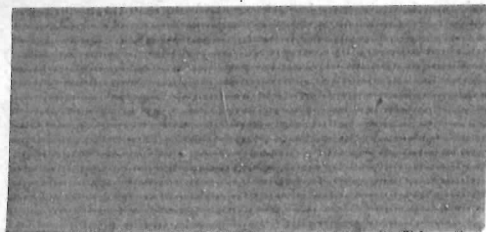
KRASNOV:

MUČENICI (II.)

322

ZABAVNA BIBLIOTEKA

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ.
KOLO XXVI. KNJIGA 322.

MUČENICI

SEDMA KNJIGA ROMANA
»OD DVOGLAVA ORLA DO CRVENA BARJAKA«

NAPISAO

P. N. KRASNOV

(SVEZAK II.)

ZAGREB 1923.
NAKLADA ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA

SEDMA KNJIGA

I

Široko iznad Dona razastrla se kozačka atamanija. Bijele mazanke,*) pokrivene slamenim klobucima, razbježale se poput bijelih gusaka duž strmenitu i široku obalu, išaranu žutim pijeskom. Oduprle se stupovljem pragova upravo na rub strmine i gledaju staklenim očima, kako po mirnom Donu, po širokom njegovom koritu, stepni vjetar vija snježne vijavice. A oko njih su nasadi. Golim granjem pružaju se prema modrome nebu crne jabuke, tamno-ljubičaste višnje i bijela akacija, oblijepljena starim crnim češljugama. Mašu nekome granjem iza pleterâ i daščanih ogradicâ, kao da nekoga dozivlju: — »Ej, kozače, ne zaboravljaj nas!« Duž Dona protegla se ulica širokim prospektom. Ako staneš u sredinu, prislanja se ona i na jednoj i na drugoj strani o beskrajnu stepu, prekrivenu drhtavim odsjevima. Kuće su se poredale neravno. Gdjegdje su smiono izbile napred, dok su se druge zaklonile u vrtni gustik, krijući se poput djevojaka iza zavjese od drveća, a gdjegdje su se sasvim sakrile iza pojata, saraja i praonicâ. Seoski dućan izbočio se upravo u sredinu i ponosno se odupr'o

*) Ilovačom oblijepljene kolibe.

o bijelo stupovlje kvrgave kržljike, isklesano od velikoga kamenja. Od Dona protegle se u samu stepu ulice čas u ravnim prospektima, širokima i dosadnima, čas u krivudastim, medju vrtovima raštrkanim uličicama. Na trgu stajala je osamljena crvena, dvospratna zgrada s mnogo prozora i ponosno gledala u prizemne kućice, koje su se posakrivale u vrtovima. Kameno krilo utonulo u blatu, a nad visokim tamnim vratima visi modra ploča, koja govori zlatnim pismenima, da je to četverorazredna seoska škola, podignuta o trošku kozačke stanice na uspomenu nezaboravljenoga cara Aleksandra III. Usred sela, nasuprot strmini prema pontonskom mostu, koji je sada, po zimi, uklonjen, diže se crvena saborna crkva od opeke pod srebrenim kupolama. Do nje je vrt od jorgovana, jasmina i grdnih topola, zatvoren u drvenu, na mjestima porušenu ogradu, protegnutu medju stupovima od opeke, na kojima se koče mjedene kruglje. Oko trga, poput starih prosjakinja, odupirući se o svoje štake, stajali su seoski dućančići, okruženi drvenim galerijama. Kraj zatvorenih vrata uskih doksata polegli su crveno bojadisani plugovi, petrolejska burad, sanduci, kotači i druga teška seljačka roba.

Po širokim ulicama poteklo je crno i masno blato. Dopire do glavine kotača, blliješti se na suncu, vjetar ga goni te je gotovo nerazumljivo, kako po njemu nisu u sam Don otplovile bijele kućice sa šarenim kapcima i kako se nisu srušile visoke topole i nakrivljene ograde. Duž kuća i pletera ugažena je tako uska stazica, da se dva čovjeka ne mogu razminuti. Tamo je preko kaljuže prebačena kliska i uska, blatom ugažena daska, podalje je netko namjestio grbavu brv i postavio oslonac, a dalje uopće ničega i nema, te se prolaznici provlače pokraj pletera, hvatajući se za rasklimane proštace.

Usred ulice ugrezle su nečije taljige, zaglibivši se duboko u blato. Očajno strši rudo, o kojem

visi volujski jaram i kao da čitavim svojim bićem govori: »Ništa za to; morat ćemo pričekati«...

Čitavo krdo svinja sabralo se uz ogradu i ponaslanjalo se o nju ružičastim bokovima, obraslima bijelom četinom; oduprlo o premrzlo kolje zabla-ćene pjegave hrptove, a trbuhe izložilo suncu i ukočilo se tako gledajući tupo u zemlju i žmirkajući malenim crnim očima. Što je to svinjama! Njima je upravo sada, za predzimne vlage, najudobnije.

— Kiš! zamahajući dugačkom palicom, viče na njih sjedobrad kozak, krčeći sebi izmedju njih put po uskoj stazi. — Ja ću vas, prokleti... ih!

Kozak mladenačkoga izgleda, u novoj erarskoj kabanici, bez naramenica, s puškom i sa sabljom na naočitom i velikom ridjem konju, gacajući do konjskoga koljena u blato, pretječe starca odlučnim korakom zabrizgavajući nadaleko ljepljivim blatom.

— Sjedaj, djede, povest ću te! viče mladac, cereći se.

— Idi do bijesa! Ne ceri se, sotono! zamahahajući na njega palicom, reče starac.

— Džigitni, starino, i pokaži gardijsku svoju spretnost! ne popušta kozak.

— Blesani! Bjegunci s fronte! gundja starac razgoneći svinje.

— Pa, zajaši onda, starče, na nerasta! Nerast je jak i žilav! Ništa za to, što je bez sedla; prenijet će te.

— Nosi se do sto djavola! viče ljutiti starac. — Nema vlasti nad vama.

— Šalu na stranu! Sjedaj samo! Zakasnit ćeš; zar ne čuješ već pozdravljenje?

Sa sinjega neba doista bruji brza zvonjava teškom mjedi velikoga zvona i razliježe se preko čitavog golemoga sela, i preko tamne stepe, na kojoj, tu i tamo, poput bisera blista ozimina, pa po Donu, koji se privinuo uz strmu pješčanu obalu, po

vinogradima, po močvari, obrasloj kvrgavim vrbama i trstikom.

Preko čitavoga sela bruji zvono, dozivajući staro i mlado, žene i djecu na poljanu pred hram, da čuju, što će govoriti došljaci iz Novočerkaska. U trepetljivom zapadnom zagaru, pod nebom, što je nad stepom blijedjelo, jasno se odsijeva sa svih šest kupola bijela novočerkaska saborna crkva, koja stoji na strmom obronku. Kao fantastičko neko prividjenje, utjelovljena na bijelu kamenu i pokrivena zlatom; kao kozačka misao, ponosna, svijesna o visokoj kulturi, ljepoti, ljubavi i praštanju, izdigla se iznad stepe i daleko se vidi blješteći svima jarko zapaljenim krovom. Medju njom i medju selom razastrla se preko dvadeset vrsta široka dolina Dona, zarasla mrkom travom, trstikom i širokim krošnjatim ivama i hrašćem.

Blatnim seoskim ulicama, podržavajući se za ograde i prošće, idu jedna za drugom preko kliskih daščanih popločina u jednom pravcu, prema crkvi, žene u kabanicama i rupcima širokih bijelih lica, tamnih sobolskih obrva i rumenih obraza, gojazne, zrele i prijazne. Izmedju bijelih, kao od slonove kosti isklesanih zuba, odlijeću sjemenične ljuske, sunčanične i tikvene, sirove i pržene. Mnoge su navukle skupocjene lisičje krznenke pod suknom, baršunom ili kadifom. Kozaci, jedni u bundama, drugi u vojničkim kabanicama, neki s naramenicama, krstovima i kolajnama, sa sabljama, u crnim šubarama od prekrasne ovnujske kože, sa crvenim suknenim tuljcima, drugi bez naramenica u sivim šubarama, pokidanim krstovima, u nebrižno navučenim i nepritegnutim kabanicama, širokih drskih lica, u bučnim skupinama približuju se trgu, popločanu grubim kamenim pločama. Tik do predvorja stoji u časničkom ogrtaču s naramenicama crnobrad zastavnik, prost kozak, kozački ataman. Odupr'o se o dugačak i debeo štap sa srebrenom glavicom u obliku jabuke s dvoglavim carskim orlom na vršku. Oko njega sabrali se ugledniji seljani. Stoji tu pod modrom atamanskom kapom stari Lukjanov gola lica i ćelave glave u skupocjenoj krznenci; stoji tu u niskoj, staroj, izgužvanoj vojničkoj šubari, u staroj kabanici s krstovima i kolajnama iz turskoga rata, sav navoran, s kovrčastom sijedom bradom Pjatnickov; stoji nekoliko časnika s bijelim naramenicama, neki sjedobrki seljanin sa sudačkom kapom na glavi. Iza njih natiskuju se gospodjice mjesne inteligencije, a nalijevo tamna gomila kozaka i kozakinja, u sivim i crnim šubarama, kabanicama i bundama, čekmenima i plaštevima, rupcima i šešerićima, gimnazijskim ogrtačima i sivim krznenkama seoske mladeži.

Nad čitavom tom gomilom bruji mjedeno zvono, razliježući se u svježem i hladnom januarskom zraku i zaglušuje pojedine glasove, zaglušuje mrmor gomile i smijeh mladeži.

Uzbuna se razliježe nad Donom.

II

Upravo na kraju sela, gdje je ono sa tri ulice sve manjih i manjih kuća i trešnjika uteklo u beskrajnu stepu, sasvim na kraju, u gustom vrtu s pčelinjim košnicama, stoji malena, kao u crnu zemlju urasla mazanka, pokrivena trošnim slamnim krovom — dom djeda Arhipova. Arhipovu je preko sedamdeset godina. On se dobro sjeća Skobeljeva, bio je u Krimu pod Sebastopoljem i još malo pa bi zahvatio i do samoga Napoleona... On je čuvar starih kozačkih pjesama, čuvar kozačkih tradicija, on je prorok i vrač: njemu su otvorene tajne biblije i apokalipse i on sve točno znade, što je bilo i što će biti. Novinâ ne čita, medju ljude ne zalazi, na seosku skupštinu ne dolazi, vikačâ, koji sebi grlo razdiru i govorima se guše, ne poštuje, s popom ni s atamanom ne druguje — s prvim zato, što jedini on živi po staroj vjeri i slovi kao znalac biblije, a

s drugim zato, što je iskvario kozake, dopustio da se kradja razmahala, a ne vježba ni kozake u starim bojnim igrama.

K njemu po večerima dolaze mladenke, da ga zapitaju, hoće li biti štogod od zaručnika; k njemu dolaze bolesni izgubivši vjeru u liječnike i ljekarije; k njemu dolazi i sam ataman kozačke stanice, da ga pita za različite savjete.

Starac živi zajedno s praunukom Pjetuškom, kojemu teče četrnaesta godina i polazi u gimnaziju. Pjetušok je potpuno siroče — oca su mu ubili u istočnoj Prusiji, a mati mu je umrla od tuge, kad joj je ta vijest stigla. Pjetuškom (pjetlić) je djed prozvao dječaka poradi njegova zvonkoga glasa i poradi vesele dobre ćudi. Djed Arhipov drži za Pjetuška i konja i s pomoću malene svoje uštednje nastoji, da ga učini pravim kozakom.

Arhipov je star, ali čvrst čovjek. Uvijek nosi modre hlače sa širokim crvenim ušivkom, meke crne čizme, staračkí izgažene i široke, modar čekmen — o praznicima okićen ordenima i medaljama — sivu surinu i šubaru od crnog jarećeg krzna. U Arhipovljevoj sobi je čisto pometeno, miriše po metici i pelinu, a on sjedi u kutu pod ikonama, a žuto i navorano njegovo lice sa sijedom, dugačkom kosom i bradom, uskom i lijepom, njegov tanki nos i tamne oči, čine to lice svetačkim, kojemu nedostaje još samo zlatan vijenac.

Metalan glas mjedena zvona dopire ovamo mekanim titrajima, od čega tiho zveckaju stakla malene izbe. Uzbuna dolijeće do ruba sela i široko se rasiplje po stepi. No ona ne dira Arhipova. On i onako ne bi pošao onamo, gdje će seoski grlaši besjediti »prazne govore i riječi«, a sada starca još sprečavaju, bogzna odakle stigli, očevidno od Boga poslani gosti.

Tri su. Dva mladića i djevojka. Svi su lijepo, gospodarski obučeni, ali strašno izmučeni i gladni. Došli su za mrke noći, oko dva sata, kao da su

s neba pali. Jedva su išli. Govorili su slabim glasovima, a glad im je virio iz velikih, jasnih i čistih očiju. Dva brata i sestra.

Starac ih nije ispitivao, tko su i odakle dolaze. Otvorio je na uporno kucanje daščana vrata i pustio ih iz gluhe stepe, nad kojom su sjale velike zvijezde, iz tihe, beskrajne stepe, nad kojom se širio miris zemlje.

— Krist vas spasio! rekao je tiho i zapalivši limenu svjetiljku pozorno se zagledao u došljake, koji su se njihali poput sjena.

Probudi Pjetuška, koji je spavao u drugoj komorici; naložio mu, da donese meda, pšeničnoga hljeba i mlijeka i da metne pred goste.

— Jedite u zdravlje! reče im.

— Mi, djede, bio je započeo najstariji, — nismo kradljivci, nismo razbojnici, pa dopusti da kod tebe prenoćimo; možemo pokazati i svoje papire... ali ga starac prekine:

— Pa zar ja pitam: tko ste, oglasi se on. — Krist vas je, očevidno, poslao. Gladni ste, krova nemate nad glavom, pa ćemo vas skloniti i nahraniti. Odmarajte se i provedite ovdje, koliko vam treba. Hvala Bogu, doteći će.

U Pjetuškovu sobu dovukli su meke slame i mirisava stepnoga sijena; gospodjicu su smjestili na Pjetuškovu krevetu, a mladiće na pod i pošto su se najeli, usnuše čvrstim snom.

Već odavno bruji uzbuna kozačkom stanicom, a prolaznici još spavaju. Pjetušok je osedlao svoga mrkonju i odjahao na poljanu, da sazna, o čemu se radi, dok je starac gostima spremio kisela mlijeka, hljeba, jaja, postavio samovar i čekao, dok se probude.

Prvi je izišao mladić. Bilo mu je oko dvadeset godina. Bezbrko i bezbrado lice bilo mu je lijepo, no omršavljelo i zagasito opaljeno, kako opaljuje zima, noćenje u polju i hladan stepni vjetar. Sjedne k stolu i pogleda u starca.

— Zar si, zapita starac napokon, — došao da ratuješ?

— Da, djede, odvrati mladić.

— A znaš li, kako će se dugo još ratovati?

— Pa zacijelo manje, nego dosad. Može se uzeti, da se stvar primiče kraju.

— Kraju, otegne starac. — Poslušaj, što govore stari ljudi, što matuška stepa po noćima priča i što starim ljudima, koji razumiju njezin govor, kazuje.

— Govori, djede, ja slušam.

— Tako... otegne starac, primakne se bliže k stolu, kod kojega je sjedio mladić, uspe mu čašu blijedog seljačkog čaja, primakne komad hljeba i počne: — Ako hoćeš, vjeruj, ako ne ćeš, ne moraš; za moje se riječi ne plaća. Nego to je tako bilo i tako će se dogoditi, jer je tako Gospod Bog rekao. Tisuću devet stotina i četrnaeste godine, dakle, zaključio je naš car Nikolaj Drugi Aleksandrović s njemačkim kraljem Viljemom rat na deset godina. Počeo Viljem moliti, ne bi li se kako moglo na kraće. — »Zapast će«, veli — »zemlja moja u razor od tako duga rata, pa ne ću nikada pobijediti«. — »Pa, dobro«, prihvati Nikolaj Aleksandrović — »ratovat ćemo pet godina. Četiri godine potpune, a petu za izmirenje, no budući da je moj narod takav, kad se razmaše ratujući, ne može se nikako zaustaviti, pa ću ja još pet godina ratovati sâm sa sobom, dok sva Rusija ne propadne«. A Viljem je nato zapitao, zašto naš Car želi propast svome narodu. I otvorio je Nikolaj Aleksandrović pred Viljemom bibliju i pokazao mu ono mjesto, gdje je pisano o Sodomi i Gomori. — »Zaboravio je«, veli — »narod moj Gospoda Boga; zaboravio je mene, svoga Cara, prestao je ljubiti kršćanskom ljubavlju bližnjega, nestalo je u Rusiji čestitih ljudi i zato je odredjeno Narodu Ruskome očišćenje ognjem i mačem«. Svi, koji su Cara izdali, past će pod zločinačkom rukom; svi, koji su se podigli protiv

carstva i sramotili vjeru kršćansku, poginut će i bit će raspršeni po tudjim zemljama. I rok i vrijeme mukama ruskoga naroda, označeno je. Muke su naznačene do tisuću devet stotina dvadeset i prve godine, kad će nastati prelom. Hramovi će se napuniti i neprijatelji će postati prijateljima. I bit će tisuću devet stotina dvadesetidruga godina gora od svih. Kozačke kosti bit će razbacane po svem božijem svijetu i bit će takvih, te će na moru poginuti. A Petrograd će te godine opustjeti. Tisuću devet stotina dvadeset i treće godine sinut će nad zemljom zvijezda — ta će zvijezda znamenovati p o č e t a k. I krst će se nad svetim hramom Konstantinovim, nad Sofijom Mudrom, podići i Turci će biti zajedno s Rusima i svršit će se ratovi na istoku. Neprijatelj će svuda nacrtati zvijezdu i bat, a pod njom srp. I zvijezda će se uzdići na nebo, a »b a t-s r p« pročitat će se okrenuto i s time će biti k r a j. I nastat će tada sretno carevanje Mihajilovo — a to će carstvo potrajati osamnaest godina.

Iz komorice proviri djevojka. Njeno prekrasno lice gorjelo je od vjetra, studeni, sunca, umora i čvrsta sna.

— No, kako je Olja spavala? upita je mladić.

— Izvrsno, Niko. Zdravo, djede! pozdravi djevojka starca.

— Spasio te Krist! Bit će sestra, što li?

— Sestra, sestra, reče djevojka.

— Vidi se, velika sličnost. No, spasio vas Krist!

— Djede, a zašto toliko zvone? Zar je danas blagdan?

— E, rodjena. Kakav blagdan? Brat se na brata diže!

— Zar su i tu boljševici? upita Nika.

— Strpi se malko! odvrati starac ozbiljno. — Pjetušok će, moj praunuk, razaznati, što će odlučiti; strpi se malo, pa ćemo vidjeti, što treba da radite? Možda ćete još kod mene ostati, ja ću vas

sakriti. Jeste li vi Rusi? Tu nedavno su u Kamenskoj pukovnika Farafonova ubili njegovi vlastiti ljudi; poslan je onamo general, Semenov ili Setrakov, kako li se zove, i jedva je utekao — dobro da se kroz trstiku spasio... Da... U stanici Sebrjakovoj pobili su kozaci časnike... Da... je li to dobro? A vi... nitko ne treba ni da pita — odmah se vidi, da ste časnici. Ruski vojnici zavladali su svuda naokolo oko Novočerkaska; hodaju, čine zvjerstva, a kozaci im se pridružili. Treba pričekati, što će odlučiti.

— A vlada li u Novočerkasku još atamanska vlast, djede?...

— Sjedio je prije Kaljedin, Aleksej Maksimović, a kako je sada, nitko ne zna; pripovijeda se, da se misli složiti sa seljacima. Sjedio je Kaljedin, no hoće li se održati, sam Krist znade. Teška su vremena nastala. Danas prisegnu, a sutra izdadu. A što vi?... Nemate se kuda žuriti. Ne ćete starca izjesti. Sve je domaće, ništa nije kupljeno... Da. Odahnite malo, raspitat ćemo ljude, pa će se vidjeti, kamo da odletite! Ta ne valja ravno u oganj!

III

Kad se Sablin s revolverom u ruci bacio medju gomilu vojnika, u vagonu je nastalo komešanje. Svi vojnici, a zajedno s njima i Nika i Pavlik Poležajevi skočiše iz vagona i poletješe za Sablinom. Nika i Pavlik nisu razmišljali o tome, zašto bježe. Bili su nenaoružani; sami su trebali da se boje vojnika, jer su bili časnici; no bila je neka nada, da će, možda, pomoći i obraniti Sablina. Vidjeli su, kako je Sablin stao i uperio revolver. Stala je i sva gomila. Mlad vojnik nije skidao očiju sa Sablina, kao što ga ne skida ni dobar hrt sa zeca, već je jurio za njim, jurio je i blijedi vojnik mrka lica i još ih je nekoliko potrčalo sa strane i otraga. No Sablin nije pucao, nego je spustio revolver. U isti

čas nahrupila je na njega gomila, a Poležajevi shvatiše, da je Sablin svršio. Čitava gomila obrati svu svoju pažnju na njega, a na Niku i Pavlika, koji su stajali postrance u šumi, nitko se nije osvrtao.

— Podjimo s njim! reče Nika.

— Ne ćeš mu pomoći, odvrati Pavlik. — Olju treba spasiti i bježati kud nas oči povedu. Ne možemo se više povratiti u vagon.

— Pa kako onda?... Zar ćemo njega ostaviti? zapita Nika i usnice mu nabreknu, a u očima mu zablistaju suze. — Zar je to blagorodno?

— Što da se radi? No, reci ti. Kad bismo imali oružja, mogli bismo pokušati da ih rastjeramo pucnjavom.

Stajali su u šumi. Mlada srca udarala su od uzbudjenosti i očaja. Osjećali su oštro čuvstvo stida za sve, što su vidjeli. U njima je nabujavala potajna, kruta mržnja prema vojnicima i požudna osveta, krvava, strašna osveta postajala im je glavnim ciljem, glavnom životnom željom.

— Podjimo na jug, kozacima! reče Pavlik. — Tamo ćemo doći do oružja. Poći ćemo i oslobodit ćemo ga.

— Ako ga prije ne ubiju.

— Onda ćemo ga osvetiti.

— A što će biti s Oljom?

— S nama će, dakako. Kao sestra milosrdja. A i kamo da sada podje? Kuće ni kućišta nema. Kozacima! Jedino spasenje.

Olju su našli u šumi nedaleko od vagona. Tek što je opazila braću, stade mahati rukama, dajući im znak, da ne podju prema željeznici i uze, ogledavajući se i sakrivajući za drveće, da se približava k njima.

— Mili moji! govorila im je, prenoseći pogled s Pavlika na Niku i s Nike na Pavlika, kao da se želi uvjeriti, da li su obojica živa i zdrava, — stanite, stanite, dragi...

Približi im se i počne uzbudjeno:

— Na povratak u vlak ne može se ni misliti. Odavde valja što dalje bježati. Ona starica u rupcu i telegrafistova žena su vas odale. Rekle su, da ste i vi bili s generalom Sablinom. Nazvale su vas njegovim pobočnicima. Odakle su samo to isisale! Kubanskoga časnika su uhvatili i uhapsili; žena se njegova bacila na koljena, molila da ga oslobode, pa su odvukli i nju. Sve je odredjivao onaj mladi vojnik lijepa lica. Inženjera, koji se juče s njima prepirao, uhvatili su tako isto. Zajedno sa ženom, a odvukli su i debeloga židova. Stvari su počeli prekopavati. Bila sam sakrivena u šumi i vidjela sam, kako su prazne kovčege bacali napolje. Da se sada vratimo, značilo bi ići u sigurnu smrt. Valja bježati.

— Kamo? reče Nika.

— Na jug! Na jug, odvrati Pavlik. — I to, ne časeći ni časa.

Sunce je sjalo nad šumom, pa su braća Poležajevi s Oljom i po suncu, po odmrznutom stabalju i po panjevima, pocrnjelima s jedne strane, znali, gdje je taj jug. Jug i kozaci činili su im se blagoslovenom zemljom reda, gdje se iznova okuplja velika ruska vojska, gdje se po gradovima i po selima ne vuče krvava magla i gdje se ne lepršaju crveni barjaci, pozivajući na pobunu i na grabež. Mlada su srca čvrsto vjerovala, da tamo još živi Rusija, pa da se diže i da će zbaciti jaram nasilnikâ, tirana i izdajica.

Na jug!

Išli su kloneći se naseobina i sela, obilazeći glavne ceste. Osim nevelike novčane zalihe nisu ništa imali. Njihove stvari su ostale u vagonu. No oni nisu ni mislili na oskudicu. Čvrsto i duboko vjerovali su, da je tamo Rusija, koja će ih ogrijati i nahraniti.

Pod večer približiše se gladni i prozebli naseobini. Izabrali su osamljenu kolibu i pokucali u nadi, da će tamo prenoćiti. Starica i dvije mlade

žene puste ih. No promotrivši ih bolje, kod svijetla svjetiljke, uskomešale se i počele govoriti: »B u r ž u j i . . . otidjite prije, nego što dodje do grijeha. A imate li novaca? Za novac ćemo vam dati malo hljeba, pa idite . . . Idite, jer bi vas moglo snaći zlo, a mi bismo zapale u odgovornost. Od komesara je nalog: — ne primati buržuja. Zacijelo se prikradate kozacima? Kozaci, kako se pogovara, ubijaju sve vojnike.«

Za tri rublja dadoše im funtu staroga hljeba, zatvoriše pred njima vrata i hladna zvjezdana noć raširi im svoj zagrljaj.

Proveli su je izvan sela zavukavši se u plast neizmlaćena žita, izdubavši u njemu duplje i grijući se tjelesnom toplotom. U selu su neprekidno lajali psi, čuli se glasovi harmonike, pjevanje hrapavih glasova. Na časove bi žutim plamenom zasjali maleni prozorčići kolibâ, da se nabrzo opet ugase; čuo se smijeh, ženska vriska, krikovi i juškanje. Mladež se u selu zabavljala. Poležajevi se izvukoše iz svoje jame prije osvita i razbitih udova krenuše na put. No otopilo ih sunce, razmahale se ruke i noge, pa su išli lako, tek ih je glad morio.

Neki seljak poveze ih nekih osam vrsta i ne uze za to nikakove naplate. On im je pokazao, gdje je granica donske zemlje i kako će je preći.

— Tamo je, reče, isto ovako: sovjetska vlast.

No njima se nekako nije dalo tome vjerovati. Na Donu, pa vlast Lenjina i Trockoga! Vlast izdajicâ domovine. Ne, Don se ne će pokoriti židovu!

S nekom nadom u srcu približavali su se već pod veče prvoj donskoj stanici. Prestigao ih je kozak na konju, po izgledu časnik, u lijepoj skupocjenoj bundi, s velikom, lijepom šubarom na glavi, sa srebrom okićenom sabljom o boku. Pratila su ga dva kozaka. I oni su imali na sebi skupocjene krznenke; jedan je imao na glavi kozačku kapu, a drugi nisku od dabrova krzna. Časnik je umiljato

pogledao prolaznike. Bio je blijed čovjek zagasite kose i crnih podrezanih brkova, tanka nosa i lijepo ocrtanih izražajnih usnica.

Pavlik ga odmah poznade.

— Niko! zazove brata. To je Ivan Mihajlović Martinov. Sjećaš li se? Susretali smo se s njim kod Lenjicinovih. Pjevao je kod njih bariton. Gardijski časnik. To ti je susret. Poći ću da ga potražim. Od njega ćemo sve doznati.

— Pavlik, a ako je on?... Ako je njihov?

— Zaboga, što govoriš! S njim su i kozaci. Zacijelo su Kaljedinovci. Mi smo spašeni.

No neki oprez prisili ih, da se razdijele. Bude odlučeno, da će Pavlik poći sam, a Olja će i Nika ostati izvan sela, opet u žitnom plastu.

— Pričekajte, reče Pavlik, — donijet ću vam hljeba i slanine; skuhat ćemo vam čaja, vruće kupusne juhe. Ivan Mihajlović duša je od čovjeka. On je i Sablina dobro poznavao. A sjećaš se, Olja, koliko je tebi udvarao?

Pavlik je bez napora našao kolibu, u kojoj se zaustavio kozak-putnik. Njegov veliki i krasni konj, a isto takovi dva kozačka konja, bili su privezani kod velike kuće imućna kozaka.

Pavlik se uspeo po stubama i skamenio se. Na vratima je bio pribijen bijel karton, na kojem je velikim pismenima bilo napisano:

»Uredovnica kamišanskoga vijeća radničkih, vojničkih, seljačkih i kozačkih izaslanika«... »Komesar«.

Htio je da se okrene i utekne, ali se vrata široko otvore i u mlazu svijetla pojavi se jedan kozak, pratilac Martinova, s papirom u ruci.

— Koga tražite, druže? upita mjereći Pavlika od glave do pete.

— Esaula Martinova. Poznat sam s njime, odgovori Pavlik odrešito.

— Kako da vas prijavim?

— Recite: Pavel Nikolajević Poležajev! reče Pavlik smiono.

Shvatio je, da je propao, da nema što izgubiti, a spasiti ga je mogla samo hrabrost.

IV

Ivan Mihajlović sjedio je u lijepo namještenoj sobi kod stola, prekrivena stolnjakom i upravo je jeo. Velika petrolejska svjetiljka s porculanskim zasloncem osvjetljivala mu je lice. Pred njim je stajala boca votke, tanjuri s narezanom masnom »šamajkom«, sledjevima i ikrom; na tanjuru su ležali veliki komadi hljeba, a jedna je zdjela bila pokrivena poklopcem. Lijepa, visoka kozakinja, mlada plavojka dugačke i guste kose, pokrivena svilenim rupcem, stajala je u kutu poduprijevši podbradak prstima bijelih punačkih ruku.

— Poležajev, Pavel Nikolajević! reče veselo Martinov. — A koja vâs sreća nosi ovamo? Sjednite. Bit ćete mi gost. Po što ste izvoljeli u naš kraj?... Praskovija Ivanovna, pobrinite se za drugi pribor. Evo, Praskovija Ivanovna, vi ste mi rekli, da niste nikada vidjeli živa buržuja. A evo, sâm je izvolio k nama. Gledajte i uživajte. No, šalim se, šalim se.

Martinov uspe Pavliku votke i primakne mu tanjur s masnom jantarnom »šamajkom«. On se malo promijenio od onoga vremena, kad ga je Pavlik vidjao u Carskom Selu. Podrezao je lijepe svoje dugačke, gotovo svilene brkove i obrijao crnu mefistofelsku bradicu, od čega mu se lice činilo okrugliјim i ugojenijim. On se i doista razdebljao. Bio je dobro obučen; na bijelim rukama sa dugačkim čvorastim prstima nosio je skupocjeno prstenje, a jedan krupan briljant osobito je sjao kod svijetla svjetiljke. Pavliku sine misao: odakle to prstenje? Znao je, da Martinov nije bogat i da je morao otići

iz garde poradi neke novčane neprilike. No Martinov je promatrao Pavlika onim prijašnjim sivim očima u gustim i dugačkim trepavicama, dok mu je u kretnjama ostala ona prijašnja širokogrudnost i spremnost da primi i ugosti čovjeka.

— No dakle? upiljivši oči i oštro motreći Pavlika, zapita Martinov, — šuljate se Kaljedinu ili k Aleksejevu? A? Mnogo vas se ovuda šulja. A zašto? Pavle Nikolajeviću, ja sam vas evo ovakova — Martinov pokaže rukom nešto iznad stola, — poznavao, a poznajem dobro i vašu sestricu Olgu Nikolajevnu i brata, pa ću vam otvoreno reći: sve vas ja vrlo volim. No, vi idete k Aleksejevu i Kaljedinu. Tko su oni? Republikanci! A ja vas vrlo dobro poznajem, — vi ste monarhisti. Kome dakle idete? K francuskim najamnicima. K onima, koji s francuskim novcem gone kozake i ruski narod, da uništavaju svoju braću. Kod nas je radničko-seljačka vladavina; Rusija je naša, a koga vi imate? Ja znadem sasvim pouzdano, da se kozaci nisu pridružili Kaljedinu; uz Aleksejeva su samo kadeti i pitomci sa nešto časnika. Što vi poduzimljete? Vi ste manjina! Na to treba da pomislite. Rusija je imala stotinu tisuća, da, ako ne i više, časnika — a Aleksejev ih broji jedva četiri tisuće. A zašto? Pavle Nikolajeviću, svaki je časnik monarhist — to je aksiom. I ja sam monarhist, kao što ste i vi monarhist.

— Dakle su prema tome, reče Pavlik, — Lenjin i Trocki monarhisti?

— Tko zna, tko zna! reče Martinov klimajući glavom. — Pomislite samo, koga boljševici uporno uništavaju... Es-ere i kadete. Da!... Es-ere i kadete. Novine se eto pune prokletstvima poradi ubijstva Šingareva i Kokoškina; Burcev čami u tamnici, a Suhomlinova su pustili na slobodu; Ana Virubova živi u obilju. Tko je Muravjev? Monarhist najčišće vrste. Uza to je dugo služio kao okružni pristav. A? A s kime mi sada u Brestu pregovaramo? S njegovim carskim i kraljevskim veličanstvom Carem Viljemom. Pavle Nikolajeviću, podjite s nama. Mi smo uz narod. Mi smo shvatili narod. Kod nas je ona... Sjećate se, nekad sam pjevao pjesmu, sâm sam je i sastavio: — »Bude l' dosadno — na Volgu ćemo poć; — bude l' nevolja, novce ćemo nać!« Pavle Nikolajeviću, je li to pravedno, da kakavgod bankar, pišljivi židov imade kapital, milijune, drago kamenje, zlato; a ja, obrazovan donski kozak, uman, lijep, ja, Pavle Nikolajeviću, znadem koliko vrijedim. Pako se ono kaže: — šipak u džepu i uš u petlji. Zašto? Treba promijeniti. Umne, mlade i smione stavljaju boljševici na čelo. Hoćete li s nama?

Martinov je ispijao čašicu za čašicom i postajao pjan. No njegovo se pjanstvo očitovalo u razgovorljivosti, u bistrijoj pameti, radosti i širim kretnjama.

— Prije nego što se odlučim da podjem s vama, reče Pavlik, — htio bih točnije znati, što su boljševici. Ja sam o njima u Petrogradu stekao ponešto drugačiju predodžbu.

— Praskovijo Ivanovna, kažite buržuju, što su boljševici! reče Martinov, obrativši se mladoj ženi.

— Zaboga, što to govorite, Ivane Mihajloviću! zakrivajući se stidljivo rukom, reče kozakinja.

— Boljševici... to je... Sve je dopušteno.

Martinov ispruži upravo pred lice Pavliku svoju prstenjem ukrašenu ruku.

— Revidirao sam sefove u Petrogradu, pa izvolite pogledati, što sam dobio. Po pravu! Po pravu jakoga, spretnoga, umnoga! Pogledajte Praskoviju Ivanovnu — svećenikovu kćer. Po starome — mladoženja i vjerenica, pa i udali bi je za me i ne bi, a ja sam već oženjen, a ona me ljubi, davno ljubi, — no sada, proglašena je rekvizicija ženâ, i ona je moja ljubovca, po pravu krasnika. Pavle Nikolajeviću: ostvarenje volje, tako ja, eto, shvaćam boljševizam. Donski komesar je sada Mi-

ronov. Izvoljavate li ga poznati? K-kra-s-an čovjek. Pripovjedit ću vam njegovu biografiju. On je moj školski drug. Obojica smo iz topničke Mihajlovske i obojica smo još sa klupa voroneške kadetske škole zaraženi duhom liberalizma. Potajno smo čitali Bakunjina i Krapotkina. Dopustite sada, da vas zapitam, zašto, kad Krapotkin piše — inteligencija preza i stoji u pažljivom stavu: — anarhist-revolucionarac, no onda dolazi Lenjin i Trocki i govore: »Ispunite ono, što je pisano« i dolazi radni narod i izvršuje ono, što mu je inteligencija utuvljivala već preko pola vijeka... Zašto se onda ona snebiva i doživlje sav svijet? A? Ja sam došao i uzeo sam. Zato, jer hoću i mogu. Uzeo sam zlato, drago kamenje, uzeo sam žensko milovanje i ljubav, jer sam silan i uman. Mironov je golema uma. Kao mlad časnik pošao je u Japanski rat i u topništvo, gdje je ipak manje opasno, nego u armijskoj, kozačkoj pukovniji. Zajedno s kozacima je išao pješke na juriš, zaslužio je georgijevski krst — takav je eto Mironov! Iza povratka istupio je smiono i otvoreno protiv svih naših boljetica. Pa, jamačno ste čuli... kozaci nisu dobivali plaće, novčana pisma su im zatajivali, konjâ nisu hranili, da, svega je toga bilo i protiv svega toga istupio je Mironov... i na pravdi postradao. Istjeralo ga iz pukovnije. Ust-medvjedicka stanica izabira ga svojim staničkim atamanom. Mironov gori u toj službi. I izgorijeva. Ta u Rusiji se govorilo: »S jakim se nemoj boriti, a s bogatim se nemoj parbiti«, no Mironov se digao protiv jakoga, a bogatoga je vrijedjao. Svi kozački konjanici poznaju ga i klanjaju se pred njim. Pa recite dakle, tko da bude ataman: Mironov ili Kaljedin?

— No, koliko sam ja čuo, kozačko Kolo izabralo je Kaljedina dvaput svojim atamanom, reče Pavlik.

— Kolo, Kolo! Jeste li čuli, što je rekao Lenjin kozačkim predstavnicima, koji su došli k nje-

mu, kad su doznali, da Lenjin šalje kaznenu ekspediciju na Don? »Vaše Kolo«, rekao je Lenjin — »predstavljaju samo časnici i buržujski elementi, pa se u njemu ne čuje ni glas radnog kozaštva«. Tako je to, Pavle Nikolajeviću. Mironov ima noćas da stigne ovamo. Hoćete li, ja ću vas upoznati s njim, pa ostanite kod nas. Pamtite moje riječi, ni mjesec dana ne će proći, a mi ćemo s lica zemlje izbrisati i Kaljedina i Aleksejeva i crven će se barjak radnoga kozaštva vijati po čitavom Donu ozgo do dolje. Kaljedin se drži samo u Novočerkasku, a drži se jedino zato, jer nitko u njega ne dira. Pomislite, druže, — i vlast, i bogatstvo, i raskošan život, i žene — sve vama, ako ćete s nama. Pazite, ja vas ne zarobljujem, drugi strijeljaju vama slične. Ja vas puštam u neprijateljski tabor! A? Vi ste gladni, umorni, prozebli, lutajući po poljima. Ja vam dajem ogrev, sitost, pa ćete odahnuti. Odlučeno je, da se ovih dana ima započeti s formacijom crvene vojske; potrebni su nam obučavatelji. No? Čekam odgovor.

— Ja ne mogu poći s boljševicima, tiho reče Pavlik. — Oni su njemački uhode i izdajice; njih nije nitko izabrao, nego su sami ugrabili vlast.

— Bajke, Pavle Ivanoviću, buržujske bajke, laž i kleveta! Pa kad bi i bilo tako. A kome vi idete? Tamo je njemački novac, a vi imate francuski — sve to nije rusko djelo, što ste pošli da izvodite.

— Francuzi su naši saveznici, a Nijemci su neprijatelji.

— Pavle Nikolajeviću, a ideja?

— Ideja je Rusija!

— Cara bih ja shvatio. Ali Rusija s Kerenskim ili Rusija s Lenjinom na čelu, nije li to svejedno? Ostanite. A?

— Ivane Mihajloviću, reče Pavlik ustajući, — vi ste mi obećali, da ćete me pustiti, pa ja odlazim.

— Idite. Ja sam miran. Vratit ćete se k nama, kad spoznate, gdje je istina.

— Istina je tamo, gdje je trobojna zastava i gdje nema ni krvi, ni grabeža, ni nasilja.

— A, ako vi i tamo nadjete krv, grabež, nasilje i otimačinu?

— Pod ruskom zastavom? s negodovanjem usklikne Pavlik.

— Pod ruskom zastavom! uporno uprijevši svoje lijepe oči u Pavlika, reče Martinov.

Nekoliko trenutaka šutjeli su obojica. Martinov nije skidao očiju s Pavlika.

— No, reče, — nekad, vrlo davno, bio sam zaljubljen u vašu majku. Bio sam tada vrlo mlad časnik. U njezino ime idite. Idite samo što brže. Noćas će Mironov stići ovamo sa svojom divizijom, a onda više ne ćete otići. Praskovijo Ivanovna, spremite gostu hljeba, jaja, šamajke i slanine...

Poslije toga probijali su se stepom po noći pet dana Pavlik, Nika i Olja. Pravac su odredjivali po zvijezdama. Pavlik bi se okrenuo licem prema polarnici, a onda izvodio poluokrug; izabrali bi kakav predmet, grm na humku, drvo, stog žita i išli, dok je dotjecalo snage. Tražili su kozačke kolibe »ljetovalke«, u kojima kozaci stanuju za poljskih radova i zavukavši se ondje u staru, istrulu slamu, provodili bi dan osluškujući, što se dogadja u stepi. Pusta, gluha stepa živjela je u te dane osobitim životom. Po dalekim putovima vidjeli se obrisi kozaka na konjima; tjerali su konje, marvu, perad, škriputali su teški vozovi, pod koje su bili upregnuti veliki, sivi volovi; stanice i zaselci živjeli su užurbanim i neobičnim zimskim životom.

Zalihe, što ih je dao Martinov, davno su istekle; hranili su se slučajno nadjenim korama hljeba, praznim klasjem. Napokon ih prisili umor, glad i zima, da se odvaže zaći u stanicu i za tamne noći pokucaju na vrata osamljene kolibe, a ono,

što su čuli, ulilo im u dušu nadu na spasenje od gladne smrti u stepi. Začuli su staračkim glasom izgovorene riječi: — Spasio vas Krist!

V

A tko to govori? Visok i mršav, pa kuštrav.

— Član vlade.

— Ta-ako. Časnik?

— Časnik. Esaul. Izabrani vojni esaul.

— Tako... Odmah se vidi. Navija na stari poredak.

— A što ima dobro u novome? Koliko danas stoji pud pšenice? Trinaest rubalja mjesto osam grivnja.

— Sitnog je novca posve nestalo. Juče sam trčkarao po čitavoj stanici, a nisam mogao promijeniti tri rublja.

— Ćup mlijeka — dva cjelaka (rubalj). Slobo-o-da!

S podnožja hrama, osvijetljena jasnim, jesenjim sunčanim zrakama, razlijegalo se:

— Gospodo! Ako ne ćemo da izgubimo naših vjekovnih kozačkih sloboština, onda treba ustati na zaštitu tihoga Dona; treba braniti rodna selišta pred silnicima, koji dolaze iz Moskve. Nije to prvi put, što stari Don mora da stane u opoziciju moskovskoj vlasti; sa carevima se nismo mogli pogadjati, a zar ćemo sada dopustiti njemačkim agentima i uhodama da zarobe kozake? Zar će doista biti pogažene kozačke njive i oskvrnjeni hramovi naši?

— Nikada! čulo se u gustoj gomili, što se zgrudala kraj velikoga hrama.

— Ne ćemo izdati djedovskih grobova!

— U zaselku Mihajlovu, kraj stanice Sebrjakovo, govorio je oduševljeno govornik, — provedeno je ubijanje kozakâ, pa je tom prigodom, prema glasinama, poginulo osamdeset samo časnikâ!

— Oh, grijesi! reče star, bezub kozak s naramenicama reditelja i s medaljom iz turskoga rata na sivoj čekmenci od domaćega sukna.

— Razaranje bojnih jedinica doseglo je do krajnjih granica, te je na primjer dokazano, da su u nekim pukovnijama doneckog okruga kozaci prodavali boljševicima za novac svoje vlastite časnike, grmio je govornik pogledavajući na papir. — Većina preostalih vojnih odreda otklanja ispunjavanje bojnih zapovijedi, koje idu za zaštitom donskoga kraja!

— Navojevali se, pa dosta! reče mlad kozak iz gomile kozaka, odjevenih u vojničku odoru bez naramenica, i nasmije se.

— Gospodo! brujalo je s podnožja, a glas se govornikov histeričkim vapajem razlijegao nad gomilom. — Ja vam ponavljam one riječi, što ih je jučer u »Kolu« izrekao naš izborni ataman Aleksej Maksimović Kaljedin, onaj isti, kojemu je, predajući atamansko žezlo, rekao naš izborni atamanski pomoćnik Mitrofan Petrović Bogajevski: — »Po pravu davnih običaja o izabiranju vojnih atamana, što ga je svojom voljom dokinuo Petar I. ljeta 1709., a sada uspostavljenu, izabrali smo te našim vojnim atamanom«. Gospodo, za onih majskih dana slobode vratili smo se u ono slavno, sretno doba, kad su kozaci gordo govorili: — »Zdravo da si, Care, u kremenoj Moskvi, a mi, kozaci, na tihome Donu!«

— Gle ti, Cara spominje! — reče onaj isti mladi kozak. — Zar opet pod časničku batinu, i na poljsku granicu stati pod dvoglava orla?

— Gospodo! ne bude li skršen njemački militarizam, onda će car Viljem, komad po komad, osvojiti našu federativnu republiku počevši od Ukrajine, koja toliko teži za tom federacijom! Tko je uz boljševike? Nijemci i zarobljeni Madžari, Latiši i Kitajci, koji su poslani da razgrabe Don i unište, da izbrišu s lica zemlje i samo ime kozaka.

— Nije istina! odjeknu glas izmedju kozaka, odjevenih u vojničku odoru. — S boljševicima su kozački vodje Golubov i Podtelkov. Ide radno kozaštvo da oslobodi Don, od kaljedinskoga nasilja; idu oni rukom o ruku s radnim narodom.

Tjeskobna tišina nastade na trgu. Bilo je tako tiho, da se odjednom jasno čuo cvrkut vrabaca i gusto kapanje vode u lokve s krovova trgovačkih trijemova, koji su okruživali trg. Govornik obori glavu, kao da ga je taj poklik posve smeo.

— Ja nisam došao, da vas uvjeravam ni da se prepirem s vama; došao sam, da vam izručim poziv »Kola« i atamana Kaljedina, da se oboružate i postrojite stanične družine na zaštitu tihoga Dona! reče dubokim glasom, a na blijedom i nezdravo nadahnutom licu plamenom se užgale njegove svijetle oči.

— Ako nam ataman Kaljedin želi dobro, neka ostavi svoje mjesto. A neka ne sabira dobrovoljačkih četa na zaštitu buržujâ! Golubov nam s boljševicima ne će učiniti ništa na žao. Boljševici se bore protiv nasilja svjetskoga kapitala! izreče tvrdo kao naučenu frazu kozak od neko dvadeset i pet godina u sivoj šubari i kabanici bez naramenica.

— Tko ste vi i u čije ime govorite? upita ga govornik.

— Ja sam izaslanik 41. kozačke pukovnije, mrko odvrati vojnik, istupivši napred. — Mi odbijamo istup buržujskoga generala Kaljedina i pozdravljamo drugove vojnike, seljake, radnike i mornare, koji se bore protiv buržoazije.

— Jeste li čuli, gospodo? Ta to je izdajstvo kozaštva. Takve ljude valja vješati!

— Kratke su vam ruke!

— On je izaslanik. Kakva je to sloboda!

— Časnik govori, pa ga valja slušati, a kad prost kozak majčicu istinu odreže, onda na njega svi udare krikom.

— Svatko neka svoje mišljenje slobodno kaže!
— Gospodine esaule! progovori, stupajući napred, mlad časnik u vojničkoj kabanici sa satničkim naramenicama, dok mu je lice odjednom problijedilo kao platno. — Dopustite, da ja govorim. Protivljenje je beskorisno. Protiv nas ide čitava Rusija. Oni imaju silu. Vas će i mene i tako objesiti.
— Tako! zagrmi planuvši odjednom govornik i podigavši obje ruke u vis stisnutih pesnica, udari njima sa svom snagom po stoliću, koji je stojao pred njim. — Tako! Pljujem ja na to. Objesio sam ja već nekoliko komesara; ali za vas će biti sramota, koji niste uradili ništa za Don, kad vas budu vješali!
— Stanite, gospodo! umiješa se uspinjući se na stube podnožja, stanični ataman i podigne svoju atamansku palicu.
— Zamukni, poštovana stanico! krikne zanosno starac sijedih brkova i podbrčinâ sa sudačkom kapom na glavi. — Zamukni, poštovana stanico! Ataman je podigao svoj atamanski buzdovan.
Naokolo se nasmiju.
— Spretno, Paramone Nikitiću!... Poslužio se davnašnjim svojim pravom... začuju se glasovi medju starcima.
— Pošto je, gospodo, ataman Kaljedin, naš izborni ataman, započe uzbudjeno stanični ataman, — i pošto smo ga mi sami izabrali i obvezali se, da ćemo njegov nalog ispunjavati kao kakav zakon, a nalog je njegov sada u tome, da se čitava stanica do jedne glave podigne i krene oružana, a tko može i na konjima u Novočerkask na obranu Dona, onda, držim ja, treba da taj nalog izvršimo... I bez otezanja, odsluživši službu božju, moramo se sabrati, pa na put.
— Ispravno! Na put! poviče nekoliko ljudi.
— Drugovi, to je bratoubilački rat! okrećući se i šireći ruke započne blijed časnik, tražeći potpore kod četnih kozaka, koji su stojali u zasebnoj skupini.

— No, što bi još! Navojevali smo se, pa dosta! izbacivši oljuške, reče mlad kozak.
— Gospodo! usklikne prvi govornik, — mi treba da zaštićujemo rodjeni Donski Kraj. Neka propane Rusija, ako to baš toliko želi, no mi želimo slobodu, onu slobodu, koju smo tako željno čekali tolike duge vijekove.
— Ispravno, reče bradat kozak, stupajući napred. — Rusija! Bila je nekada uredjena država, a danas je duboko pala... Pravo da kažem, gospodo, tko je proniknut kozaštvom, taj se ne smije odreći svoje dužnosti. Ataman ide za onim odredjenim ciljem, da spasi rodjeni kraj — veslaj k svojoj obali. Više nemam ništa, gospodo!
— Baćuško, oče Androne, služi molebstvije! reče ataman, — neka udari u zvono za pobjedu nad protivnicima!
Glasno zabruji zvono staničnoga hrama, zaglušujući glasove i prepirke. Široko se rastvore golema crkvena vrata i u prohladan sumrak počne, daveći se i gurajući se, ulaziti gomila. Četni kozaci okrenu se i podju u skupinama od hrama, razilazeći se po stanici.
— A što je s vama, frontovnici? dovikne im bradat debeljko, završivši skupštinu posebnim govorom.
— S nama? Veslaj k svojoj obali! sa smijehom usklikne visok reditelj mladenačkog izgleda i odlučno zagazi u blato prama najbližoj ulici.

VI

Pjetušok je vjerno i točno ispričao djedu Arhipovu nesamo govore »kuštrava i dugonjava, mršava, nalik na ždrala, člana vlade«, nego i raspoloženje stanice.
— Djede, govorio je pred Nikom, Pavlikom i Oljom. — Frontovnici ni pod koju cijenu ne će da podju. A postali su tako pakosni. Zimovejskomu je

kazao otac: — »Hajde, Andreju, sprémaj se, jer valja izvršiti atamanov nalog«, a on, djede, prebacio pušku na sprem i kriknuo: — »Ubit ću te«. To je rekao rodjenome ocu!

— Pa tko će poći iz stanice? zapita Pavlik.

— Starci se spremaju. Eto, otac Zimovejskoga dobavio je odoru, ženi je naložio da mu spremi dvopeka; Adrijan Karpić poslali su po rakiju: spremaju se na pohod. Ali koja korist od njih? Napit će se, pa ni do Novočerkaska ne će stići. Naši gimnazijalci se spremili. Trideset glava i časnik s njima. Klevcov iz šesnaeste pukovnije; dva reditelja gardijske pukovnije, topnik Ščedrov; oko šezdeset ljudi sabrat će se u svemu u našu družbu. Ti će krenuti. Mogu li i ja s njima, djede?

— Pa idi! reče Arhipov mrko, — nastalo je očevidno posljednje vrijeme.

— Mi smo, djede, odlučili u četu Černecova. Momci su pričali, da ga Golubov nije ubio, nego da je ranjen u Novočerkasku. Njegova četa je, vele, čitava. Pa ćemo k njemu.

— A možemo li i mi? zapitaše Pavlik i Nika.

— Zašto ne? odgovori Pjetušok, — hajdemo. Samo što ste vi stranci, no ja mislim, da ćemo i takve primati.

— Nastalo je posljednje vrijeme! mrmljao je djed Arhipov, no ipak se brinuo i žurio spremajući torbe, puneći ih pšeničnim dvopekom, umotajući slaninu, sol i hljeb.

— Dašto, govorio je, — Bog ima pravo; pravo ima i David, pjevač psalama... Tada, kad nečisti stanu nicati kao trava, a zločinci počnu cvasti, neka iščeznu na vijekove! Ti si, Gospode, visok uvijeke!... Da... Pjetušok i vi rodjeni moji, pamtite to!

— Pjetušok! reče starac tiho, — kakvi sada narodi na zemlji žive. A?

— Nijemci, nesigurno i neodlučno pred gostima započne Pjetušok, — Englezi, Francuzi, Turci...

— Još, još! nutkao ga Arhipov.

— Egipćani... Japanci... Kitajci...

— Još, još...

— Srbi... Talijani... Bugari... Poljaci, mrmljao je Pjetušok, čupkajući rub kabanice.

— Srušit će se njihovo pleme medju narodima i rasijat će ih po zemljama, reče Arhipov svečano. — Oni nisu uništili narode, o kojima im je Bog govorio, nego su se pomiješali s jezičnicima i prihvatili njihove običaje. Služili su im idoli oni, koji su za njih bili samo zamka. Prolijevali su nevinu krv... Oskvrnjivali su sebe djelima svojima i svojim postupcima izvodili blud... I predade ih Gospod u ruke jezičnikâ, i nadvladaše ih oni, koji ih mrze. Neprijatelji njihovi pritisnuli su ih, i oni su se smirili pod rukom njihovom. I razbudi se prema njima sućut u svima, koji su ih zarobili... Spasi nas, Gospode Bože naš, i izberi nâs izmedju naroda, da slavimo sveto ime Tvoje i da se dičimo slavom Tvojom.*) Moli se, moli se, Pjetušok! Dijete moje rodjeno, moli se!...

Starac se okrene prema Pavliku, Niki i Olji i reče: — Sve će se to izvršiti. Nije se dosad izvršilo, ali će se izvršiti, jer je tako Bog napisao. Sve ovo vidjet ćete, sve ćete pretrpjeti, ali ćete doživjeti i nešto veće! »Slavite Gospoda, jer On je blag i jer je vječna milost Njegova!« Tako neka kažu oni, koje Bog izbavi iz ruku neprijatelja. I sabrao ih je iz zemalja, od istoka i zapada, od sjevera i mora! Bludili su pustinjom u besputici, a nisu nalazili naseljena grada. Trpjeli su glad i žedju, dûšê je nestajalo u njima. No u bolu svome zazvali su Boga, i On ih izbavi iz bijede njihove. I povede ih ravnim putem, da podju prema naseljenom gradu. Neka slave Gospoda za milost Njegovu i za divna djela, koja je On izvršio za sinove čovječje!... Nerazboriti trpjeli su za bezakonske putove svoje, za ne-

*) Psalam 105. gl. 34, 35, 36, 38, 39, 41, 46, 47.

pravdu svoju. No zazvali su Boga u jadu svojem, i On ih je spasio od nevolja njihovih.*) No, gospodo! No Pjetušok! ... Ah ... Pjetušok, Pjetušok! Rodjeni moj ... Samoga me ostavljaš ... Blagujmo ... i podjite! Zbogom ...

Već pod veče pratio je Arhipov Pjetuška i Poležajeve u »gimnazijsku« družbu. Prateći ih do početka stanice, bio je svečana raspoloženja i jednako je pjevuljio staračkim glasom:

Razbudi, psaltir i gusle!
Ja ustat ću rano.**)

VII

U Novočerkasku razišla se gimnazijska družba. Svatko je našao rodjake ili znance, kojima su pošli, da se odmore i najedu. Poležajevi stojali su sami za željezničkim nasipom, pod strmim usponom na Novočerkasku goru. Njihov očajni položaj opazi Pjetušok.

— Evo, što ćemo, dobra gospodo, reče on. — Sad je jutro, pa i onako treba da se ogledamo po gradu. Pogledajte naš grad, a u dvanaest dodjite u kadetsku školu, gdje će se naši sabrati, pa ćemo promisliti, što ćemo dalje, a onda treba i objedovati.

Noću je pao snijeg i sada se topio. Ležala je gusta, nepomična magla, zakrivajući kuće i drveće. U mutnom, opalnom svijetlu činile su se sivima malene kućice od jednoga i od dva kata, vukući se na prekide, ispunjene ogradama, duž široku ulicu, koja se strmo dizala u brdo. U sredini bilo je tužno šetalište. Drveće je u magli pružalo crne grane, a niska šetališna ograda bila pokidana. Šetalištem su prolazili rijetki pješaci. Grad je bio zapušten. Na

*) Psalam 106. gl. 1—8, 11, 16.
**) Psalam 107. gl. 3.

pločniku nije bilo kamenih ploča i noga je mjesto na kamen neočekivano zapadala u blato, pokriveno rahlim, neugaženim snijegom. Na većini kuća kapci su bili još spušteni i s prozora je strujao čvrst san. Široke ulice tekle su nadesno i nalijevo ispod obronka. Na njima stojale su male kuće i motrile ispod zatvorenih kapaka slijepim očima. Nigdje nije bilo ni redara, ni kućnog sluge, ni izvoščika. Vozio se na kolima kozak, a kotači bili oblijepljeni gustim blatom. Ulice su tonule u magli i činilo se, da tamo, gdje prestaje magla, prestaje i grad. Na kraju uspona raširio se velik trg. Maleni vrtići bili su po rubu i slabo drveće bagrema, jorgovana i omorike pružalo je prema ulazu na trg svoje granje, osuto kapljama rose. S onu stranu trga nejasno se isticale zgrade u aleksandrijskom stilu, visoke topole šetališta i širok prospekt, gubeći se s velikim kućama u daljinu. Nasred puta dizala se divlja gromada na dva čovječja uzrasta, na njoj je ležala čerkeska kabanica od livana željeza, niska, široka šubara bačena na kamen i crn spomenik, na kojem je bila isklesana Adamova glava i natpis: »Čekam uskrsnuće od mrtvih i život budućega vijeka. Amen ...« Spomenik Baklanova ... Iza njega stojao je golem hram staroga stila, isklesan od divljega, gotovo žućkastoga kamena, zastirući sav grad, gubeći se vršcima u valovima magle i sijevajući sa šest zlatnih kupola. Pred njegovom gromadom sve se činilo malenim i neznatnim. Nadesno spuštao se grad strmim obronkom u stepu, zastrtu maglom, pa se činilo, kao da hram visi u besprostornosti. Hram je bio nov. Debela pozlata pokrivala je kupolu njegova ulazna zvonika i pet kupola nad zgradom, dozidanom uz nju. Do ulaza, s golemim umjetničkim vratima, uzdizalo se mnogo niskih stepenica. Kamen zidova bio je vlažan od magle.

Velika ikona Majke Božje s kandilom bila je urezana u ulaznu stijenu. Kraj vrata bilo je na stijenu prislonjeno šest na brzu ruku iz omorikovih

dasaka slupanih pokrovaca za lijesove, koji nisu nimalo bili u skladu s raskošnim stijenama, s brončanim ručkama, s pozlatom i bojama ikonâ, s veličinom crkve.

Polako se kroz napola otvorena vrata u crkvu provuku Poležajevi. Unutri je vladao polumrak i tišina. Kraj niskih vrata ikonostasa čulo se skladno pjevanje opijela. Izmedju dvije goleme kvadratne kolone, pozlaćene i islikane alfreskama s prikazama svetaca, stojalo je na kamenom podu šest prostih lijesova. Tri su stojala na niskim stalcima, a tri na kamenim pločama. Ostavivši Olju pred kolonom, s koje je u episkopskom zlatnom ruhu gledao na nju sa visine od jednoga hvata Petar, mitropolit moskovski, Pavlik i Nika približe se k lijesovima. U svima su ležali mladići. U sivim vojničkim košuljcima i sivim hlačama, s golim, sivim nogama, tamnih, gustih vlasi, bez brkova i bez brade izgledali su kao voštane lutke. Pet ih je bilo bijelih, smirenih. Šestome bilo je lice razbijeno sabljom i sasvim je pocrnjelo od zgrušane krvi. Tamni povez prikrivao je razmrskanu lubanju. Nad tim lijesom klečala je nepomično, ne krsteći se i ne klanjajući se, žena inteligentna izgleda. Uprla je velike, izmučene, prazne i strašne oči u pocrnjelo lice s pocrnjelim povezom. Iz njenih su očiju od časa do časa, magleći ih i zasjenjujući, tekle suze. Polako su se kotrljale niz obraze i padale na odijelo. Ona ih nije osjećala. Jedva da je znala, gdje se nalazi i što se s njom dogadja. Kraj ostalih lijesova nije bilo nikoga. Sitnim plamečcima gorjele su tanke voštane svjećice, prilijepljene uz rubove lijesova kod uzglavlja.

A nije bilo užasno samo to, što je u hramu stojalo šest lijesova s mladim pokojnicima, nego je beskrajno tužno bilo, što su bili tako osamljeni. Nitko nije došao da ih isprati i sahranili su ih, ne kao heroje, s glazbom i molitvenim pjesmama, s pohvalnim govorima, s razvitim zastavama, svjedocima njihova velikoga podviga.

U suprotnoj koloni, tamo gdje je iz sumraka kupole izbijalo strogo lice Nikole Čudotvorca, stojala su dva vojna lica. Jedan od njih, visok, turoban, ponešto ćelav, blijeda lica, s malenim podrezanim crnim brkovima, u vojničkoj kabanici s georgijevskom vrpcom i sa sabljom s georgijevskim tjemenjakom, mrko je i bolno gledao usredotočenim pogledom mrtvace. Pavlik i Nika odmah su prepoznali u njemu atamana Kaljedina. Iza njega stojao je gojazan pukovnik, nabuhla blijeda lica, brkat i bradat, koji se često krstio, a u lijevoj mu ruci drhtala voštana svijeća.

Svećenik je molio »za smirenje duše ubijena raba Božjega Petra i vojnikâ, popadalih na braniku otadžbine, koji evo ovdje leže, a njihova imena, Ti Gospode, znadeš. . . .«

Ti mladi ljudi, vidi se iz svega, potekavši od imućnih porodica, nisu bili nikome poznati. Negdje ih je netko ubio, pa su poslani u teretnom vagonu bez lijesova, a nitko ih nije mogao poznati.

Taj prizor ispunjavao je Pavlikovu dušu užasom i tugom. On im je govorio, kako je beskrajno osamljen bio Kaljedin u svojoj svetoj borbi s nasilnicima ruskoga naroda. Sama djeca pošla su s njim. I kad su tu djecu ubili, nije imao tko da se pobrine o tome, da ih prepozna i dostojno sahrani. Herojski podvig pretvarao se u mučeništvo i djeca-heroji u tim lijesovima činili su se ne kao heroji vojnici, nego kao veliki kršćanski mučenici. U novom, strašnom svijetlu razmotavala se čitava drama ruskoga života. Protiv nasilnikâ, krvnika, pljačkaša i bezbožnika nije se podigla čitava sveta Rusija, nego je u svojoj ropskoj pokornosti savila svoju šiju pod udarac krvnika, a kad su se pobunila djeca, nitko ih nije potpomogao!

Spomenuli su se riječi djeda Arhipova, koje su se činile proročkima i poput vatre palile srce i izlijevale na dušu gorku tugu, koja se na srcu rastopila.

... »Prolijevahu krv nevinu, krv sinova svojih i kćeri svojih...«*)

... »Nerazboriti su trpjeli za bezakonite putove svoje i za nepravdu svoju...«**)

Nepotpun zbor pjevao je na desnom klirosu vječnu pamjat.

Svećenik je pročitao popratnu molitvu i stavio vjenčiće na bijela čela pokojnikâ. A mati je još uvijek klečala nad sinom. Trebalo je zatvoriti lijesove. Dva sluge dugo su se natezala s pokrovcima vukući ih iz predvorja. Udju četiri čovjeka u crnom odijelu i stanu iznositi pokojnike. Do podnožja hrama stojale su troje pogrebne kočije s katafalcima. Malo dalje stojalo je oko petnaest glazbara kozaka sa zardjalim trubljama. Na svaku kočiju metnu po dva lijesa. Napokon krenu. Glazbari neskladno odsviraju slavnosnu himnu, a onda krenu za lijesovima, gacajući po otopljenom snijegu i svirajući pogrebnu koračnicu. Iza šest lijesova išla je kao privezana žena, oborivši nisko glavu i glasno naričući, a iza nje ataman Kaljedin i pukovnik. Otraga su raštrkano išli glazbari birajući bolji put.

Pločnikom duž kuće prolazili su ljudi. Jedni su se zaustavljali, skidali kape i krstili se, dok su drugi prolazili otkrećući se.

Pavlik, Nika i Olja išli su mahinalno za lijesovima. S lijeva se pokaže vrt. U magli se vidio brončan kozak s podignutom sabljom kao da je skočio na stalak — spomenik Platova. Ataman Kaljedin skine kapu, prekrsti se i krene nalijevo duž vrta. Pogrebna povorka krene nadesno i nestane je u gustoj magli široke ulice duž pločnika, obrubljena

*) Psalam 105. gl. 38.
**) Psalam 106. gl. 17.

golemim topolama. Magla je progutala lijesove. Glazbari se raštrkali na sve strane.

Pavlik, Nika i Olja ostadoše sami, bez novaca, bez živeža, gladni, u tudjem gradu, medju tudjim ljudima, u magli zimskoga dana.

Teška predosjećanja pritiskoše im srca.

VIII

Pjetušok s gimnazijalcima udje u Černecovljevu četu. Ali hrabra i odvažna pukovnika Černecova, kumira mladeži, nije više bilo u četi. Od polovice januara borio se s boljševicima na sjeveru Dona tek sa osam stotina gimnazijalaca, kadetskih pitomaca i studenata, koji jedva da su umjeli pucati. Dne 17. januara zauzeo je stanicu Kamensku, dne 19. januara stanicu i zaselak Gluboku, ali je tu protiv djece, nevješte ratovanju, istupio Golubov s 10., 27. i 44. kozačkom pukovnijom. Te su kozake vodili njihovi nasilni zarobljenici časnici. To su bili ljudi, koji su se tri godine borili s Nijemcima i pobjedjivali ih; na čelu im je bio časnik pijanica, četni starešina Golubov, čovjek bez principa, silno častohlepan, koji je težio za atamanskom čašću. Likovi Razina i Bulavina vrzli mu se pjanom glavom. On je snivao o pravom atamanstvu usred čete pjanih slobodnjaka, s pravom da osudi svakog neposlušnika — »u vreću, pa u vodu«. Vrijeme je provodio pirujući po stanici medju očajnim kozacima 10. pukovnije, najboljim donskim kozacima. Kozaci-trubači te pukovnije svirali su mu u trublje, omotane žuto-crnim austrijskim vrpcama, što su ih kozaci u septembru 1914. godine kod Ržešova oteli austrijskim ulanima; kamenski pjevači pjevali su mu njegovu atamansku pjesmu.

Razbojnici, eto, stižu
Sa svih strana, iz guštakâ,
Od pušaka nosiljke su
Uzeli na pleća jaka.

*

Oblaci tmasti se nadvili,
Prekrila magla poljane;
Reci, kud misô te nosi,
Reci, naš atamane!

Mješavina romantizma s pjanim bančenjem, spremnost na laž, izrugivanje, pripravnost da govori plamene govore, da se proda kome drago, samo da igra kakovu ulogu, samo da buči, samo da bude prvi, pa bilo izmedju kogagod — Golubov je bio za boljševike dragocjen dobitak. Zaboravio je svoje časničko zvanje, zaboravio je odgoj i obrazovanje i s nekim je zanosom nastojao imitirati historijskoga Razina. Njemu je trebalo krvi, trebalo mu je podviga, da se učini zaslužnim pred boljševicima. Protiv Kaljedina krenuo je zato, jer ga je Kaljedin uhapsio poradi pijanstva i drzovitih govora. No on je prijateljevao s Mitrofanom Petrovićem Bogajevskim. Plakao je i kajao se na grudima mekanoga Mitrofana Petrovića, pa ga je ovaj na časnu riječ otpustio. Nato Golubov krenu da se osveti Kaljedinu. Pošao je prema Novočerkasku s drzovitim i nasilnim Podtelkovim i glupim Medvjedjevim. Ništa zato, što su iza njega išli mornari i crveni gardisti, koji su se zaklinjali, da će u korenu uništiti prokleto zmijinje gnijezdo buržoazije i kontrarevolucije, Novočerkask; ništa zato, što je na obranu Dona od boljševika i Novočerkaska krenuo njegov drug Černecov s kadetima i gimnazijalcima, rodjenom braćom onih istih kozaka, koje je on zaslijepio bučnim riječima — on je mirno spavao i gledao svoj ulaz u atamanski dvorac i upravljanje vojskom na svoj način — na razinski. Prividjale mu se već krvave zabave. Bila je već i perzijska kneginja u njegovoj mašti i raspojasanost strasti i pjesme, i pirovanje, i silovanje žena.

Dne dvadesetog januara dovedoše mu njegovi Donci izranjena zarobljenoga Černecova. Žarki patriot, koji je bio spreman dati i dušu svoju za spasenje Dona, susreo se s pjanim Golubovim. Poznavali su se, ranije su se susretali u Novočerkasku, zalazeći u iste kuće. Golubov je uvijek osjećao nad sobom neku moralnu premoć Černecova, pa sada odluči, da mu se naruga. Zajedno s grubim, tupim i pohlepnim Podtelkovim primi Černecova. No tek što se Podtelkov usudio da izbaci drzovitu riječ o vojsci, o Kaljedinu i četi Černecova, udari ga Černecov po obrazu, našto Podtelkov ubije goloruka, ranjena Černecova...

Černecovljeva četa, ostavši bez vodje, povlačila se polako odupirući se upornim bojevima prema Novočerkasku. Pjetušok s gimnazijalcima zateče je u Gornoj. Svuda naokolo bio je neprijatelj. Odmah su im dali puške i po trideset naboja, a malen petnaestogodišnji odvažni kadet donske kadetske škole zavoli Pjetuška i dodijeli ga svojoj strojnoj pušci.

— U boju ću ti pokazati, kako se iz nje puca, reče mu, — a sada pomozi vući.

Boljševici su napredovali prema Zvjerevu iz pravca Debaljceva, a na Lihu iz pravca od Caricina; radnici u Sulini i u Aleksandro-Gruševskom pridružili se boljševicima i na svaki način smetali ustašama. Spoja s Novočerkaskom nije bilo.

Gluhom stepom, razmočenom od snijega, koji je čas padao, čas se topio na crnoj zemlji, koja se na pudove lijepila za čizme, povlačila se četa Černecova.

Svako selište, svaki zamak i mnoge stanice držale su se neprijateljski prama djeci.

— Buržuji, kadeti prokleti! slušala su djeca na svim noćištima. — Poradi vaših bojeva mi se kasnije ne ćemo moći odhrvati zlu. Vi ćete uteći, pa što vas briga, a mi ćemo morati da živimo s njima.

Strašno je bilo noćenje medju razjarenim stanovništvom. Morali su se držati u skupinama. Živeža nije dotjecalo, a ni novaca nije bilo. Vuklo ih je kući, a k tome se još pridruživala i bojazan za

Novočerkask, jer se za jasnih dana topovska paljba čula svuda naokolo. Streljiva im je nestajalo.

Te noći u Gornoj nisu spavali. Stisnuli se po rubovima zaselka, po tamnim kolibama; naokolo su postavili straže, pa čekali i slušali. Zaselak, u kojem su noćili černecovski ustaše, dijelila je široka jaruga od drugog zaselka, u kojem se nalazio neprijatelj. Medju černecovskima vladala je mrtva tišina. Umorni — čitav dan kopali su u zamrzloj stepi rovove za posljednji boj — i gladni sjedili su po kolibama.

— Gospodo, zapovijed je: držati se do posljednjeg naboja, a noću se povlačiti i raštrkavati po kućama. Čekat ćemo bolja vremena, — govorili su časnici obilazeći svoje ustaše.

— Ta ne će to vječno trajati! Opametit će se narod. Shvatit će kozaci, da se sami protiv sebe bore, — govorili su medju sobom kadeti i gimnazijalci.

— Sutra je dakle posljednji boj!

S onu stranu jarka svu je noć cilikala glazba, pištala harmonika i orile se pjesme. Tamo su stajali golubovski kozaci i crvena garda, koju je iz Petrograda poslao glavkoverh Kriljenko s popratnicom: — »Drugovi! Borba s kozacima je žešća negoli sa spoljašnjim neprijateljem«. I tamo su čekali jutro, da skrše »kadete« i da se dadu na pljačku Novočerkaska.

IX

Svanulo je jasno, sunčano jutro. Kroz noć zamrzla stepa, otapala se i laka se maglica dizala nad crnom sjajnom zemljom.

Časnici su obilazili svoju mladež i govorili im: »Gospodo, čuvajte naboje. Moramo ih imati do noći«.

— A ako ne doteče?

— Dočekat ćemo ih bodežima . . .

Oko podneva doleti šrapnela i rasprsne se bijelim oblakom visoko pod modrim nebom. Nekoliko taneta prozviždi nad rovovima, a pred zaselkom se začuje buka crvenogardijskih pušaka.

Raštrkani u crnim skupinama, priljubljujući se čas crnoj izbrazdanoj zemlji, a čas ističući se oštro izmedju smedje trave i snijega, koji nije dospio da se rastopi, pokažu se radnici i oboružani seljaci, a iza njih kozaci na konjima. To napredovanje nije nalikovalo na vojničku navalu, nego više na kretnju hajke, no i prema njima ležali su ljudi, koji nisu ni vidjeli rata, niti su poznavali prave četne discipline.

— Umetni, Pjetušok, vrpcu, evo u ovu utorinu! reče mališ kadet Pjetušku, — tako eto, dobro je. A ovamo ćemo izvući. Jesi li čuo, škrinulo je, sad je eto strojna puška nabijena.

— Samo nemoj, Grišunove, pucati! reče Pjetušok. — Pustit ćemo ih bliže. Kad budu sasvim blizu, grunut ćemo. Razbježat će se.

Malenom crvenom rukom gladio je Pjetušok strojnu pušku, koja mu se činila živom i lijepom na svojim niskim, široko rastavljenim, debelim kotačima. Kao žaba da sjedi u stepi, raskrečivši noge.

Stavivši dva prsta u zube, zazviždi časnik i zapovjedi:

— Cilj četrnaest! Ravno u cilj, rijetka vatra po dva naboja. Desno krilo . . . počni!

— Strojna puška može? zapita Grišunov.

— Pustite deset naboja.

— Razumijem, reče Grišunov veselo i obrativši se Pjetušku započne: — Evo gle, ako ja budem ranjen ili ubijen, ti ćeš morati pucati. Kad pritisneš ovdje, to znači: sa siguratelja na lak otponac. A sada, s božjom pomoći počinjem. Evo, glenac. A sada, s božjom pomoći počinjem. Evo, gledaj, upreš kundak u rame, uravnaš cilj: četrnaest, to znači: pucat ćemo na tisuću i četiri stotine koraka — tako. Najprije pokusni metci. Vidiš li ti dobro? Gledaj, gdje blato prska, pred njim ili iza njega?

Nad glavama su im zujala taneta. Rijetka topnička vatra s velikim stankama slala je pod zimsko nebo bijele dimove šrapnela, koji su se rasprštavali pod nebom, dok su se taneta poput graha nagusto rasipavala po polju, a prazna ljuska dugo zujala odlijećući. I metci i šrapneli bili su: rane, muke i smrt, no oni nisu na to mislili; oni još nisu shvaćali svu opasnost.

— Kočete, oj Kočete! govorio je u po glasa dugonjavi gimnazijalac svom susjedu, gojaznom gimnazijalcu rumenih obraza, koji je ispaljivao drugi metak. — Ne mogu pucati. Pavle, kad sam opazio na mušici, kako se miče čovjek u crnome, pa ne mogu... Mogao bih ga ubiti...

— Ništa zato, Pepa. I meni je bilo tako isto. Uravnao sam i bilo mi je strašno... Ubiti... I gledam: on je takodjer u mene uperio. I strah me minuo. Nanišanio sam, pritisnuo otponac, puška se trgla, udarila me u rame. Bolno. To je odboj. Premalo sam pritisnuo.

— A jesi li pogodio?

— Ne znam. Ne vidi se. Pričinilo mi se tek, da su njihovi metci stali rjedje zujati nad nama.

— A jesi li pucao kada prije?

— Iz puške? Nikada.

— Ni ja.

— To su gluposti, gospodo. Tući ih treba. Ja i ne znam, kako ih valja uništavati, reče uzbudjeno djak siva zemljana lica. — Pred mojim očima provalili su u naš dvor. Staricu majku uhvatili su i sestru. Mene su sakrili u hrpu drva. I ja sve vidim i čujem. »Gdje su, starice«, pitaju — »sakrivene brzometke i obične puške?«... Proveli su pretragu, a zatim je u kući sestra oko po ure tako strašno vikala, ja mislim... I smirila se. Majku su izveli, raspuštenih vlasi i sijedu, kako je posrtala i mrmljala nešto, obezumljena. Pograbili su je i bacili u bunar... Iza toga donesoše sestru. U razderanom odijelu, bijelu, svu u krvi... Mrtva... i nju

onamo... A ja sjedim medju drvima i mislim — samo da spasim život svoj... On mi sada ne vrijedi ništa. Nego da se osvetim... Pepa, dajte mi vaša dva naboja. Ja ću mjesto vas.

On namjeri i izbaci dva metka.

— Čini se, da sam pogodio, reče mrko.

— Odlaze! usklikne Pjetušok. — Bježe! Eh, nemamo mi konjaništva! Alaj bismo ih povitlali!

Protivnika nestade iza kuća. Pucnjava je s obje strane prestala. Boj se svršio. Ustaše su se sabirali u grupama i saopćivali novosti, što su ih donijeli ljudi, koji su pred zoru stigli iz Novočerkaska.

— Nama bi, gospodo, trebalo, da se održimo barem dva dana, a onda — pobjeda! Aleksejev ima u Rostovu dobrovoljačku časničku vojsku od četrdeset tisuća, poslao ju je u Besarabiju, odakle kreće general Ščerbačev s Čehoslovacima.

— Gospodo, ja sam u stožeru vidio prilijepljenu brzojavku, koju je upravo primio Kaljedin: — »Saveznička mornarica probila je Dardanele i plovi punom parom prema Novorosijsku«.

— Žuri se prama Novorosijsku!... Gospodo, koliko će to biti?

— No, računaj sam! Od Konstantinoplja do Novorosijska dva dana.

— Za dva dana ne će stići.

— Zar oklopnjače?

— Bit će da su s njima i transporti četa.

— Crno pješaštvo!

— Ti će pokazati crvenima!

— Tako, zdravo...

— Ne, pričekaj. Reći ćemo ovako: četiri dana do Novorosijska. No, dan za iskrcavanje — pet. Dva dana do Rostova... Još nedjelju dana... a mi imamo po trinaest naboja!

— A dobrovoljci!

— A Čehoslovaci!

Tako su vjerovali... Tako su htjeli da vjeruju, da netko jak, moćan, v e l i k, kreće s njima, d j e c o m, da spasava Rusiju. Tako se nije htjelo vjerovati u to, da bi se na čitavu Rusiju, u Rusiji, u svem krštenom svijetu zajedno sa saveznicima, našlo tek osam stotina mladića, kadeta, studenata i gimnazijalaca, koji su uzeli sebi slavno ime Černecova, kojega je Golubov udario na smrtne muke i koji bi pošli u smrt, kako je pošlo ono tri stotine Spartanaca, o kojima su učili u historiji i pisali u zadaćama o »ut« i o »postquam...«

Šušteći i podmuklo pišteći dojurila je opet šrapnela i rasprsnula se sasvim blizu iza sakupljene grupe. Mladež još nije dospjela da se osvijesti, kad li nedaleko sa strašnom bukom udari granata, odjekne metalni zaglušni grom praska i oblaci crna, smradna dima, grude zemlje, prštaji vode i krhotine zujeći neprijatno prsnu poput vodoskoka u vis. Netko žalosno krikne. Kočetov se uhvati za grudi i pane, a ruku mu prelije gusta crna krv.

— Gospodo, razidjite se... U rojnu prugu!... U okope! začuje se uzbudjen glas časnika.

— Nosila!...

— Koga... Koga?... Mnogo? šaptali su mladi ljudi poblijedjelim usnicama.

— Dvojica su ubijena. Kočetov i Lavrov. Jednom kadetu odnijelo je nogu. On je kriknuo. Šapkin je ranjen u pleće, a nije ni pisnuo.

— Kako se neopaženo prišuljala!

— Pazi! Opet idu! U gustim redovima!

— Ravno u cilj! čula se komanda i nakon prolivene krvi zvučala je tvrdje, sigurnije i požuda za osvetom mrtvih naslućivala se u glasu bezbrka časnika, — cilj dvanaest! Po tri naboja! Rijetko... Počni.

Žurio se Grišunov, a pomagao mu Pjetušok. Začuje se uzbudjen glas Grišunova:

— A može li se iz strojne puške?

X

Naveče su stigli ljudi iz Novočerkaska i donijeli strašne vijesti.

Ataman Kaljedin se ustrijelio... Molio je pomoć za Don i dobrovoljačku vojsku. Kornjilov mu je odgovorio, da se ne može duže držati u Rostovu, pa ako Don hoće da se spasi, mora njemu izručiti kozake. Zapovjedili su generalu Bogajevskomu, da pošalje u pomoć Kornjilovu sve, što može. Kod Bogajevskoga našlo se u svemu osam kozaka. Aleksejev i Kornjilov odluče krenuti na istok, da tamo traže sreću i da spase časnike za buduću rusku vojsku.

— Evo, gospodo, govorio je blijed i smeten mladić u kratkoj bundi i visokim čizmama, — posljednji broj »Slobodnoga Dona«. Evo članak Mitrofana Bogajevskoga.

»Plakao je tmuran hladan dan; a nad Donom vukle se, kao val za valom polagano, olovne modro-crne magle i nisu donosile ljetnu oluju s toplom kišom: zlokobne, tužne — vukle su se nad Donom i prijetile mu jadom, smrću i razorom...« čitao je studenat.

— A mi ništa nismo znali! rekao je uzbudjeno Grišunov.

— Čitajte, Setrakove! čuli se glasovi.

»A jeka strašnoga metka već je zvonko brujala po čitavom Donu, donskim stepama i rijekama i likovao je neprijatelj, i kliktala je raspojasana kozačka mladež, a samo stara kozačka srca pažljivo su osluškivala tu jeku i ovako ju objašnjivala: donski kozaci sami su ubili svoga najboljega viteza kozaka; prvoga izbornoga atamana.

»Otegnuto bruji staro crkveno zvono: još nedavno dozivalo je u slobodno Kolo, a sada vele, zvoni za upokoj duše atamana — Alekseja Kaljedina; govore još i drugo: da zvono zvoni pogrebnu pratnju slobodnom donskom kozaštvu.

»A nad Donom, za noćnih časova, polako lebde sjene prijašnjih atamana. Slavnih po bojnoj časti.

»U noći od 29. na 30. došla je još jedna sjena, a crvena krv toči joj se iz srca.

»To je sjena atamana — mučenika, Alekseja Kaljedina...« Gotovo, gospodo!...

— Zaboga, stanite... Recite, što je sa saveznicima, koji su prodrli kroz Dardanele?

— Laž... provokacija. Dardanele čvrsto drže Nijemci u svojim rukama.

— A... a... Čehoslovaci?

— Ne čuje se ništa o njima.

— A koliko imade Aleksejev vojske u dobrovoljačkoj vojsci?

— Četiri tisuće. Polovica bolesnih.

— Je li to istina?

Šutnja.

— Gospodo, u rojnu prugu! Protivnik napreduje.

Smračile im se oči, a jasne točke, koje su u njima plamenom gorjele, ugasile se. Surovo gledaju blijeda lica; skupile se namrštene obrve, a brazde teških misli sabrale se na bijelim čelima —

»Mama! Zašto se ne moliš za me... za nas!... Mama, zar ti ne vidiš, da mi ne možemo ništa više da učinimo, nego samo da umremo zato, da se iza dvadeset i dva vijeka govori o nama, kao o ono trista Lakedemonjana, koji su pali u Termopilskom klancu, braneći otadžbinu? Samo što je tamo bio uzak klanac, a ovdje je beskrajna stepa!... Mama, zaboravila si nas!... Ili ne sluša više Gospod tvoje svete molitve?

»Aleksejev je krenuo na istok. Kamo? Na Kuban, u astrahanske stepe, u Turkestan, u Indiju. A mi? Zar ćemo ostaviti rodnu stepu i prepustiti sve sudbini. Tamo otraga je Novočerkask sa svojim tihim ulicama. Tamo u Ratnoj ulici, na broju

17. živi ona, koju ja toliko ljubim... Tamo u Marijinskom zavodu ima stotine naših sestara. Tamo je ona, s kojom sam 6. decembra plesao i koja mi je rekla milu riječ... 6. decembra... A 6. februara ja moram umrijeti s uvjerenjem, da se s njome postupalo isto onako, kao sa sestrom dugačkoga studenta zemljana lica, koji se zakleo, da će se osvetiti... Tamo, na Baročnoj, upravo na obronku prema kokošjem jarku, živiš ti, moja mila, nježna i ljubezna mama sa svojim brigama o kokošima, o puranima, s brigom za kvočke i s mislima: hoće li tvoje prekrasne naranče prezimjeti zimu... Tamo u sobi, s voskom namazanim i ulaštenim podom, visi velika fotografija oca, koji je ubijen u času, kad je osvajao austrijski top. Tamo nad portretom visi značka satnije, s kojom je zapovijedao u boju i njegov georgijevski krst. A nad krstom portret carev... Mama! Ne skidaj ga ni onda, kad dodju... Tamo je živio djed, a pradjed je sagradio tu kuću još u doba Platova. Zar ja nikad, nikad toga više ne ću vidjeti? I zar će oni crni ljudi, koji sada napreduju u sve gušćem večernjem sumraku, zavladati nad svim tim? A kako ćeš onda ti, slatka mama, a kako ćete vi, gospodjo moga srca iz Ratne ulice i vi mila Marijinko, koja mi rekoste milu riječ?... Kako je s kadetskom školom?... Osveta... Osveta...«

— Nečastivi niču kao trava i tvorci bezakonja cvatu, da iščeznu zauvijek...

— Što ti to govoriš? otkidajući se od svojih misli, zapita Grišunov.

— Ovo je djed govorio. Neka niču kao trava i neka cvatu. To valja razumjeti — jer će ih nestati zauvijek!... Grišunove, zapovijed je, da se povučemo. Doglašeno je po rojnoj pruzi. Daj posljednju vrpcu. Sad su blizu.

— Da, može se i bez gadjanja. Na redovitom.

— Ozbiljno.

— A hoćeš li moći odvući strojnu pušku?

— Zar ja? Dvije bih odvukao, a kako ne bih jednu!

— Gle, kako bije... jedno tane do drugoga! Upucao se... Vidi...

— Ništa zato. A ti udri po njemu. U ime Oca i Sina i svetoga Duha.

Zaštekće strojna puška i smjesta utihne neprijatelj prilegavši na pet stotina koračaja.

— A, nije očekivao! Izvrsno!

— Posljednji naboji.

— Idemo, Grišunove. Naši se eno crne u jarku. Jedva se vide.

— Dobro. Vuci strojnu pušku. A ja ću vrpce pribrati, da ne dopanu neprijateljevih ruku.

— Opet je počeo paliti, a bio je već prestao. Crveni gardist je plašljiv. Ali mornari, ti će biti hrabriji.

— Mornar i kozak — prvi bojovnici! gordo reče Pjetušok.

Crna noć ih prikrije. Zapad je davno dogorio, a s desna je zelenkasto-crna tama prevlačila kristalno nebo i zvijezda večernica se jasno zapalila na nebu. Smrzavalo se i tiho je pucketao mlad led pod nogama čete, koja je odstupala. Iza svih, dostižući ih brzim koracima, išao je Grišunov, sav premotan brzometnim vrpcama. Pred njim je išao Pjetušok i vukao strojnu pušku sagnuvši se pod prekoramenicom. Naokolo padala su taneta. Po gdjekoje je odskočilo i dugo zujalo u zraku, gubeći se u sve tamnijoj daljini. Crveni gardisti nisu se usudili poći na uzvisinu i progoniti djecu ustaše, nego su samo pojačali svoju puščanu vatru po zvucima koračaja i po onim tamnim sjenama, koje su prominjale u blizoj noćnoj tami.

— Što je s tobom, Pjetušok? Posrnuo si, što li?

— Tako... Kao da me netko štapom ošinuo preko glave... Strašno me boli!... Ne vidim svijetla!...

— Pjetušok! Ti si ranjen?

— N-ne... Čini se... sasvim... ubijen....

Grišunov zastane nekoliko trenutaka nad ubijenim dječakom. Tako mu je srce zaželjelo da ga digne i odnese, da njegovo tijelo ne dodje u neprijateljske ruke. Pjetuškova ruka se ispružila i ispustila prekoramenicu strojne puške. Ta kretnja mrtvoga tijela sjetila je Grišunova njegove glavne dužnosti. »Oboje ne možeš ponijeti«, pomisli: — »Naši su daleko. Eh, Pjetušok, Pjetušok, snivaj, dragi!«

Grišunov uhvati za prekoramenicu i povuče strojnu pušku niz obronak, odakle je dopiralo sve slabije tapanje koraka Černecovljeve družbe.

Sutradan oko podne udje četa u Novočerkask. Nitko je nije dočekao i ona se razišla po kućama s teškim saznanjem, da medju njom i neprijateljem, koji napreduje, nema više nikoga.

Na skupštini od 9. februara kod novoga atamana Nazarova stvorena je odluka, da se povuku iz Novočerkaska.

Četnici su ponovo oživjeli, spremajući se u pohod. Oni nisu više polazili zato, da zaštite svoje porodice i svoje domove, nego da spase svoje ruse glave u širokoj beskrajnoj stepi.

— Eh! I ovdje se može spasiti! govorili su mnogi, ne odazivljući se pozivu svojih suboraca.

Dne 12. februara u tri sata popodne krenu preko Dona, idući prema staročerkaskoj stanici čete mladeži, časnika i nekih starijih kozaka. S njima se vozio u kočiji sa dva konja ugojen, okrugao, crnobrk general — novoizabrani bojni ataman Popov. U svemu je krenulo 1500 ljudi, polovica pješaštva i polovica konjaništva sa pet topova i 40 strojnih pušaka. To je bilo sve, što je za svoju obranu dalo stanovništvo Dona on pet milijuna s nekoliko tisuća samo časnika.

Ataman Nazarov ostao je s Kolom u gradu bez ikakove obrane.

U pet sati popodne udje u Novočerkask Golubov, okružen trubačima i kozacima, dok su se za njima vukle gomile mornara i crvenih gardista poput crne vrpce.

U gradu su izvješeni crveni barjaci. Gomile prostog naroda pokorno su pozdravljale nove osvajače. Poslije petvjekovna slobodna života, donska je vojska prestala da živi, a mjesto nje rodila se »donska sovjetska republika federativne socijalističke Rusije« — »Di-si-ri-fi-si-ri«, kojoj je bio na čelu nepismeni Podtelkov.

Tamna noć spustila se nad Donom. Pijane rulje tražile su po kućama »kadete« i ubijale ih pred očima matera, ubijale ranjene u bolnicama, pobijale časnike na ulici: kaznili su Nazarova, Vološinova, Isajeva, Orlova, Rota i mnoge, mnoge druge.

U malenim kolibicama šaptale su udovice blijedim usnicama i matere o muževima i djeci svojoj i molile spominjući i mnoge druge mučenike — »imena im Ti sâm znadeš«. I danju i noću — u krasnokuckom gaju, kod kolodvora i svagdje na ulici odjekivali su metci, a žitelji Novočerkaska znali su, da to »najslobodniji narod na svijetu« ubija djecu i obrazovanije kozake.

Krvava magla internacionale, koja se spustila nad Rusijom, vukla se po Donu i zamagljivala mozgove, a sve noviji grobovi kopali se iza groblja na pješčanom prostoru.

.... »A nad Donom, u času noćnom, tiho lebde sjene atamana drevnih, ovjenčanih slavom bojnom«.

XI

Divan je sunčan dan. Toplo je i miriše proljećem. U modrom prostoru veselo pjevaju ševe. Preko noći se smrzlo, no sad se otopilo i po širokom crnom utreniku duž pruge brzojavnih stupova, što

se gube u daljinu, odsijevaju na sunčanom sjaju mlačice i masne kolotečine, napunjene vodom.

Duž utrenika u samoj stepi, razbijen u kolone, miče se mladenački oštro, pritegnuvši kundake i pritisnuvši bodeže, složenim korakom uzahan trak ljudi, odjevenih u sive košuljce, prebacivši preko ramena smotane kabanice. Gledajući tu kolonu iz daljine, moglo se zaboraviti, da se u Rusiji svršila revolucija, da je oboren, zbačen u blato i popljuvan dvoglavi orao, da su pobijeni časnici, da je uprljano rusko srce i da je slavna ruska vojska pretvorena u gomile blatnih »drugova«. Tako se izravnanim i široko zamašnim korakom kreće ta kolona, tako su izravnani bodeži, tako su ravni razmaci medju odjeljenjima i vodovima, tako je odmaknuta satnija od satnije, da se srce raduje gledajući ih.

Iz sredine kolone ne razliježe se stara ruska pjesma, koja napominje podvige djedova i carsku slavu, nego nova pjesma, nedavno izmišljena, koja pozivlje k časti i slavi. Nju ne pjevaju vojnički, grubi glasovi, nego je pjevaju glasovi mladeži, koja znade note i koja umije i u prostu koračnicu uliti neko milozvučje.

Složnim, Kornjilovci, krokom!
S nama Kornjilov naš kreće.
Dom će, vjerujte, spasit,
Naroda izdati ne će!

Ime Kornjilov nam dao,
Služba nam poštena da je.
Hrabrošću našom hajdemo
Sramotu oprat domaje!

U vojničkim redovima, s puškom na ramenu, njišući se odmjereno uz zvukove pjesme, idu Pavlik i Nika Poležajevi, a uz njih, na mjestu odjelna zapovjednika, Jermolov. Vjetrom opaljena mršava lica puna su odlučnosti, dok im oči gledaju smiono

i ponosno napred. Nije sva satnija imala visokih čizama: mnogi časnici-vojnici idu u običnim omotcima; mnogi su poderali naglavke i noge su im umotane u krpe. Pukovnija je bijedno odjevena, ali čisto. Svaka sponka je na svom mjestu i nedostatak u jedinstvu opreme naknadjen je jednoličnim držanjem, korakom i jednakim zanosom mladićâ.

Sve su to ili sami prijašnji stožerni časnici, koji imadu iza sebe sedam godina obučavanja u kadetskoj školi i dvije godine vojne akademije, ili su kadeti, ili vojni pitomci. Ako se u njihovim redovima i nadje dojučerašnji student, i on je već prihvatio držanje, i on se već ukočio i čitav vojnički život, pa i samu smrt i rane, promatra isto onakvim prostim i jasnim očima, kao i kadeti i pitomci.

Iz daleka, iza kolone pokazala se ruska zastava, značka vrhovnog zapovjednika. Na lakom, žutom konju sjedio je opaljen, mršav čovjek tamnih očiju, punih zanosa. Iza njega jahao je na malenom kozačkom konju u sivoj širokoj šubari, utisnutoj sprijeda, spustivši se umorno u sedlo, potpun general sa sijedim vlasima i crnim obrvama i brkovima, a malenom prosjedom bradicom. Lijeno se ogledavao naokolo, dok bi izraz dosade prorezao katkada njegovo lijepo lice. To je bio Denjikin, desna ruka Kornjilova u organizaciji vojske i kumir časničke mladeži nakon strastvena i vatrena govora, što ga je u obranu časnika i vojske izrekao na časničkoj skupštini. Gojazni čovjek u kratkom gradjanskom ogrtaču, sa gustom, sijedom četinom obraslih zagarenih obraza i tamnih plamenih očiju, koji je jahao u pratnji Kornjilova, bio je general Lukomski... Slikovit, lijep lik mlada Tekinca, časnika, Kornjilovljeva ordonanca u šarenom haljincu s turbanom i čalmom na glavi, oštro se isticao medju sivim kabanicama. Uspravan, ukočen u nepomičan lik, jahao je general Romanovski, a do njega ljubežljivo nasmješljiv, poput monaha bijelolik, oštro osjenjen crnim brkovima i crnom ko-

som, gojazan usprkos putnih napora — general Bogajevski, o kojem se govorilo, da je brat donskoga Zlatousta Mitrofana Petrovića, koji je sedam mjeseci lijepim govorima očaravao donsko Kolo i vladu. Kornjilova je pratilo nekoliko časnika na raznobojnim konjima, oko pola stotine donske časničke pratnje na mršavim konjima i još nekoliko Tekinaca u slikovitoj skupini.

Jahali su nekamo slobodnim kasom, ravno kroz stepu, obraslu dračom i njihovo kretanje pod sunčanim zrakama, lagano i odlučno, zvalo je pukovnije napred. Sve glave kornjilovske pukovnije nehotice se okrenu onamo, gdje je jahao Kornjilov s pratnjom i mlade oči planu zanosom.

— Naš Kornjilov! čulo se u redovima.

Vodio ih je po stepnoj pustinji, kako su vodili plemena i narode, kako su vodili vojske drevni heroji. On je bio Mojsija, on je bio Ksenofon i jedva da je Anabaza deset tisuća Grka u Maloj Aziji bila teža od ovog tegotnog skitanja časnika i djece po prikaspijskim stepama.

Kamo ih je vodio i zašto?

U nedavno izdanoj deklaraciji dobrovoljačke vojske o zavjetnim njezinim zadaćama pisao je Kornjilov:

»Ljudi, koji vode računa o tome, što znači očekivati blagodat od Nijemaca, pravilno prosudjuju, da je jedino naše spasenje: držati se naših saveznika«.

On je mrzio Nijemce, a tu mržnju prama njima on je, skupa sa svojom okolinom, nastojao uliti čitavoj vojsci. On je vjerovao u saveznike, vjerovao je, da Francuzi nisu zaboravili na milijunske žrtve, što ih je carska vojska prinijela na spasenje Pariza i Verduna, toga ključa Pariza, — na poljanama istočne Prusije, pod Varšavom, u Galiciji i pod Luckom. On je znao, da ga za strašne poraze, što su naneseni Njemačkoj i austrijskoj vojsci, Nijemci moraju mrziti, a saveznici su dužni da mu pomognu.

*

On nije sumnjao u pobjedu saveznika nad Nijemcima ni u njihovu pomoć Rusiji. Njegov cilj je bio, da do toga velikoga dana sačuva jezgru ruske vojske, da zajedno sa saveznicima uspostavi Rusiju i povrati joj stari poredak, koji je htio uvesti u augustu, kad je pošao da uhapsi Kerenskoga.

Na zapadu su bili Nijemci. Oni su sklopili u Brestu mir s glavkoverhom Kriljenkom, a židovi Joffe i Karahan prodavali su im Rusiju. Oni su metodički i nesmetano ulazili u vjekovne ruske zemlje, zauzimali Pskov, ugrožavali Petrograd, ulazili u Ukrajinu i približavali se donskoj vojsci.

Onda, kad je Kriljenko izdao zapovjed: — »S kozacima je borba žešća, negoli s vanjskim neprijateljem«, Kornjilov je na boljševike s njihovim Kriljenkima, Joffima, Bonč-Brujevićima, Trockima i Lenjinima gledao tek kao na njemačko oružje, a glavnu je borbu ulagao ne protiv njih, nego protiv Nijemaca. Boljševike je promatrao tek kao izdajice, koji su izdali Rusiju i predali je neprijatelju, pa zato treba da se unište, kao što se u ratu uništava svatko, tko se predaje neprijatelju. Kornjilov je shvaćao, da sa četiri tisuće časnika i pitomaca, slabo oboružanih, opterećenih golemim povozom bolesnika i ranjenika, s gradjanskim bjeguncima, ne može da se bori s njemačkom carskom i kraljevskom vojskom, pa je odlazio onamo, gdje bi se moglo mirno odahnuti, oporaviti se i sačekati pobjedu saveznika, njihovu pravu pomoć i probudjenje ruskog naroda. On se udaljivao od Nijemaca. Nijemci su dolazili sa zapada, a on je odlazio na istok. Nitko nije znao njegovih osnova, nikomu nije saopćio svojih večernjih misli, kad bi gdjegod u malenoj kozačkoj kolibici, rasprostrijevši kartu na stolu i zapalivši svijeću, promatrao tu kartu uskim, kosim i pronicavim očima. Pred njim je pucao onaj široki prolaz iz Azije u Evropu, kojim su prolazile vojske Tamerlana, kojim je prolazio Džingis-Han. Sjetio se mladih godina, pustinje i gorâ toploga Se-

dmorječjega, punog poetičke sumornosti Taškenda, zemaljskog raja — blagodatna Fergana i čarobne svjetske priče, šarene Indije. Sve je to poznavao još iz djetinjstva. Sve to bilo mu je blisko. Tamo se mogao združiti s Englezima i s njima zajedno stvoriti novu Istočnu frontu, primaknuvši se uralskom sedlu, Volgi. O, makar gdje, samo da se bori s Nijemcima i da pobijedi, bilo uz koju cijenu.

Vojnicima nije vjerovao, kao što je malo vjerovao i kozacima. Sjećao se, kako su ga kozaci 3. konjaničkog zbora s Tuzemcima predali Kerenskomu; sjećao se, kako je u Bihovi vojnička rulja bacala na njega kamenje i blato i obasula ga psovkama. On je prošao Golgotu križna puta ruskog časništva, pa se takove stvari ne zaboravljaju, niti praštaju. Vjerovao je samo časnicima. Držao je, da se samo željeznom rukom nemilosrdne osvete i razračunavanja sa svima izdajicama može uspostaviti red. Sivo i besvijesno krdo kozaka i vojnika treba prisiliti na pokornost i tako spasiti Rusiju. A u tu svrhu trebalo je negdje čekati, gdje bi se moglo dočekati ili ono doba, kad će mu saveznici doći u pomoć ili da sam potraži te saveznike — u Persiji, u Indiji, makar gdje. Sva je njegova nada bila u saveznicima, a do sjedinjenja s njima trebalo je pod svaku cijenu spasiti i sačuvati jezgru ruske vojske: njezine časnike.

Već se davno u mutnom sumraku i u stepnim proljetnim isparinama izgubio i rastopio ruski znak, te se grupa jahača počela pričinjati tamnom mrljom uz kolonu prethodnice, a Jermolov je jednako gledao u daljinu zanosnim očima i sve mu se činilo, da vidi zagasito zagorjelo lice s uskim očima, nezaboravljeno lice, nisko na usnice spuštene tamne brkove i lako držanje u sedlu toga malena čovjeka.

On je vjerovao, kao što su vjerovali i svi drugi časnici pukovnije, da će Kornjilov spasiti Rusiju. Možda uz cijenu njihovih mladih života, svejedno, no spasit će je svakako.

Kao da odgovara na njegove misli, započne u prvom vodu mlad glas dobrovoljačku pjesmu:

Za svetu Rusiju
Sad borimo se mi!
I za nju ćemo svi
Krv mladu proliti.

I rov već tu je
Taneta zuje!

»Kako će Kornjilov spasiti? Kornjilov to znade. On jedini...« mislio je Jermolov. »Ta ne može biti, da bi vječno Rusi bili zvijeri. Ta imao je on, nekad, pod dvoglavim orlom, u moročnenskoj pukovniji, te slavne, mile ljude. Ta zar nije on noću dolazio u rovove i gledao, kako se stražar ukočio na mrazu gledajući napeto u daljinu. Govorio mu je: »Bajkove, poslat ću ti izmjenu!« — i čuo je odvažan odgovor: — »Nije potrebno, vaše blagorodje, prostajat ću ja!...« Zar mu nije pripovijedao Kozlov, kojega su vojnici ubili, o podvigu Željeskina u boju kod Novog Korčina. Što se dogodilo s njima? Kuda ih je nestalo? Poludjeli su, oglupavili su od govorâ i ludih zapovijedi, što ih izdaju gradjanski glavkoverhi, od skupština i zborovanja; kao bikove razdražili su ih crvenim barjacima, ali kad ugledaju svoju rusku bijelo-modru-crvenu zastavu, shvatit će značenje Rusije i vratit će se k njima. Tamo, sprijeda, kako kaže stanovništvo, njima nasuprot ukopala se 39. pješačka pukovnija i stožer topničke brigade. Ta ne će ih valjda ti vojnici, koji su se navojevali na kavkaskoj fronti, dočekati vatrom. Doći će pregovarači, pregovarat će i doznat će blagorodne namjere Kornjilova; vidjet će ga, a kad ga ugledaju, ne će moći da ga ne zavole, pa će se združiti s nama. I tako će se od sela do sela, povećavajući se, uspostavljati ruska vojska i postepeno će kretati na sjever i uz Volgu, po historičkom

ruskom putu, poći će da oslobodi Rusiju od boljševičkih nasilnika«.

Mlad je zbor već prihvatio zapjev prvoga pjevača i skladno se razlijegao širokom stepom junački napjev, odgovarajući mislima Jermolova:

Za svetu Rusiju
Sad borimo se mi!

»Kao snježna gruda povećavat će se ruska vojska, uskrisivat će se stare pukovnije sa svojim vjekovnim viteškim tradicijama«.

»A što će zamijeniti crven barjak grabeža, nasilja i krvi?«

»Ustavotvorna skupština... Republika...«

I za nju ćemo svi
Krv mladu proliti!

bruji zbor.

»Za ustavotvornu skupštinu? Za republiku?«

I rov već tu je
Taneta zuje!

— Vrstaj se u vodove! čuje se na čelu zapovijed. Niz sivih ledja, pocrnjelih od znoja, zaslanja horizont i ono mjesto, gdje se u stepi vidjela crna mrlja: — Kornjilov sa svitom. Drugi odio, odbijajajući tvrdo korak, sasvim se približava Jermolovu. Desnokrilni vremešni kapetan, uska i sploštena lica, uperio je sabrani pogled u daljinu, a na očima mu se ukočila velebna šutnja u iščekivanju boja i smrti. Dotakao se laktom Jermolovljeva lakta i podje s njime uporedo.

— Po satnijama! U dvije vrste! viče časnik, koji jaše na malenom seljačkom konju te sluša, što mu govori mlad konjički časnik, koji je dojurio na visokom konju, pa ne skida ruke s oboda, pretjerujući počitanje.

Odande, gdje se u stepi vidjela mrlja Kornjilovske svite i gdje se poput tanke zmije vijugala

kolona čeone pukovnije, začuli se oštri i kratki udarci pojedinih puščanih metaka, a konjička pukovnija u skoku krenula na desno, udaljujući se sa ceste.

Nije bilo kad razmišljati; valjalo je raditi.

XII

Vojničko oko očekivalo je, da će iza svrstanih pješačkih kolona ugledati malene, jednolične nabojne škrinje sa crvenim zastavicama, a iza njih dugački niz bolničkih dvokolica s bijelim krovovima i crvenim krstom, zatim dvokolice i nevelik broj dvoprežnih gradjanskih, živežnih vozila, strogo izravnanih, praćenih rijetkom prugom povozne straže, — no mjesto svega toga vidjelo se iza malenih odreda vojske, koja svojim brojem nije premašivala ratne pukovnije, čitavo more od nekoliko stotina vozila. Upregnuta seljačkim i kozačkim konjima, vitorogim, sivim, golemim volovima, gdje u dva, a gdje i u tri reda, vukla su se po širokom putu i po stepi polagano iza pukovnija, pa je i nevojniku promatraču bilo jasno, da je povoz stvorio vojsku, i da povoz nije bio poradi vojske, nego da je vojska bila poradi povoza i da mu je služila kao zaštitnica.

Oko polovice povoznih kola zapremali su ranjeni i bolesni dobrovoljci, izvezeni iz Rostova. Kornjilov nije dopustio, da u Rostovu ostane »na milost pobjednika« ni jedan časnik, ni jedan momak njegove pukovnije. Svi su znali, da »milost pobjednika« znači porugu, muke i strašnu smrt.

Uz njih je, pješke, na kolima, ili na konjima, išlo liječničko osoblje i sestre milosrdnice. Jedne su imale na sebi službenu odoru s pregačama i crvenim krstovima, druge bile u svojim vlastitim krznenkama, kabanicama i gradskim šeširima. S njima su putovale žene, sestre i djeca časnika,

kojih se takodjer nije smjelo ostaviti, jer su i njih čekale poruge i smrt.

Svemu tome golemom transportu zapovijedao je, uzbudjujući se i srdeći se, visok, mršav, bez brkova i bez brade, čovjek iskidanih živaca, koji je jednako trpio za rane i za bolove svakog časnika i koji se nije mogao nigdje smiriti. To je bio Aleksej Aleksejević Suvorin, autor knjige »O novom čovjeku«, koji je vjerovao u indijsku mudrost i koji nije mogao da shvati svega ratnog užasa, svih ljudskih muka ni smrti.

Kod povoza vozio se u izvoščičjim karucama, zatrpan zavežljajima i kovčezima s fransuskom blagajnom, omršavljeli i navorani začetnik dobrovoljačke vojske, general Aleksejev. Bio je zaokupljen svojim mislima i svojom ratnom osnovom. I on je vjerovao u saveznike, no njegova vjera nije bila tako strastvena ni tako jaka, kao u Kornjilova. On je već doživio razočaranja. On je vidio ravnodušnost prema sudbini Rusije i egoizam Čehoslovaka; on je vidio, kako milijunaši Rostova žrtvuju tek koji rubalj, a čuvaju milijune za doček pobjednika; on je podnio svu gorčinu Kaljedinove uskrate, da dade dobrovoljcima iz skladišta odoru i opremu. On je znao, da je Kaljedinu vlada svezala i ruke i noge, a jednako i sva okolina, u kojoj je glavnu riječ vodio beznačelni Agjejev i gdje se većina držala mudroga pravila: »*Veslaj k svojoj obali!*« — no on nije toga mogao Kaljedinu oprostiti.

Aleksejev je s manje mržnje gledao Nijemce i već je mislio, da je svejedno, tko pomogne Rusiji i njezinoj dobrovoljačkoj vojsci, samo da pomogne.

On je mislio na Kuban i kozaštvo. Marljiv učenik akademije, držao je, da je baza buduće Rusije negdje u beskrajnim stepama Azije, a možda i Indije, nemoguća. On nije tražio rukavica oko sebe, kad su mu bile za pojasom. Vozeći se kod povoza i razgovarajući se starački sa starcima kozacima i u Oljginskoj, i u Homutovskoj, i u Kagaljnickoj, u

Mečetinskoj — sve više je dolazio do uvjerenja, da je kozaštvo u svojoj jezgri protiv boljševika. Ako su ih u Oljginskoj pratili pucnjavom, i ako je pod Kagaljnickom došlo do čitavog boja, u kojem su kozaci sramotno ostali neutralni, onda je to bila površna sramota, koju su četni kozaci donijeli sa fronte, umor i strah sive, tupe i zle vojničke mase. Aleksejev je kanio sazdati bazu na Kubanu i na Donu, a dalje što Bog dade. Moskva i Rostov, saveznici i Čehoslovaci nisu ispunili svojih obećanja i nisu dali sredstava za uzdržavanje vojske; vojska se morala upirati na stanovništvo, a takvim se Aleksejevu činilo kozaštvo sa svojim teškim i rodnim zemljama. I svoj put je Aleksejev točno odredio: — na Jekaterinodar. Ali isto onako, kao što i Kornjilov, nije ni on nikome saopćivao svojih misli ni svojih osnova.

Osim ranjenika i časničkih dobrovoljačkih porodica s povozom su, u kočijama, na otvorenim kolima, na taljigama, a neki i pješice, išli svi oni, koji su se bojali ostati u Rostovu i Novočerkasku, strepeći pred osvetom boljševika poradi prijašnjeg političkog uvjerenja, koji su utekli krvavom užasu Petrograda, Moskve, Harkova i Kijeva na Don, a kod približavanja boljševika bili su spremni da sa Dona bježe kamo mu drago, samo da budu uz svoju okolinu, samo da ne budu prisiljeni živjeti po nalogu plačkašâ. Na taljigama vozio se sa svojom porodicom član četiriju državnih duma i predsjednik dviju M. V. Rodzianko. Išli su i vozili se mnogi od onih, koji su za krvavih dana »beskrvne« martovske revolucije svojim govorima i člancima rušili rusku carsku vojsku, sramotili časnike, a sada se prilizali dobrovoljcima, uzvisivali uzvišenost njihova podviga i pjevali himne bjelini i čistoći ideje dobrovoljačke vojske.

XIII

Tmurne februarske večeri, kad je jedan dio Rostova, plativši ludjačke svote za podvoze i saonice, naglo krenuo prema mostu preko Dona, a drugi brzo izvješivao sakrivene crvene zastave, ostatke svetkovanja »velike beskrvne«, kad se jače stala širiti podlost i izdaja, kad su po Aksajskom prilazu turobno odlazile malene skupine dobrovoljaca, a kad se po predgradjima javljala potajna puščana paljba, prateći braću, — izadje Olja Poležajeva na ulicu s malenom torbom na plećima.

U sivom sumraku večernje magle nejasno su prominjale sjene pukovnija na odlasku. Gluho je ozvanjao odmjeren topot nogu i teška buka tek nekolikih topova. Olja podje za njima. Za tih skitničkih dana po Rusiji privikla se širokom, slobodnom, zamašnom koraku, naučila se izvrtati stopala, da se ne oklizuje na crnoj, kliskoj zemlji. Nije se ona bojala hoda. Bojala se, što su je cipele počele ostavljati, što su joj se na poplatu pojavile izdajničke derotine, u koje se natiskivao snijeg i blato. Kamo idu? Koliko je još puta? Nitko nije znao... Olja je koracala po pločniku trudeći se da ne pusti s vida kolonu, u kojoj su stupala njezina braća. Ali doskora čitavu ulicu zapriječe povozna kola. Popriječko je prolazila neka bolnica. Kraj Olje, zagradjujući joj put, vukla se niska kolija, u kojima su se vidjele šutljive prikaze zamotanih bijelih glava. Iza toga prošlo je nekoliko izvoščika. Pjan časnik počeo je najednom grliti neku žensku i nešto je promuklo vikao, dok se za njima vukla kola s prtljagom. Olja sa začudjenjem opazi glasovir, koji je bio natovaren na kolima popreko, i mekane stolčiće s pozlatom, nabačene iza njega. Nečija porodica prodje pješice. Gospodin s dabrovom šubarom i dama u ogrtaču vodili su dvoje malene djece. Dama je plakala i govorila: »Ni za što, ni za što! Radije ćemo poginuti u stepi!«

Olja je nekoliko puta pokušala da presiječe bujicu povoznih kola, no svaki put joj zakrči prolaz nova zapreka.

U skoku projaše časnik vičući na povoz, da vozi brže. Sumrak se spustio. Blijedo su sjale rijetke svjetiljke na Pahičevani. Olja je sasvim izgubila pravac, kojim je trebala poći i prvi put ušulja se strah u njenu dušu. Po svim ulicama su prolazili i teško je bilo razaznati, kuda valja poći iz prostranoga grada. Široke taljige, pod koje je bio upregnut lijep, vran konj, zaustave se pred njom. Uz mutno svijetlo škrto zapaljene svjetiljke opazi Olja, da su kola natrpana kovčezima i zavežljajima i da na njima sjedi nekakva dama sa šeširom na glavi, ogrnuta rupcem, a do nje časnik u čistoj kabanici s blistavim naramenicama, dok konjem upravlja djak u crnom ogrtaču s prevezom crvenoga krsta na ruci. Olja im se suzdržljivo približi.

— Gospodo! reče drhtavim glasom, — kamo putujete?

Dama i časnik gledali su je ne odgovarajući. Djak zaustavi konja, koji je htio da krene i odgovori.

— Za vojskom... A kamo vi?

— Ah, Bože moj! usklikne Olja. — I ja moram za vojskom. Tamo su mi dva brata. Ja sam s njima. Iz Petrograda.

Kad je spomenula Petrograd, djelovalo je to na časnika i njegovu suputnicu, pa se oni pogledaju.

— A tko ste vi, mila moja? ponešto s visoka upita dama.

— Ja sam Poležajeva, Olga, kći dvorjanika.

Olja je za ovu godinu dana, otkako se objavila slobodna ruska republika, gdje su čini i staleži bili uništeni, naučila da cijeni i shvaća potpuno značenje dvorskoga zvanja, što ga je zapremao njezin otac.

— A... reče časnik, — od onih Poležajevih, koji imadu svoj ljetnikovac u Carskom Selu.

— Da, odgovori Olja, — na Pavlovskoj cesti.

— Sjednite, povest ćemo vas, reče časnik.

Olja se uspne na kola i smjesti se kraj djaka, licem prema časniku, a ledjima prema konju.

Spočetka su šutjeli. Olja je gledala, punano, brižno njegovano časničko lice, u njegovu novu, očito ovdje u Rostovu sašivenu ili kupljenu kabanicu s dobrovoljačkim trobojnim našivcima i nije shvaćala, zašto on ne ide onuda, kuda idu njezina braća, kud ide Jermolov i svi drugi časnici.

Kasno u noći razmještali se oni u Aksajskoj stanici. Oljini suputnici pozovu je na čaj. Časnik joj se predstavi i nju predstavi svojoj dami. On je bio poručnik N-ske husarske pukovnije, Dmitrij Dmitrijević Katov.

— Pobočnik generala Pestrecova! reče on s ponosom. — Gdje je on? Čuje se da je ustrijeljen. Ostavio sam ga još u julu prošle godine, kad je krenuo na liječenje u Kislovodsk. Vjeročka, — obrati se prama dami, — Olga Nikolajevna Poležajeva poznavala je našega miloga Jakova Petrovića.

Noćili su u jednoj sobi. Djak, s prezimenom Pogorjelski, imena mu nitko nije znao, razumio se u svašta. Timario je konja, postavljao samovar, ublaživao zamorenu Vjeru Mitrofanovnu, posluživao Katova i trčao u susjedne izbe, da prevezuje ranjenike. Bio je medicinar druge godine i izgarao je od želje, da čitava sebe dade na pomoć bližnjima.

Ujutro krenu, već kao stari znanci, i činilo se posve prirodnim, što Olja ima svoje mjesto na privatnim kolima Katovih, što je Pogorjelski nevješto prezao konja i da je već upregnutog, sitog, okruglog konja napajao, što je vukao teške zavežljaje, a Katov sjedio na verandi kozačke kolibe i melankolično pušio cigaretu, odbijajući kolobare dima k nebu, koje se na istoku modrilo...

XIV

Putem se Katov prepirao s Pogorjelskim. Govorio mu je s ledja, a gledao ravno u lice Olji, u njezine smedje, plamenom zapaljene oči, i na čvrste i nabrekle, opaljene, gotovo modrikaste njene obraze.

Negdje daleko ozvanjala je odmjerenim ritmom dobrovoljačka pjesma i Olja je htjela da je sluša, a Katov je neprestano govorio želeći svratiti Oljinu pažnju na sebe.

— Čudno, Pogorjelski, govorio je, — vi ste mladji od mene, medicinar, a ja sam pravnik, koji je slučajno postao časnikom, i kako vi da toga ne shvaćate? Boljševizam ima svoju istinu, samo je treba uhvatiti.

— Kakva istina, Dmitrije Dmitrijeviću! Dosta smo ih vidjeli u Rostovu. Pusto razbojništvo i divljaštvo! reče Pogorjelski ne osvrćući se od konja.

— E, ne, ne... Vi znate... Lenjin i Trocki nisu upravo oni... To je samo slučajnost. No Rusija se ne će nikad vratiti k svojoj starini. Ja poznajem dobro seljaka i narod. I kako su njemu dogrdili ti kapetan-pristavi i reditelji. Ruski je narod zagonetka. On će još reći svoju riječ. Mlada nacija zato i zdrava. Škrinut će starica Evropa, kad začuje tu riječ! govorio je Katov, uživajući sam u sebi i u svojem liberalizmu.

— Malo je to: govoriti! Mi znamo rušiti kao nitko. Mjesto, što ga zaprema kultura, ostavit ćemo praznim i zapljuvanim sunčaničnim oljušcima, reče Pogorjelski mrko.

— E... te, te... Ne, baćuško, stari je svijet proživio svoj vijek, a boljševizam je porodjajna muka novoga svijeta. Sve novo: — nov moral, nov državni poredak, sve, sve, jezik, slova, pjesništvo, umjetnost, graditeljstvo, slikarstvo, kiparstvo, glazba, ples — sve stare muze u ropotarnicu! Ostarjela je majčica Terpsihora, posjedjela je kosa

Kliji — u mirovinu s njima, u bogomolju!... Tako ja, eto, shvaćam produbljivanje revolucije.

— Ta, Dmitrije Dmitrijeviću, novo ne ćete ništa izmisliti. Svijet je star, a historija se ponavlja. Ne ćemo valjda hodati na glavama.

— A zašto ne? — usklikne Katov vatreno. — No, na glavama baš ne ćemo, nego slušajte: Kamo je sada pristao kršćanski moral?

— A kako bi bez njega?

— Masonstvo... Klanjanje djavolu... Pa onda ono tajanstveno klanjanje dada, dadaizam. A? Što? Niste čuli?

— Ne, nisam čuo. Zar vi to znadete?

— Uzmimo, da ne znam. A ipak. Novo. Ja shvaćam tu težnju za uništenjem države: sav svijet, čitavo čovječanstvo — to je država.

— Pa to ne znači ići napred, nego natrag, reče Pogorjelski.

— Kako to?

— Pa, svakako, povratak k životinjstvu; životinje tako isto nemaju države, reče Pogorjelski.

— Mi smo već jedan dio puta prešli, govorio je Katov zanosno. — Postavite jedno do drugoga — Ivanovljevo »Kristovo objavljenje narodu«, ili Brüllovljevo »Razorenje Pompeja« s Rjepinovim »Ivan Grozni ubija sina«, pa ćete shvatiti, da treba samo još jedan korak, pa smo kod dekadenata, a onda i kod kubista.

— Velik korak! reče Pogorjelski.

— A ovi novi pjesnici! Pa ove riječi. Mi smo počeli: glavkoverh, komkor, načdiv, a oni su nastavili: sovdep, sovnarkom, ispolkom, — boga mi budućnost pripada kratkom jeziku. Čitave fraze sljepljivat će se od nekoliko slova.

— Ludovanje!

Olju su vrijedjale te nelijepe misli, koje su branile boljševike, a ponajviše strastveni pogledi nezdrave radoznalosti, kojima je nju gutao Katov.

Naokolo se razastirala snijegom pokrivena stepa i u jasnom, hladnom zraku, protkanom zlatnim sunčanim zrakama, glasno se i zvonko razlijegala buka vojske na prolazu. Olja je vidjela u daljini ruski barjak Kornjilova, vidjela je skupine jahača, tamne kolone pukovnija na hodu, pa joj je srce podrhtavalo od ljubavi prema toj vojsci, nad kojom su se vijorili za nju sveti emblemi domovine. Katov joj bio nerazumljiv. Časnik, pa zašto nije sa svojom četom? Časnik, pa zašto su njegove riječi tako čudne?... On ju je primio i uzeo pod svoju zaštitu, ali zašto joj je tako odvratan i zašto se njega toliko boji i prezire ga?

Pazila je, da se njezina odjeća u uskom prostoru kola ne dotiče njegove i da im se koljena ne dotaknu. Tražila je blizinu njegove žene. Vjera Mitrofanovna je šutjela. Olja je mislila: kakovi su to pogledi, kakova su to shvaćanja toga časnika, pa da li je on uopće i časnik? Kako je on dospio onamo, kamo su išli samo ljudi, kojima je otadžbina bila iznad svega?

Podigne svoje velike oči i gledajući ravno u lice Katovu, upita ga:

— Zašto ste vi, Dmitrije Dmitrijeviću, pošli u dobrovoljačku vojsku?

— Ja nisam u nju pošao, reče Katov. — Ja se još nisam nikamo zapisao. Zasad sam nitko. Nego prosudite sami: kamo sam mogao da krenem?

Olja ne reče ništa.

Na noćištu izvuče Katov gitaru i zapjeva strastvenu ljubavnu pjesmu, koja je usred namještaja kozačke kolibe i vojničkoga logorišta zvučala nekako čudno. Olja ustane i podje prema vratima.

— Vama se ne svidja moje pjevanje, Olga Nikolajevna? upita je Katov.

Olja ne odgovori. Kao da nije ni čula pitanja. Katov ga ponovi.

Jasne Oljine oči okrenu se prema Katovu. Kao da je tek sada opazila njegov visok uzrast i otmen lik lijepo odjevena poručnika.

— Recite, molim vas, Dmitrije Dmitrijeviću, reče mu, — zašto niste kod čete?

— Još se nisam razabrao u političkom raspoloženju pukovnija, pa se zato nisam odlučio, kuda da krenem, odgovori Katov.

— Tako? reče Olja i segne rukom za kvakom na vratima.

— Uza to imadem i griješku na srcu. Miokordit. Ne mogu da služim, svrši Katov.

Olja izadje žustro iz kolibe. Dugo je hodila amo-tamo po staničnoj ulici pokraj kuće. Zahladnjelo je. Bila je lako odjevena, ali je njoj bilo zagušljivo. Srce joj je strašno lupalo u grudima.

XV

Sa stepe je duhao svjež, hladan vjetar. Sunce je jarko odsijevalo sa zamrzlih kaljuža i sa daleke rijeke, koja se brzo vijugala uz jarak, obrastao šipragom. Svaki grumen nerastopljena snijega govorio je, da je zima prošla, a svježina vjetra navještala je proljeće.

Olja se nekako sjetila isto takova svježega, hladnoga vjetra u starom Petrogradu. No tamo je to bivalo tek u martu, kad su u sve njemačke petrogradske pekarne dolijetale pečene ševe. Jedne velike, raširenih krila i dugačkih repova sa sitnim glavicama — po pet kopejaka, druge malene s osmicom od tijesta mjesto tijela — po podrug kopejke. Od početka rata nije ih bivalo. Njemačke pekarne su zatvorene. U Petrogradu je za tih jutarnjih časova bilo tiho i turobno. Ne narušavajući tišine, nego pojačavajući je, brujala je velikoposna zvonjava. Široka Kabinetska ulica bila je pusta.

Kaljuže su se zamrzle, crne s bijelim mjehurićim i tako su divno pucketale, kad si stala na njih pe ticom. Olja bi po takovom putu polazila u mana stirsko podvorje na uglu Kabinetske i Zvenigorsk ulice i uspinjala se u drugi sprat u malenu crkvicu. Sumračno su sa stijena gledale ikone, djakon je naglo čitao časoslov, a kroz prozore ulazile su vesele, jarke sunčane zrake, kroz otvoren pro zorčić dopirao je veseo cvrkut vrabaca, buka zvonjava tramvaja i topot konjskih kopita po go lom pločniku. Izlazio je stari jeromonah u crnoj riz i epitrahiji, koja je blijedo odsijevala srebrom, te su se čule smirene riječi: »Gospode i Vladiko životu moga!« Tada Olja nije znala cijeniti one tišine, one svjetlosti, one radosti proljeća, jutra, mraza i sunca tamne crkve i tihe molitve. Gdje je sve to sada? Tko je sve to oteo? I proljeće, i sunce, i vjetar, koji cjelovima stepu topi, sve je to oteto, — jer do svega toga njoj nije više ništa stalo.

Glasno i često tutnje topovi. I posve nedaleko od povoza. Povoz stoji u stepi, rastegnuvši se po humku, a vjetar vijori bijelim zastavama Crvenoga Krsta. Stepa se kosom padinom spušta k rijeci i jasno se vidi: stepna rječica, prevučena tankim ledom, uzak gaz preko rijeke te iza nje široko raštrkano selo, što se ljulja u jutarnjoj magli svojim bijelim mazankama slamenih i željeznih krovova, a koje je kao paučinom prekrito tankim pletivom granja voćnjakâ i visokih topola. Tutnjava boljševičkog topništva dopire iza sela i odande bučno dolijeću taneta i rasprskavaju se nad kosom padinom.

U nejasnoj daljini, protkanoj zlatom sunčanih zraka i pokrivenoj lakom maglicom, što se izdiže iznad zemlje, lelujaju se tamni likovi rijetke linije dobrovoljačkih satnija. Dobrovoljci stupaju izravnani. Ne pucaju. Tu i tamo nad njima i iza njih rasprskavaju se veselim bijelim kolutima oblaci šrapnela. Iz sela štekće strojna puška, dvije strojne

puške rade ponad gaza kod mosta, a nad čitavim selom bez prekida grohoću puške.

Kod povoza, uspevši se na humak i pridižući se na prste, gledaju u daljinu žene, starci i djeca, zasjenjujući oči od sunca. Ranjenici se pridigli na taljigama i gledaju onamo, gdje prema selu napreduju njihova braća, muževi, očevi i sinovi. Popevši se na taljige, Katov gleda na dalekozor i zanosnim glasom saopćuje, što vidi. Nedaleko od njega stoji Olja i Pogorjelski. Oni su upravo previli dobrovoljca ranjena u rame, pa je on utihnuo, ležeći na zemlji pod kabanicom.

Kojih trideset koračaja od Olje stoji omanja skupina. Odande dopiru mekim basom mrmljane riječi molitve i histerički uzvici. Povozni vozari donijeli su onamo dva ubijena dobrovoljca, pa mati tamo plače nad sinom, a udovica nad ubijenim mužem. I plač, i riječi molitve, i kabanicama pokriveni mrtvaci, koje će odmah sahraniti bez lijesova u crnu zemlju gluhe stepe, s kojih će skinuti čizme i one dijelove odjeće, koji su ostali čitavi, jer su potrebni živima, daju osobitu značajnost ravnom i brzom, šutljivom kretanju dobrovoljačke rojne pruge.

— Lijepo idu! kaže Pogorjelski. — Ne pucaju.

— Ne smije se pucati, odazivlje se slabim glasom dobrovoljac, koji leži, — izdano nam je u svemu po trideset naboja . . . I ovako ćemo zauzeti! dovrši s uzdahom.

— Da li vas jako boli? upita Olja.

— Boli, ali ništa zato, odvrati dobrovoljac, dižući prema Olji velike grozničave oči. — Žao mi je, što ne ću biti tamo, kad budu naše selo zauzimali. Ja bih pokazao onim gadovima i izdajicama Krista!

— Približuju se rijeci, govori Katov zanosno. — Bit će da je led tanak, pa ne će moći da predju.

— Ah, jedan je pao! krikne Vjera Mitrofanovna, stiščući bolno Oljinu ruku.

*

— Pao je, gle! čuju se glasovi. — Pao...

— Ne, ustao je. Ide... Ponovo je pao... Ah, Bože moj! Što je to?... Opet je ustao... Ne... leži... Ne miče se.

— Gospode! Zašto naši ne pucaju? Zar doista nema naboja!

Teško hramajući, opirući se na pušku došao je k prozoru vremešan kozak s povitom lijevom nogom, na kojoj je stopalo bilo omotano zakrvavljenom krpom, ostavljajući za sobom po suhoj travi krvav trag. Lice mu je bilo blijedo, iznakaženo mukom, no oči su mu plamtjele zanosom.

— Braćo! usklikne on, gledajući kod povoza sakupljene ljude, — pravoslavni! Tamo je svaki čovjek drag, svaki je čovjek potreban... Ja bih išao, no gle, kako mi je prokleto tane povrijedilo nogu! Ne mogu da se pravo raskoraknem. Pravoslavni! Uzimajte oružje i naboje, pa podjite u pomoć. Neprijateljâ ima mnogo tisuća. Naših je tek kap... Doista, svaki je čovjek potreban. Naše pričuve broje u svemu tek petnaest ljudi!

Naokolo su šutjeli. Katov je pažljivo motrio kroz dalekozor, kao da mu je to dužnost. Ranjenici su zašutjeli. Žene su histerički plakale nad ubijenima. Visoko pod nebom dvije su ševe pjevale pjesmu ljubavi i sreće.

Pogorjelski, koji je sjedio nad ranjenim časnikom i pipao mu bilo, skoči naglo i pritrči kozaku.

— Daj pušku! vikne mu. — Daj naboje! Sestre, prevežite ranjenika. Ja ću se vratiti, čim zauzmemo selo.

— Zauzet ćemo, rodjeni! Zauzet ćemo! reče kozak, sjedajući na zemlju i predavajući zakrvavljenu pušku. — Nemoj sumnjati. To je moja krv. Kršćanska! Nije njihova poganska.

U rame ranjeni časnik pridigne se s ležaja, uzme pušku, koja je ležala na kolima i krene nesigurnim korakom niz strminu.

— Kamo ćete, Jermolove? krikne Olja.

— Pravo je rekao, Olga Nikolajevna, odgovori ranjeni, — tamo sada svaki bodež zlata vrijedi.

Katov, koji je još uvijek zurio u dalekozor, krikne odjednom:

— Ah, Bože moj... Led puca! Do grla stupaju po vodi! Mogu zamisliti, kako je hladno! Ulaze u selo.

Svjež vjetar, koji je dopirkivao iz sela, donese prigušeno, ali svježe »hura«.

— Gledajte, gledajte, gospodo, s krila dolaze iz jarka. Eno, pokazali su se... Još... još... Kako je divno!... To su Kornjilovci... Tamo je i Kornjilov!... Kako je lijepo!

— A vi, Dmitrije Dmitrijeviću? sijevajući očima i uporno gledajući Katova, reče Olja. — Gdje ste vi ostali?

Katov skine dalekozor s očiju i pogleda djevojku s visine. Još nikad nije vidio takove krasote. Vjetar joj je raspleo kosu, izbio joj valovite uvojke ispod rupca, pa je stajala pred njim u vijencu crne kose, dok su joj na mršavom, opaljenom licu sijevale goleme oči prezirom. Nosnice su joj bile srdito raširene, a iz napola rastvorenih usta sjali se prekrasni zubi.

— Gdje sam ja ostao, pitate? progovori Katov smeteno. — Pa kamo da ja podjem! Kamo sam ja pristao?

— Vi ste časnik, reče Olja, zadihavajući se sva izvan sebe, — vi ste georgijevski vitez, istina »drugarskoga« krsta. Zar se bojite?

No Katov se već snašao.

— Ne smije biti, Olga Nikolajevna, da svi poginu. Što bi onda bilo s Rusijom? Carska vlada, eto, nije štedjela časnika, pa se vojska raspala...

— Šutite! krikne Olja. Vi ste naprosto... Jedva je prošaptala riječ: — kukavica.

— Do-o-pustite! bio je započeo Katov, ali, ogledavši se naokolo, opazi, kako u njega upiru

poglede ranjenici i bolesnici, pa skoči s kola i podje u stranu.

Mladić Donac dojuri u taj čas preko stepe na zadihanom konju k povozu i krikne radosno:

— Povozu je zapovjedjeno, da krene napred na noćište. Naši su zauzeli selo!

Svi se obrate prema njemu.

— Mnogo smo ih tamo pobili, pripovijedao je zasopljen. — Pet ili šest stotina samo mrtvih! Zarobljenika gotovo i nema. Čemu ih i uzimati? Krvnici! Treba ih uništiti!

— A je li naših mnogo palo? zapita netko.

— Nije. Ne će biti ni trideset. Oni rdjavo pucaju. Bježe. Sinje kukavice! Kad su opazili, da Kornjilovci dolaze s krila, tako su dali petama vjetra, da ih nisi mogao ni stići.

Iz sela su se vraćali vozari. S njima su dolazili mladići gimnazijalci i kadeti. Nosili su pale drugove, puške i opremu.

— Gospodo! reče netko. — Ubijen je s vaših kola djak Pogorjelski. Leži ondje kraj rijeke. Treba poslati po njega.

XVI

Selište, što su ga zauzeli dobrovoljci, bilo je pusto. Tužno su izgledale kolibice sa zatvorenim kapcima i s razbijenim prozorima. Trupla ubitih vojnika ležala su u blatu. Bilo je čudno, da su ti Rusi, u ruskim kabanicama i sivim šubarama, bili neprijatelji. Na jednom mjestu ležala ih je hrpa od trideset ljudi, koji su očevidno bili zajedno zatečeni i pobijeni brzometnom vatrom. Na poljani kod bijele crkve stajalo je odijeljeno od velikoga mnoštva običnih zarobljenih vojnika, dvanaest ljudi sa crvenim narukavnicima. To su bili komesari i komunisti. Jučerašnji pisari i pukovnijski glazbari, vodili su tih dana zatucanu vojničku gomilu, »produbljujući« revoluciju i raspaljujući strasti u ime potpunog uništenja Rusije.

Čuvala su ih četiri mlada kadeta i mladić praporščik. Pažljivo su, mrkim dječjim očima promatrali zarobljenike i čvrsto stiskali puške. Zarobili su ih u crkvi, kamo su se bili sakrili, te su ih izvukli na poljanu i razoružali. Praporščik, po prezimenu Losev, prepoznao je medju komesarima svoga za dvije godine starijega brata i promatrajući ga u nedoumici mogao tek da kaže:

— Ah, bratac!...

— No što, bratac? započne sa strašnom mržnjom zarobljenik. — Raduješ se? Pa hajde ustrijeli brata, najamniče francuskih kapitalista! A? Za vlasteosku zemlju se bijete! Nas dvojica imamo mnogo zemlje! A nismo ju podijeljili... Pošli smo, da se bijemo!

— Ne razgovarajte tamo! grubo se okosi kadet, približujući se Losevu. — Dat ću ti ja razgovora, židovski pripuze! Crijeva ću ti bodežem razasuti!

Losev se smrkne i zašuti.

Ulicom je na krasnom, punokrvonom konju jahala mlada djevojka, odjevena u muško odijelo. Njezino blijedo lice s velikim, sivim, usko postavljenim očima, bilo je neprirodno oživljeno. Bila je to barunesa Borsten. Pred dva mjeseca spalili su joj vojnički bjegunci pred očima imanje, oca joj privezali uz dasku, koju su onda s privezanim barunom dotle bacali o zemlju, dok nije umro i dok mu oči nisu izletjele iz očnica. Pred njezinim očima silovali su joj majku i sestru od dvanaest godina. I njoj je prijetila ista sudbina. No u daljini se pojavila njemačka vojska i vojnici su je ostavili i razbježali se. Prisegla je, da će se osvetiti. Prošuljala se do Dona i stupila je u dobrovoljačku vojsku. Hrabra, lijepa, odlična jahačica, domala je stekla opće poštivanje. Nitko nije znao za njezinu historiju. Držali su je nenormalnom u njezinoj surovoj mržnji prema

boljševicima. Dobrovoljci su se divili njezinoj prekomjernoj hladnokrvnosti u opasnosti i pred smrću. Kad je vidjela sive kabanice bez naramenica, na zatiljak zabačene šubare, čuperke neurednih vlasi, spuštenih kao kod žena na čelo, drzovite židovske spodobe u časničkim frenčima sa crvenim prevezima preko rukava, čudan joj je posmijeh iskrivljivao još nježne i napete usnice, a iza njih se pokazivali grabežljivi zubi. U sivim očima užizao se plamen. Strašna, demonska, nadčovječna strast plamtjela joj je živom vatrom u očima i malo je koji dobrovoljac mogao tada ravno gledati u te prekrasne oči, iz kojih su sijevale iskre. Zjenica se gotovo gubila u sivoj, ocalnoj mrežnici i još jače iz nje sijevao strog nutarnji plamen. U tim časovima bile su njezine ruke snažne. Konj pod njom osjećao je silan napor njezine volje, te je postajao pokornim, pa se činilo da i bez uzde shvaća njezine želje.

Barunesa Borsten vidjela je u takovim časovima nešto takovo, čega drugi nisu mogli vidjeti.

Širokim galopom dojahala je do skupine komesara i naglo zaustavila konja. Straža ju je poznavala.

— Kakove su to zvijeri? zapita.

— Komesari! odgovori visok, mršav kadet.

— Zašto nisu ustrijeljeni?

— Ne mogu znati, mrko odvrati kadet. — Očito nema tko.

— Jeste li čuli zapovijed Kornjilova? Rat do uništenja. Ili će oni nas, ili mi moramo njih uništiti.

— Čuli smo, — obarajući oči, odgovori kadet.

Barunesino lice sine zanosom. Posmijeh strasti iskrivi joj prekrasne usnice. Laganom, odmjerenom kretnjom otkopča veliku i tešku mauzericu, koja joj je visjela o boku, pričvrsti je na držak, pretvorivši je tako u pušku i odbaci uzde.

Komesari su je gledali, dok im je na licima izbijao životinjski užas. No nitko se pod njezinim strašnim pogledom ne maknu. U njemu su ti sluge internacionalâ, koji su još jučer u istom selu svećeniku rasporili trbuh i izvadivši mu crijeva, pribili ih čavlom uz brzojavni stup, pa tjerali i vukli nesretnoga svećenika oko stupa dotle, dok nije razasuo sva svoja crijeva i pao mrtav, — pročitali svoju osudu. U strašnom bijesu, kraj sunčanog svijetla suženim zjenicama, oni su razabirali višu silu.

— Udaljite se, gospodo! tiho reče barunesa čuvarima. — Neka se nesmetano vrši sud božji!

Na velikoj poljani, gdje je na kraju žamorila skupina zarobljenih boljševičkih vojnika, u selu, gdje su još, tu i tamo, praskali hitci, zazvuče njezine riječi duboko i jasno.

Barunesa nanišani polagano lijepom i gipkom ženskom kretnjom, kao da uživa u svakom nategu mišicâ svoga tijela, i ne silazeći s konja, koji je odjednom stao nepomično kao podnožje kakova spomenika, — odapne. Bez jecaja pane boljševik, koji je najdalje stajao i koji je s idiotski napetim licem gledao barunesu, ne shvaćajući ništa.

Brzo, no bez žurbe, slijedio je hitac za hitcem, dok ne popadaše sva dvanaestorica.

Barunesa bez ikakove žurbe složi svoju mauzericu, objesi je o bok s tihim uzdahom, kao iza izdovoljene strasti, uhvati uzde i ne skidajući ugašena, umorna pogleda prekrasnih očiju s ubijenih boljševika, krene korakom kroz selo . . .

XVII

Maglovit proljetan sumrak spuštao se nad selo. Počelo se smrzavati. Na zapadu gorjela je stepa zapadnim rujem i pola neba je bilo crveno; na istoku jasno sinu osamljena zvijezda. Selo se napuni grohotom kola, povicima goniča i redatelja. U polumraku vrzli su se stanoredje i odjekivali su glasovi.

— Je li to georgijevska pukovnija?... Kornjilovci, čestitamo!... To je izveo časnički bataljun!... Gdje su pitomci?... Kornjilov je zahvalio. Vidio sam smiješak na njegovu licu... On se nikada ne smješka... Kako su lijepo napredovali ustaše... Jeste li vidjeli Markova? Prvi je poletio na juriš. Kraj takvih se ne propada! Gdje je Kornjilov? Kao uvijek u sobi sa svima... Ne, obilazi ranjenike. Svoju sobu prepustio je ranjenicima... On ih nikada ne zaboravlja... Uz Kornjilova ne ćemo propasti... Sada, gospodo, imademo naboja i pušaka... Moći će se naoružati oni u zaledju, koji stoje prekrštenih ruku. Gospodo kukavice, na položaje!...

Mladi glasovi ozvanjali su sobom. Prijatelji su u mraku tražili jedan drugoga, dozivali se, radujući se susretu.

— Kostrove, jesi li živ?... Kako vidiš... A rekli su, da si pao. — Dakle su lagali... A tko je od naših?... Jermolova je malko caknulo, no opet je kod čete... sudjelovao je u jurišu...

Miris pobjede miješao se s trpkim mirisom krvi, slamena pepela i pelina. U malenoj kozačkoj kolibi smještavao se u polutami vod dobrovoljaca.

— Jeste li vidjeli, što su načinili od crkve? živo je pripovijedao opaljeni pitomac. — Ja sam ušao još za svijetla. U predvorju odvratan smrad nečisti... Ikone su iskidane i izgrebene bajunetama, u usta Spasitelja kraj desnih vrata utaknuše otpadak cigare. Na prestolju leži lipsao pas, a na njemu rastvoreno evandjelje.

— Židovi! odazva se iza stola maleni kadet.

— Ne, tu su se trudili i naši ruski »drugovi«. Gospodo, nema gadnijega čovjeka od onoga, koji se ruga vjeri.

— Djavo mu se veseli i vodi ga! reče mladić.

— Kakav djavo! Hulje i ništa više.

— Ne, djavo! reče prvi uvjerljivo.

Govornici ga pogledaju. Bio je to mršav, vrlo visok mladić malene svijetle bradice na obrazima i na podbratku. Na košuljcu je nosio sveučilišni znak.

— Djavo? upita ga malen, koščat kadet s naramenicama svoje škole. — Vi vjerujete, Storicine, u djavola?

— Ja sam o tome mnogo čitao. Ima, gospodo, čitava nauka o tome: demonologija. U srednjem su se vijeku njome mnogo bavili. Djavo se upravo tamo zadržava, gdje je svetinja. Tu najvećma želi da iskuša i zavede kršćanina. A u crkvi ima djavo najbolje polje rada. Ja sam i sâm toliko puta zapažao na sebi. Stojiš i moliš se. Najednom pada vam pogled na ženu, koja kleči pred vama. Ona poniče glavom do zemlje. Gledaš joj suknje, koje obuhvataju njeno tijelo, a uobrazilja strastveno dočarava ostalo. Podižeš oči: — na anvonu stoji svećenik sa svetim darovima i čini ti se, da se iz čaše uzdiže turobno svijetlo. Drugda slušaš pjevanje na koru. Dopuniš maštom i opet ti bude tužno: — to je djavo.

— A zašto pjevaju takove stvari? zapita mlad praporščik. — Ja ću vam, draga gospodo, otvoreno reći: — ni u Boga ni u vraga ne vjerujem. Sve je to zaostalost.

— Benevolenski, zaboga, pa vi ste boljševik! Vi ste spremni da i crkvu oskvrnete! začuli se glasovi s raznih strana kolibe.

— Nikada! U mene je razvijeno poštivanje tudjega mišljenja. Hoćeš li: vjeruj, a ako ne ćeš, a ti ne vjeruj, to je tvoja stvar. Iz mladih godina moje je pravilo: živi i pusti drugoga da živi!

— Vi ste boljševik, ili Tolstojevac! reče mu Storicin.

— Ni iz daleka. Boljševici naročito drugima ne daju živjeti, odvrati Benevolenski.

— Čuli ste, što su učinili s ovdašnjim svećenikom? reče Storicin.

— No?

— Komesari su ga okrivili, da je bio s nama u vezi i da nam je pomagao. Iza toga zatražili su od njega crkveno zlato. A on ništa. Zatim su mu razrezali trbuh, pribili mu crijeva čavlem uz brzojavni stup i razasuli ih. Svojim sam očima gledao njegovo truplo. Ležao je u prašini. Zaprljana, pocrnjela od praha crijeva bila su u debelom sloju omotana oko brzojavnoga stupa. Mislio sam, kako je strašne muke morao pri tom podnositi. Preokrenuo sam ga zajedno sa zdravstvenikom Kotelkovim. Njegovo blijedo lice bilo je tako mirno, tako divno u okviru sijede kose sa širokom dugačkom bradom, da bi po njemu mogao slikati usnula svetca.

— Pa on i jest sveti mučenik! reče kadet.

— Benevolenski, reče Storicin, — vi ste polazili seminar. Recite dakle, jesu li kršćanski mučenici u najteže doba kršćanskih progona podnosili tako strašne muke? Što je vama, Benevolenski? Je li vam zlo? Zašto ste tako problijedili?

— Gdje je svećenikovo truplo? Recite, gdje je. Povedite me k njemu!... Gospodo, to je moj otac!... skočivši i uhvativši se za stol rukama, usklikne Benevolenski.

U kolibi nastade tišina. Benevolenski izadje iz kolibe sa Storicinom. Mjesto njih udju u kolibu Pavlik i Nika Poležajevi i zapovjednik njihova voda, poručnik grof Kongrin. Zapale svijetlo i blijeda svjetiljka, u kojoj je bilo malo petroleja, osvijetli skupinu mladeži, koja je sjedila na klupama, na podu, na peći, za stolom. U kolibu udje rumen kadet, mladić od četrnaest godina, gurajući pred sobom gojaznu ženu u uskoj suknji, okrugla i podmukla lica. Bila je to domaćica, koju je našao u sjeniku, zakopanu u sijenu.

— Gospodo, evo nam domaćice! reče on.

Žena se ogledavala naokolo, ne mogavši se snaći.

— Jelte, momci, ta i vi ste pravoslavni?

— A što bismo drugo i bili?

— Rekoše, da ste vi kadeti.

— Pa jesmo, kadeti smo.

— Dobro, dobro. A nešto su govorili, da kadeti imadu jedno oko usred čela, a vi ste ljudi, kao i drugi što su.

— Tako je to, tetice. Ugosti nas!

Rumen kadet povuče baku u spremnicu, a dobrovoljci se povrate onom užasu, što su ga maločas proživjeli.

— Gospodo, reče blijed i lijep mladić djevojačkoga lica, bijele kuštrave kose, koja mu je stršila nad glavom, i modrih očiju, koje su krotko gledale ispod dugačkih trepavica, — gospodo, kakav užas moramo proživljavati! Prije dva sata uhvatio sam s praporščikom Losevim u crkvi dvanaest komesara, po iskazu vojnikâ, one iste, koji su mučili svećenika. Medju njima našao se Losevljev rodjeni brat. Dojahala je barunesa Borsten i svu je dvanaestoricu dobro gadjanim metcima iz mauzerice sravnila sa zemljom. Vi znate, kako ona puca! Svako je tane matematički točno palo medju obrve. Otišla je. A brat, praporščik Losev plače sada nad ubijenim bratom komesarom. Ne da se otkinuti od njega. Što se to dogadja? Ja sam učio historiju, ali takova užasa, čini se, da nije nikad bilo...

— Mi smo mladi, započe tiho mladić djak. — Svaki od nas ima ili je imao kakovu sreću. I evo razoriše je! Ja bih shvatio, da je došao neprijatelj. Da bi Nijemci osvojili Rusiju i počeli je pretvarati u svoju koloniju, u gnojivo za njemačku rasu. Ali ovo su naši!... Tamo su udarili na muke oca. Ovdje ubiše brata bratu pred očima. Što je to?

— Mi smo, čupajući zamišljeno dugačku kosu, počne grof Kongrin, — u N-skoj guberniji imali imanje. Dvorac je sagradjen u raskošnom vijeku Jekaterine, pa su kroz dva vijeka moj otac, djedovi i pradjedovi brižljivo sabirali u nj sve, što je vrijedilo da se sačuva. U prekrasnoj hrastovoj knjiž-

nici čuvale su se takve rijetkosti, takvi unikumi, da su naučenjaci čitavog svijeta o njoj znali i dolazili da je proučavaju. Imali smo kolekciju minijatura iz XVIII. vijeka na slonovoj kosti i porculanu. U galeriji slikâ bilo je stvari, kojima bi zavidio i sam Eremitaž. Oko dvorca bio je perivoj s vodoskocima, s ribnjacima, s labudima. U nutrašnjosti stojala je grobnica s kostima naših predaka. Oko zamka bile su služinske zgrade. Imali smo svoju tvornicu šećera, a u stajama bilo je dvjesta glava najplemenitije vrste domaćih životinja. Imali smo poldrug stotine konja i prekrasne ždrijepce plemenjake. Na dvjesta vrsta uokolo sav se narod besplatno služio našim bikovima, ždrijepcima, nerastima i jarcima i čitav se kotar bogatio plemenitim blagom. U tvornici je radilo osam stotina radnika i svaki je imao dohodak od našega imanja. Imali smo bolnicu i školu na imanju i sve to besplatno... Vratio sam se s bojišta, kad se naša pukovnija razišla. Znao sam, da će oteti zemlju, no ipak sam nekako vjerovao, da će poštediti ono, što je i njih hranilo. Kad sam se približavao imanju, nisam prepoznao mjesta. Golem perivoj bio je isječen, kuća je bila opustošena i spaljena, a osim crepovlja i razbitih kipova nisam našao ništa. Marva, ždrijepci, sve je bilo poklano... U razorenoj grobnici ležali su prebačeni, izvrnuti lijesovi, pa sam vidio kostur u krpama jekaterinske odore i svježi trup moje matere, koju su razvlačili psi. To je izvela gomila vojnika bjegunaca, koja je prolazila kroz selo, a koju je vodio jedan židov. Gospodo, došao sam ovamo, da umrem, ali prije smrti da se nasladim osvetom.

Svi su šutjeli. Rumeni kadet donese kotao svježe kuhana krumpira i hljeb kruha.

— Crveni vragovi nisu svega izjeli! usklikne on veselo, — ostalo je štošta i nama.

Dobrovoljci se primaknu k stolu.

Vremešan čovjek, mršav, duboko upalih očiju i obraza, isprerezanih naborima, primakne se grofu Kongrinu.

— Ja, reče, — nisam imao ni imanja, ni dvorca, ni skota, ni konja. Ja sam spisatelj i živio sam od svoga rada. Za trideset godina naporna rada sagradio sam sebi udobno gnijezdo u iznajmljenom stanu u Petrogradu, u petom spratu. Tamo sam i ja imao biblioteku, — o, bez ikakvih rijetkih primjeraka! — nego su naprosto moji najmiliji autori stajali u čvrstim likovim povezima; visjele su slike moje žene i moje djece. Jednoga mi je sina bez traga nestalo u istočnoj Prusiji, gdje se borio za Pariz; drugi je propao negdje na rumunjskoj fronti, a trećega kao pitomca ubiše u Moskvi za oktobarskih dana... Kći mi je u Kazanju. Živio sam sa ženom povučeno, ne dirajući ni u koga. Imali smo miljenika sivog mačka Mišku, imali svoj topal kutić. Pisao sam u buržujskim novinama, pa su, tobože da ispune stan, poslali pet mornara komunista. Za tri dana nisam više ništa imao. Knjižnica je bila razderana i popaljena, kao štetna, slike pogažene i uništene. Moj sivi mačak ubijen. Povukao sam se sa ženom u posljednju sobicu i svake smo noći slušali buku orgijanja u svom stanu: praskalo je pokućstvo, bijesno su lupali po glasoviru, zvonilo je staklo i hrapavi glasovi prijetili su nam smrću. Nismo mogli izdržati takav život, pa smo pobjegli. U Bologu je pobješnjela gomila bjegunaca odbila od mene moju ženu i koliko god sam je tražio, ne mogoh je naći... Poveo me jedan mlad časnik, koji se krao Kornjilovu i krenuo sam na jug, da okajem svoje grijehe. Da, gospodo, kajem se! Ja sam kriv. Svega svoga dugoga života maštao sam o revoluciji. Pisao sam članke, šibajući stari poredak i pozivao narod na oružje... Na svoju glavu!

Nitko ne reče ništa, svjetiljka se dimila, gaseći se, i tamna je noć obuhvatala kolibu. Iz njena ugla oglasi se dubok, pronicav, kao ženski glas. To

je govorio kadet djevojačka lica i kose, koja je stršila u vis.

— Ja, gospodo, svoga nisam imao ništa. Ja sam siroče... Ali sam imao Rusiju, od Kaljiša do Vladivostoka, od Torna do Batuma. Imao sam Cara, za kojega sam se molio. Imao sam Boga, u kojega sam vjerovao...

On zašuti. Činilo se, da plače.

— Bit će! Sve će biti. Bit će jedina, nedjeljiva, bit će velika, sveta Rusija! usklikne gromko grof Kongrin. — Kornjilov je s nama!

Oko stola začuju se oduševljeni glasovi:

— S nama je Kornjilov!

— Kornjilov!

— Živio Kornjilov!

Svjetiljka plane posljednji put i ugasi se, a malena tijesna koliba utone u tami. Jasnije se stali isticati kvadratni prozori, puni geranija i balzaminaka. Kroz njih proviri zvjezdana hladna, zimska noć...

XVIII

Olga Nikolajevna! Pristanite uz nas. Što ćete se vi potezati s tim grubim ljudima.

Ulazeći pješke u selo za povoz s ranjenicima, Olja se okrene.

Oslovila ju je neka žena srednjega uzrasta i srednjih godina. Sve je na njoj bilo srednje, umjereno, a u isti čas blagorodno i lijepo. Olja ju pogleda i prepozna.

— Sestro Valentina! usklikne ona. — Valentina Ivanovna? Koja vas sreća nosi!

— Teška, Olješko. No ja sam čula, što vam se dogodilo s Katovim i, hvala Bogu. Ja sam se tako bojala, da se vi ne zagledate u toga savremenoga muškarca. Ja ću vas smjestiti. Sestro Irina! obrati se ona prema mršavoj, sijedoj, poput monahinje

posve u crno obučenoj ženi, — dopustite da vam predstavim: Olječka Poležajeva, naša carskoselka.

Bilo je to maleno, ali organizirano žensko carstvo. Glavarica je bila sestra Irina, ali je sve odredjivala smiona, energična, neumorna sestra Valentina. Ranjenih i bolesnih bilo je tako mnogo, a materijala za previjanje, ljekarija i rublja bilo je tako malo, da je sve trebala sama da radi.

Dugo su kucali od kolibe do kolibe, tražeći skloništa za svoje ranjenike, koji su šutljivo ležali na kolima uperivši oči u mirno, blijedo i hladno nebo.

— Zapremljeno! odgovarali su im. — Zapremila je peta satnija dobrovoljačke pukovnije. Potražite, sestrice, na drugoj strani.

— Zapremili su bjegunci...

— Stožer brigade.

— Bataljunska pisarna! govorili su iz koliba.

Umorni konji kopkali su nogama po blatu, škripala su kola. Sestre su ustrpljivo tražile mjesta svojim ranjenicima i sebi.

— Ah, sestro Valentina! uzdisala je Irina. — Nitko ne misli na ranjenike. Oni nisu potrebni. Oni su teret.

— Kornjilov misli, mirno odgovara sestra Valentina. — On nas ne će zaboraviti.

I upravo kao za dokaz njezinih riječi, stigne na konju u večernjem sumraku časnik iz pratnje vrhovnoga zapovjednika.

— Jeste li vi to, Mišo? zapita sestra Valentina.

— Valentina Ivanovna, vi i vaši ranjenici evo u ovu uličicu! Šest koliba s lijeve strane. Niste li vidjeli Alekseja Aleksejevića? zapita časnik približavajući se na mršavom i izmučenom konju.

— Odjahao je napred.

— Mislio sam, da se već povratio. Bio je u stožeru.

Sat kasnije, nakon tegotna rada oko preno-
šenja ranjenika, kad je jedne valjalo skidati i no-
siti na nosiljkama, drugima pomagati, vući slamu,
svršavale su sestre posao.

— Ovoga nemojte nositi, tiho reče umornim
glasom blijed pitomac. Umro je.

— Što to govorite, Vatrušine?

— Velim vam. Sasvim je hladan. Neprestano
se prevaljivao na mene. Strašan je, s nekom raz-
draženošću reče ranjenik.

Kad su ih sve smjestili, pobrinuli se za su-
trašnje podvoze, nahranili, sagrijali i napojili ra-
njenike, pala je već mrka noć. Posrćući od umora
udje Olja u kolibu, odredjenu za sestre. Zaklapale
su joj se oči. Malena kolibica bila je jasno osvije-
tljena, a na velikom stolu brujao je šivaći stroj, dok
su Irina, Valentina Ivanovna i Francuskinja Adela
Filipovna, Mišina nevjesta, sjedile za stolom za go-
milom lana i platna.

— Olječko, niste li se previše umorili? zapita
sestra Irina.

— Stanite, gospodo, najprije ćemo je nahra-
niti! dobaci sestra Valentina Ivanovna.

Ustane i dohvati s peći kotlić s juhom, čajnik
i šalicu.

— Jedite, Olječko, a onda ćemo raditi do
jutra. Gledajte, kakovo nam je bogatstvo Miša od-
nekud pribavio. Rekvirirali su negdje. Ranjenicima
treba sašiti košulje, napraviti povoje, načupati vate,
jer je teško i reći: danas je trebalo dvojicu preve-
zati, pa su uzeli novinski papir mjesto vate. Uši su
se počele kotiti. Ne dospijevamo ni prati. I vama,
Olječko, treba sašiti košuljicu. Ta ni vi nemate
druge.

— Nemam... još iz Rostova nisam je mogla
oprati. Kad se pere i suši, valja odjeću oblačiti na
golo tijelo. A kod Katovih nije bilo mjesta za to,
reče Olja turobnim glasom.

— Evo, dakle! Uzmite škare. Krojte po mo-
jem uzorku.

Zimska duga noć vukla se beskrajno. Sna je
nestalo, a misli su naglo odmicale, dok su ruke, po-
crvenjele od napora, rezale čas grubi lan, čas
platno. Olja se sjetila svoga golemog ormara za
rublje u Carskom Selu, sjetila se policâ, na kojima
su u visokim naslagama sa čipkama i našivcima,
šarenim lijepim vrpcama, provučenima kroz njih,
ležale košulje i gaćice, koje su se brojale na tuceta.
Tko ih sada nosi? Olja se sjetila carskoselskoga
perivoja i one blijede, ispijene ženske, koja ju je
promatrala kroz staklo zlatnoga lorgneta. Kako je
bila strašna! Ne nosi li ona sada njezino rublje?

Jednolično bruji šivaći stroj. Zastane, zamukne
i nanovo zabruji, kao strojna puška... Strojna
puška... strojna puška, ponavljala je glasno Olja, a
oči joj se zaklapale i škare joj ispadale iz nabreklih
prstiju.

— Olječko, vi spavate, govori joj Valentina
Ivanovna. — Odmorite se malo.

— Ne. Nije mi ništa, prenuvši se odvraća
Olja.

— Dajte, sada ćemo zajedno rezati povoje i
namatati ih. Već je treća ura. Do jutra nije daleko.
A ujutro ćemo za hoda, na kolima prodrijemati. Na
suncu ćemo se divno naspavati!...

Pred očima vrti se u dugačkim tracima platno,
šušti i praska, smatajući se u velike valjke.

— Sve ćemo ranjenike sutra ujutro svježim
povojima prevezati, sa sretnim smiješkom govori
sestra Valentina. — Kako će se samo oni rado-
vati! Evo na primjer Jermolov, to i nije rana, ne-
kakva sitnica. Rame mu je prostrijeljeno. A ako
mu se u pravo vrijeme ne preveže, počet će se
gnojiti, sačuvaj Bože, pa će mu se ruka morat u ra-
menu odrezati.

Olja zadrhta i san joj se razbije. »Ruka će mu
se morat u ramenu odrezati«, pomisli ona.

*

»Kako je Jermolov lijep! Pravi heroj staroga doba. On tako malo govori, a tako mnogo radi. Od njega struje davno zaboravljeni romantički likovi historije. I kako je samo malo nalik na heroje novoga vremena, političke brbljavce u časničkoj odori s kretnjama i navikama demagoga. Za Jermolova ne može se reći, kako se sada govori o mnogim časnicima: »On lijepo govori; on umije djelovati na masu«. Jednom ga je prigodom upitala Olja: Kakove je političke stranke? Jermolov ju je čudno pogledao. »Oprostite«, reče joj, a lice mu plane: — »ja sam časnik. Time je sve rečeno...« I Olja je pocrvenjela i rekla: — »Sada, u gradjanskom ratu, svi se časnici oslanjaju na kakovu stranku. Kod nas ima monarhičkih i republikanskih pukovnija. Kornjilov i Aleksejev često su izjavljivali, da su republikanci. Računat ćemo s time, što je sada, a ne s onim, što bi trebalo da bude«.

— »Ako je tako«, reče Jermolov — »onda je to užasno. Dobrovoljačku vojsku treba raspustiti. Ona i onako ne će Rusiji donijeti mira, ni poretka. Kad nadvladamo boljševike i kad Kornjilov kao diktator udje u Moskvu i sakupi ustavotvornu skupštinu, monarhičke će pukovnije krenuti, da obore Kornjilova i objavit će novi rat protiv republikanskih pukovnija. Prepustimo strankama, neka se medjusobno izgrizaju za udoban komadić vlasti, no mi, časnici, mi, vojska, — mi smo veliko šutilište! Zlo je, ako ruke pomisle, da su one glava i ako budu radile, što im se prohtije, a ne ono, što od njih traži glava«.

Olja se sjećala, kako su pred dva dana u velikoj lijepoj kozačkoj stanici, — u prvoj stanici, gdje su bili lijepo primljeni, — govorili o politici i Olja se sjećala svake riječi toga razgovora. Ona je onda pomislila: — »Ljubi li on mene?...« Proplamsa, pogleda u velike sjajne, jasne, sive oči, koje nisu znale lagati i ugleda u njima suzdržanu ljubav, koja se nije umjela izjaviti. Iza toga razgovora nije bilo

dana, da se oni ne bi barem na čas gdjegod sastali, da ju on ne bi potražio gdjegod u velikom metežu podvoza i nemirna naroda i da ona ne bi ugledala njegovu vitku, visoku pojavu u redovima kornjilovske pukovnije i da joj srce ne bi življe zakucalo.

Od svih pukovnija dobrovoljačke vojske Kornjilovska pukovnija najmilija je Olji i znatan dio one velike ljubavi, kojom je izgaralo njezino srce prema Caru Gospodaru, prenijela je ona na toga malenoga, crnomanjastog čovjeka, uskih i svijetlih očiju, kojega smatraju ruskim Napoleonom...

XIX

Pohod dobrovoljačke vojske prema Jekaterinodaru množinom izvršenih djela, težinom patnja, što su ih ljudi podnijeli, gubitcima od bolesti, a što je najglavnije: fizičkim i moralnim mukama, nema ravna u čitavoj vojnoj historiji. A ponajviše zato, što dobrovoljačka vojska nije bila vojska.

Svakà vojska uvijek se organizira i uredjuje po odredjenim principima vojne nauke. U njoj ima stalan odnos broja vojnika prema broju časnika; u njoj je konjaništvo — kao njezine oči i uši, kao sila moralna djelovanja, kao oružje za progon i uništavanje neprijatelja; u njoj je pješaštvo, topništvo raznovrsno, spojna služba, tehnička vojska, pontoni, aeroplani i t. d. i t. d. Iza velikoga rata nijedan general, koji sebe cijeni, a pogotovo general generalnoga stožera, ne će pristati ni pod koju cijenu da krene u pohod ne imajući svega, što je za vojsku potrebno, ne osiguravši se streljivom, ne postavivši iza sebe operativnu bazu sa spremištima, skladištima, tvornicama i zavodima, ne uredivši bolnicâ, lazareta, povijališta i sabirališta, ne providivši ih liječničkim osobljem, povojnim sredstvima, pojedinačnim odjeljenjima i kirurškim spravama.

Dobrovoljačka armija sastojala se, za svoga hoda na Kuban, gotovo od samih časnika. U njezi-

nim vojničkim redovima stajali su pukovnici i kapetani, koji su u ratu zapovijedali bataljunima i pukovnijama. U njoj su, osim časnika, vojnici bili mladići, pitomci, kadeti i djeca i tek rijetko gdje našao bi se koji stari vojnik, koji je ostao vjeran Rusiji. To je činilo, da je bila u bojevima jaka duhom. Ni jedna druga četa nije mogla tako navaljivati, nije mogla tako sjajno rješavati najzakučastija taktička pitanja, tako smiono onemogućivati čelne navale, niti je mogla tako matematički točno, na sat, poduzimati najzamršenije obuhvate. Ona se sastojala iz profesionalâ vojne službe, pa je više od polovice tih profesionala svršilo trogodišnji praktički tečaj. U tom je bila slična pukovnijama starih vremena, kad je vojnička služba bila posebnim zanimanjem i kad je vojnik vojevao kroz sav svoj život. Dobrovoljci toga vremena u bojnoj su službi nalikovali herojima Fridrika Velikoga, Suvorinovim divnim vitezovima i napoleonovskoj staroj gardi.

No većina dobrovoljaca bila je razmažena prijašnjim životom; kao časnici, bili su mekoputni i zato su strašno trpjeli od putnih nepogoda i lako su obolijevali. Strogu, surovu disciplinu u postroju i u boju dopuštali su zamjenjivati da »svatko smije imati svoj sud«, izvan postroja — ni stražarska služba doglasna, a osobito nutrašnji red u pojedinim jedinicama nije stajao visoko...

Po shvaćanju naroda, vojska je bila »kadetska« a u političkom i u doslovnom značenju te riječi; »buržujska«, »gospodska«, »vlasteoska«, pa su njezini neprijatelji, boljševici, u svojoj agitaciji protiv nje to iskoristili. Vojska je dovodila do »prokletog carizma«; vojska je išla protiv »proletarijata«, težila je da uspostavi prijašnji odnos medju »slugama« i »gospodarima«, da vrati sve pod »časnički štap« i da ponovo »preda vlasteli zemlju«.

Zato su ovu vojsku u selima i u zaselcima dočekivali dosta neprijazno. Nazočnost časnika različitih pukovnija i različita shvaćanja unosila je u nju po-

litičku zbrku. To je povećavalo još i to, što je s vojskom polazilo mnogo stranačkih vodja, bivših članova Državnih Duma, spisatelja i publicista, onih ljudi, koje je jednom zgodom na pohodu Kornjilov vrlo uspjelo nazvao »krhotinama političkoga truleža«. U vojsku je bila unesena politika, a politika isključuje vojsku, kao što i vojska isključuje politiku.

U dobrovoljačkoj vojsci gotovo i nije bilo konjaništva. Malena skupina časnika i kozaka, neveliko odjeljenje pukovnika Glazenapa, koje mu je pošlo za rukom dovesti do Rostova — to je bilo čitavo konjaništvo... A k tomu je okolica bila ravnica, a način vojevanja s neorganiziranim skupinama, koje lako zapadaju u paniku, tražio je brojnu i odvažnu konjicu. S vojskom se pomicalo i šest topova, a za sve je bilo tek tisuću naboja. Vojska nije imala u dovoljnoj mjeri ni nasipnih uredjaja, opkoparskoga orudja, ni spojnih sredstava. Imala je samo ljude, koji su sve to znali i koji su mogli, kad im se samo omogući, izgraditi čitav zamršeni vojni organizam. Išla je duša ruske vojske, ali bez tijela. Bila su pera, ali nije bilo kotačića, koje bi ta pera pokretala.

Dobrovoljačka vojska gotovo nije imala liječnika, zdravstvenika, ni profesionalnih sestara milosrdnica. Zamjenjivale su ih žene i sestre vojnih funkcionara, izbjegle aristokratkinje, koje su krenule na jug. Svoju su dužnost snosile s divnom muževnošću i samopregorom, no često im je nedostajalo elementarnoga praktičnoga znanja.

Lijekova je bilo malo. Povojnih potrepština gotovo nije ni bilo, nije bilo antiseptičkih sredstava, pa su se zato i neznatne rane svršavale smrću.

Kornjilov je sve to znao. Ali on nije ni pošao da ratuje, nego da sačuva rusku dušu do boljih vremena, kad će moći da je povrati zdravome tijelu.

Svaka vojska imade nekakovu bazu, odakle dobiva hranu, te ima pouzdane, brižno čuvane saobraćajne veze s tom bazom. Dobrovoljačka vojska nije imala takove baze. Njezina baza bila je kočija generala Aleksejeva sa sandukom, punim novaca, što ni iz daleka nije dotjecalo za prehranu vojsci; njezina baza bila je vjera u dobrotu ruskoga naroda i u veliko »Krista radi«. Njezinom bazom bila je duboka nepokolebljiva vjera u to, da Rusija ne može propasti i da će ponovo postati velika, jedinstvena i nedjeljiva. Tom vjerom bili su prožeti svi od njezinoga vodje pa do posljednjega vojnika-časnika. Njezinom bazom bili su saveznici, koji moraju pobijediti Nijemce. Njezinom bazom bila je ta saveznička pobjeda i vjera u to, da će onda saveznici spasiti dušu ruske vojske. Nitko se tada nije zamišljao u to: trebaju li Englezi i Francuzi silnu i jaku rusku vojsku onda, kad pobijede Nijemce?

Svaka vojska ima odredjen cilj svojih težnja i zato odabira put, kojim se primiče tome cilju. Dobrovoljačka vojska nije imala takova cilja, osim dalekog i maglovitog: da spasi Rusiju od boljševika. No ona se na svaki način udaljivala od toga cilja, jer je svakim danom sve više odlazila od Moskve i srca Rusije.

Napokon, svaka vojska ima odredjenoga neprijatelja, kojega izvidja, traži i s kojim se bori. Ona ima na taj način frontu, krila i zaledje. Dobrovoljačka vojska nije imala odredjenoga neprijatelja. U februaru i u martu godine 1918. nije vlast narodnih komesara još doprla do jugoistoka Rusije. U Caricinu je sjedio sovdep, koji nije smatrao svojom dužnošću da izvršuje naloge Lenjina i Trockoga; kod Stavropolja zapovijedao je slučajno sabranim četama, koje su se kretale s kavkaske fronte, kubanski zdravstvenik Sorokin, spretan demagog, poluobrazovan, načitan čovjek, koji nije baš bio potpun neznalica u vojnim stvarima, a koji

se nije mogao odlučiti, s kime da krene, da li s pučkim komesarima, ili s generalom Aleksejevim, te je zasad operirao protiv jednih i protiv drugoga.

Na putu dobrovoljačke vojske, medju Tihorjeckom i Vladikavkazom, vladao je samodržavno u oklopljenim vlakovima i u šest kolona maleni, dežmekasti Aftonomov, tipični provincijalni glumac, nekoć, ne baš davno, naprosto skitnica, nogometaš. Opkoljen egzotičkom, internacionalnom bandom varalicâ, kartao se u svom salonskom vagonu, udarao na Armavir i Vladikavkaz poreze, svojim vojnicima držao govore i borio se s dobrovoljcima samo zato, jer su oni svojim nastupom skraćivali prugu njegovih putovanja i mogućnost da ubire danak u novcu i prirodi. To je bio željeznički Stenjka Razin, koji je mjesto kićenih čamaca imao crvene i salonske vagone. Ni on nije priznavao internacionale, koja je zasjedala u Moskvi, a nije ju priznavao donekle i zato, jer nije bilo lako u to burno vrijeme uspostaviti i učvrstiti s Moskvom svezu.

Sve je to znao general Kornjilov i zato je držao, da može krenuti na istok bez baze, bez konja, bez streljiva, bez ljekarija ... i bez vojnika.

Kornjilov je znao, da će nakon svršenih pustolovina Sorokinovih, Avtonomovih i tisućâ njima sličnih na korist Rusije — dobiti i bazu i konje i topove i streljivo, pa će dobiti i vojnike ... On je pošao da do toga momenta spasava rusko časništvo.

XX

Ljudi izradjuju osnove i savremenicima se te osnove čine veoma oštroumno izmišljenima, koje obećavaju nesumnjiv uspjeh. No u osnove i u njihova prosudjivanja upleće se često kakav malen, slučajan elemenat i sve se mijenja i poprima druge oblike i dovodi do drugih posljedica.

Kornjilov se zanosio na saveznike, na njihovu pomoć iza pobjede nad Nijemcima i na časnike, kao na jedini elemenat, koji je u Rusiji ostao zdrav. On je držao, da boljševici nisu sposobni ni za kakovu organizaciju, da će buržoazija, osobito vojnički krugovi i časnici, sabotirati njihovu vlast i da će se Rusija vratiti razumnoj odluci: — da ostavi neprijatelje otadžbine i da se obrati prema onima, koji joj žele spasenje. To je bilo tako razumno, pa se činilo, da drugojačije i ne može da bude.

No Kornjilov nije vodio računa o tome, da je k njemu iza čitava niza teškoga lutanja i muka stiglo dosta najboljih časnika ruske vojske, koji su slabo marili da misle o budućnosti, no koji su mislili o sadašnjosti i željeli, ne da spasavaju svoju kožu, nego da se bore i umiru ili da pobjedjuju. Kornjilov nije vodio računa o tome, da su Pavlik i Nika Poležajevi i poručnik Jermolov vjerovali u svoje mlade sile i htjeli da ih dadu u službu otadžbini, da je Benevolenski htio da se osveti za ubijena oca, da grof Kongrin nikada ne će oprostiti razorenje svoga imanja i strašne pogrde praha svoje matere i predja, da je barunesa Borsten pomahnitala, gledajući muke svojih bliskih, i da svi ti Pavlici, Nike, Jermolovi, Benevolenski, grofovi Kongrini i barunese Borsten u svakom ruskom vojniku i ruskom seljaku gledaju svoga uvreditelja i smrtnog neprijatelja, pa da ne mogu ostati mirni.

Dopuštajući velikodušno, da u njegov, i bez toga velik povoz, ulaze kola političarâ i novinara, nije Kornjilov vodio računa o tome, da njihov mozak ne može usnuti i ostati paraliziran za čitavo vrijeme napredovanja, on je zaboravio, da će se u njihovim glavama neprekidno radjati osnove za spasavanje otadžbine i da će on i protiv svoje volje biti povučen, da te osnove izvodi.

Ulazeći u zemlju kubanskih kozaka, Kornjilov nije mislio na to, da bi Kubance mogao zanijeti lijep izgled njegovih pukovnija, da bi se mogli spomenuti minule slave svojih otaca i krenuti s njim da oslobodjavaju svoj kraj od pljačke Avtonomova i od nasrtaja Sorokinovih banda.

Jedva je, napokon, Kornjilov mogao dopustiti, da bi njegovi drugovi iz akademije — Neznanov, Baltijski, Lebedjev, Bonč-Brujević — počeli predavati temelje strategije Lajbu-Bronštajnu zato, da bi taj razorio veliku Rusiju u slavu treće internacionale i svjetske revolucije, i da bi bivši zapovjednik fronte, general-pobočnik Brusilov i njegovi najbliži zapovjednici na fronti: Klembovski, Zajončkovski, Parski, Sitin, Gutor i drugi, svu snagu svoga obrazovanja i uma uložili u organizaciju crvene vojske za ustuk protiv njegove dobrovoljačke vojske.

Kornjilov nije mogao toga unapred znati, niti je mogao dokučiti svih tih razloga, a zato nije mogao ni predvidjeti ono, što će ga prisiliti da mijenja svoje osnove.

Ljudi mogu, dašto, poricati višu providnost i prisutnost Božje volje u njihovim činima. Ljudi mogu u zaslijepljenosti svoga ponosa govoriti, da nema Boga i da sve zavisi o njima, no u historičkim sudbinama naroda, pa i nesamo naroda nego i pojedinaca ljudi, dogadja se toliko toga, što ne zavisi o volji ni o nadama tih ljudi, pa da i sami skeptici moraju na kraju krajeva priznati, da se veliki dogadjaji svjetske historije vrše mimo njihovu volju i da njima upravlja nepoznat i nedosežan razum, koji je, ma kako ga oni zvali, uvijek bio Bog — pa će Bog i ostati.

XXI

Bez dobre obuće i odijela... Kornjilovu su bježali, u čemu im je Bog pomogao da se otmu iz ruku podivljalih vojnika. Na putu bili su često izvrgnuti grabežu i svlačenju; valjalo im je utjecati se vrlo fantastičkim maskaradama, pa su u pri-

javnu uredovnicu generala Aleksejeva dolazili u krpama, izderanim kaputima, raskinutim ogrtačima, a donska je vlada uskratila da opskrbi dobrovoljce odjećom, dok su se od obilnosti lomila rostovska skladišta: — sami će, vele, trebati. K tome je tadašnja vojnička vlada prijekim okom gledala dobrovoljce, jer su se mnogi u toj vladi kolebali između Kaljedina i Podtelkova, te su nastojali proširiti revoluciju, gledajući u tom svoje zavjetne ciljeve, a dobrovoljce su nazivali: kadetima, buržujima i proturevolucionarcima.

Gotovo bez novaca... Aleksejevu je konzorcij moskovskih banaka obećao milijune, a nije mu dao ništa; to isto ponovilo se i u Rostovu. Rekvirirati se nije moglo: — u Moskvi nije bilo sile, u Rostovu ne bi kozaci dopustili.

Slabo naoružani i bez vojničkih zaliha prolazili su dobrovoljci gluhom stepom. U februaru su i u martu u prikubanskim stepama najnepovoljnije prilike za putovanje. Čas sja jasno sunce i toplo je kao ljeti, nad glavom pjevaju ševe, a čas dune oštar vjetar od Azije, pa donese mećavu, nabaca hrpe snijega gotovo aršin visoko, a sutradan sve se to topi, romoni bezbrojnim potocima po stepi, raskvašuje sipko tlo, pa noga pješakova propada u nju do koljena. A dan kasnije zima je, sve je okovao led, stepa blliješti kao staklena, a kabanice, od juče mokre, naskroz propuhuje hladan vjetar. Iza toga topla proljetna kiša i ponovo mrazovi. Neznatni potoci po jarcima, koji se ljetom i ne opažaju, razlijevaju se u široke potoke, jure strujama mutne, žute vode, burlaju, pjene se i po njima gazeći do pojasa i preko pojasa, valja tražiti prelaze. Mostovi, gdje ih je bilo, odneseni su, a obilazni su putovi na čitave vrste daleko. Naokolo je neprijazno stanovništvo. Ono ne razlikuje, tko su boljševici, a tko »kadeti«. Dolaze ovi ratnici, traže noćište, oduzimlju kruh, kola, konje, jasno je — neprijatelji. Udaljiti se od kolone i zaostati, znači izložiti se,

da te ubije nepoznata ruka. Dobrovoljačka vojska bila je tako malobrojna, tako neznatna svojom frontom, da ona nije potiskivala neprijatelja, sileći ga na odstupanje, nego je ulazila u njega i on ju je neprestano sve više opkoljivao odasvud. Ona se borila na sve strane, a njezin golemi povoz uvijek je pratila velika zaštitnica.

Smanjivali su je bojevi, (mnogi su bili ranjeni i ubijeni), a još više su je smanjivale bolesti, ali je ipak rasla. Svijetla dobrovoljačka vjera u spas Rusije, strastvena ljubav prema otadžbini, silni podvizi muževnosti, što su se izvršavali pred očima svijų, zanosili su staničnu i seljačku mladež i na mjesto onih, koji su odlazili u vječnost, dolazili su novi dobrovoljci. Ti su ljudi imali jedno ratno svojstvo: hrabrost, ali nisu umjeli pucati, nisu umjeli ni pušku napuniti. Valjalo ih je učiti za vrijeme pohoda, pokazivati im puškohvate, ležeći u gdjekakvoj grabi, ili u pričuvi iza nasipa za vrijeme boja. Vojska je vojevala i obučavala se, a to se odražavalo na njezinoj bojnoj sposobnosti. Vitezovi, koji su krenuli iz Rostova, iščezli su iz njezinih redova, a zamijenila ih je mladež bez vojničkoga odgoja, bez pojmova o viteškoj časti i hrabrosti, što se u krv i u put ucjepljuju godinama vojničkih škola i ratovanjem.

Dne 23. februara započeli su se bojevi. Prva velika bitka bila je kod sela Lužanke. Iza toga zaredale su i druge: 1. marta bila je bitka kod Berezanske, 2. kod Žuravskoga majura, 3. kod drugoga selišta toga majura, 4. kod Korenovske, 6. kod Ust-Labinske i t. d. Stanica, majur, gaj, pleter, nasip, povisica, odasvud su praskale puške, štektale brzometke, gruvalo topništvo, vidjali se neznani konjanici, obilazili s krila, pojavljivali se u zaleđju. Sve je trebalo bojem zauzimati. Sestre milosrdnice vidjele su u blizini rasprskavanje šrapnelâ, granate su prskale na pet stotina koračaja od povoza, a ranjenici zemljanih lica i očiju, punih neizrecive

muke, slušali su topovsku riku, sasvim blisko pra skanje strojnih i pješačkih pušaka i čekali su, kad će nova taneta i okršci početi probijati i kidati njihova još nezacijeljela tjelesa. Bjegunci su bili obasipani vatrom. Nad njihovim glavama pjevalo je brzometno tane svoju otrovnu pjesmu, a majke su blijedih lica i ukočenih posmijeha privijale k sebi djecu i čekale, kada i kako će to da se svrši.

Činilo se, da su muke dosegle svoj vrhunac, no svaki novi dan donosio je nove patnje i muke, a kao posljedica tih neprekidnih patnja pojavila se izmorenost vojske. U redovima iznikne strastvena želja za odmorom, za toplim krovom, svježim rubljem, za mogućnošću da se čovjek umije i mirno zaspi, ne slušajući pucnjave i ne očekujući boja.

Isto onako, kako je za japanskoga rata Ljaojan očarao stanovništvo i činio se nepristupačnom tvrdjavom, o koju će se razbiti japanska snaga, a započet će napredovanje mandžurske vojske, tako se i u dobrovoljačkoj vojsci, najprije kod povoza, medju ranjenicima i bjeguncima, a onda i medju bojnim redovima, takovom obećanom zemljom stao pričinjati Jekaterinodar. Kad se zauzme Jekaterinodar, započet će se spasavanje. Združiti se s kubanskim kozacima, koji su prije kratkog vremena pod pritiskom boljševika ostavili isti taj Jekaterinodar, i sav će se Kuban dići. A kad se podigne Kuban, dići će se i Terek, val će zahvatiti i Don i kozaci će osloboditi Rusiju!

To značenje Jekaterinodara i kozaka povećavala je još činjenica, što se u redovima dobrovoljačke vojske skupljalo sve više kozaka, što se dublje ulazilo u kubanski kraj. Iz Jekaterinodara približavalo se dobrovoljačkoj vojsci konjaništvo, koje je Kornjilov toliko trebao. Sve to potaknu Kornjilova, da promijeni svoju osnovu, da se povuče bez boja, da spasava vojsci dušu i po mogućnosti uklanjajući se boju, krene prema Jekaterinodaru. Dne 14. marta združi se dobrovoljačka vojska

kod aule Šendži, južno od Jekaterinodara s generalom Pokrovskim i kubanskim konjaničkim pukovnijama.

Kubanci su se cjenkali o vlast. Ne htjedoše se pokoravati dobrovoljcima, no priznali su vlast Kornjilova i dobrovoljačka vojska postade triput jačom.

Krenu prema Jekaterinodaru.

XXII.

Prolazili su brdinama. Meki obronci kavkaskih gora beskrajnim su karikama silazili prema stepi i gubili se u njoj. Po rubovima brežuljaka raslo je šipražje, u nizimana su bile močvare, potoci su žuborili po kamenitim, sjajnim liticama i po močvarnoj zemlji.

Gusta, niska magla obavila je 15. marta zemlju i sipila je sitna prodirna kiša. Bez pjesama, prokisli naskroz, išli su dobrovoljci u gustim redovima blatnim tjesnacem spuštajući se prema bučnoj nabujaloj riječi. Mosta nije bilo. Prednje izvidnice, mladi časnici, uskomešali se na čas na obali, no odmah odlučno zagaze u vodu i propanu do grla ... Za njima podje kolona. Zatim povoz. Sestre i lako ranjeni, koji su mogli stajati, ustanu na kolima, pa su stajali, držeći se jedan za drugoga. Ledena voda zalijevala je noge, kvasila i odnosila sa kola slamu, ljudi su padali od ljuljanja, raspadali se povezi, otvarale se i krvlju zalijevale rane. Teški ranjenici i bolesnici ulazili su u rijeku u grozničavim tlapnjama, voda im je kvasila ledja, dizala se do bokova, na trenutke im zapljuskivala bijela patnička lica i zalijevala razrogačene, grozničave oči ...

— Napred, napred! vikali su s užasom liječnici i zdravstvenici.

— Gospode! Zašto te strahote? govorile su sestre u modrim suknjama i bluzama, padajući i

same na kola i nastojeći da uzdignu nad vodu glave umirućih.

Ranjenici nisu stenjali. Kakova su oni strašna prividjenja podnosili u tim trenutcima, pretvorenima u strašnu javu, nitko nije znao, niti je mogao to opisati!

Na drugoj strani rijeke bio je strm glinen uspon s urezanim crvenim kolotečinama i okruglim kamenjem, što je škripalo pod platnicama kotača. Kad su se uspeli — pukla je iza nasipa široka stepa. Uzdizao se presrt. Po tom presrtu pirio je hladan vjetar. Kišu je zamijenila snježna vijavica, a temperatura pala na nekoliko stupnjeva ispod ništice. Mokre kabanice, odore, košulje, hlače, čizme, omotci zamrzoše se za nekoliko časaka i obuhvatiše ljude ledenim oklopom. Časnici i vojnici počnu zastajkivati, te se činilo, da će se svaki čas smrznuti i da će stepna zima obustaviti kucanje srca dobrovoljačke vojske.

— Krasni oklopnici, gospodo! usklikne odjednom veselo Nika i grune pesnicom brata u grudi. Led prsne, a kabanica se poče kidati.

— Tako, tako! gruva jedan drugoga! Sagrijevajte se, gospodo! Skačite, trčite! vikali su pedesetogodišnji generali, pa sami gruvali jedan u drugoga i natezali se kao djeca.

— Napred! Napred!

Složnim, Kornjilovci, krokom!
S nama Kornjilov naš kreće.

Jekne pjesma i raširi se kao smiješak jake čovječje volje, iskre božje, nad okrutnom prirodom.

Opet obronak. Opet rijeka, koja juri u bujici, pjena, koja se pjeni preko kamenja i šum u zavojima; kraj tamnih obala nepoznata dubina i hladnoća, u kojoj treba da se zamrzne ostatak sila i da uništi umjetno uzbudjenu toplotu.

Pošalju dva zarobljenika da potraže prelaz i nadju ga, gazeći vodu do grudiju.

Lijep, mlad general s bijelim klobukom, crnim dobrovoljačkim naramenicama, s posmijelom na licu, kao da se sprema da izvede neku šalu, sidje sigurnim i spretnim koracima dobro trenirana čovjeka niz zaledjen obronak k rijeci i podje napred razgrćući rukama ledenu vodu. Za njim mirno podje kolona.

— Dosta vlažno! sijevajući veselim očima, reče general usred rijeke i osmijehne se sretnim smiješkom. U tom se osmijehu, osim njegove volje, odrazila neiskušana sreća izvršivana podviga i s njegovih se usana otkinula riječ, koja je postala historičkom.

Od tog dana je ime generala Markova, poznato već dobrovoljcima, kao ime neustrašiva i smiona generala, ostalo na ustima svima, kao ime čovjeka, koji je šalom pobijedio prirodu.

— Da, dosta vlažno, — drhćući i grcajući ponovi njegov maleni susjed, propadajući u potoku i kad izidjoše na obalu, na pregib gorskoga humka, na leden vjetar, kad su se ponovo zamrzli i već klonuli da panu duhom, — začuju nedaleku pucnjavu, a kroz maglu, što ju je počeo da raspršuje leden vjetar, koji je hujao nad bregovima i gonio je poput oblaka željezničkog dima, ugledaju tako poznat lik Kornjilova. Bio je zaledjen kao i svi drugi, a jurio je na konju onamo, odakle se čula pucnjava.

Pred noć udju bijući se u Novo-Dmitrijevsku stanicu i svu je noć po njenim ulicama praskala pucnjava: — dobrovoljci su izgonili iz toplih koliba boljševike, boreći se vatreno za svaki kutić, gdje bi se čovjek mogao ogrijati i nahraniti ranjenike.

Dva dana, 17. i 18. marta, trajao je u Novo-Dmitrijevskoj boj. Ondje su ranjenike sušili, previjali, a mrtve sahranjivali uz zvukove čas oslabljene, čas nanovo razbuktale topovske tutnjave, puščanog i brzometnoga praskanja.

Olja je dizala oči k nebu, a zaboravljajući, da joj je zima, da je gladna i mokra, neprestano molila istu molitvu: — Gospode! Kada, kada će biti kraj svemu tome?...

I u čitavom odjeljenju nikne jedna misao, jedna sanja:

— Jekaterinodar!...

Samo on se prikazivao u slici tople kolibe s mekom posteljom od perina i jastuka. Nad posteljom vise ikone, gori kandilo. Toplo je, suho, zasitno i može se spavati do volje. Drugima su se prividjale lijepo namještene kolibe, blještav sjaj elektrike, kupaonica, čisto rublje, što ga je rado prepustio neki bogati jekaterinodarski stanovnik, dobar objed — onakav, pravi maloruski boršč sa crvenom repom, crven s masnim kobasicama, s komadima butine i slanine s kožicom, staklenka votke, piletina i s umakom, možda i sirnica s vrhnjem. Treći su snivali o kinematografu, ulomcima glazbe na glasoviru, koja raznježuje dušu, šaren niz slikâ, koje govore o nekom neznanom, mirnom i svijetlom životu, gdje nema beskrajne stepe, presrti, potokâ, ledena vjetra, glada i zime, gdje se ne vide neprijazni pogledi, gdje nije potrebno strijeljati komesare, gdje ne stenju ranjenici... Četvrti su snivali o susretu s onima, koji su bili daleko kod povoza, koji su na njih mislili i na koje su oni mislili i kojih nisu imali prigode kroz sve te mučne dane da vide. Žive li? Valja misliti da žive, jer kad ne bi bili živi, jamačno bi im to tkogod dojavio. Peti su maštali o prestajanju strašnih utvara, koje su im pritištale dušu, koje se javljaju poput grozničavih tlapnja i traju bez prekida i pojačavajući se izbijaju na javu. I nisu mogli raspoznati, što je tlapnja, a što java. Da li je tlapnja onaj gorski potok, koji je podnio taljige i odnio ispod bolesnoga tijela slamu, koji je promočio kabanicu i pokrivač, koji je prokvasio i sam mozak; da li su javom bili neki svijetli dusi, što su lijetali pred

očima raskriljujući srebrena krila i pjevajući nepoznatu pjesmu blaženstva...

Svi su težili za odmorom iza bojeva, da se oporave, organiziraju, obuku i naoružaju, a onda da ponovo vojuju.

Dne 27. marta približiše se Jekaterinodaru i podsjednu ga s očajnom muževnošću svojih neznatnih sila.

XXIII

Oh, te misli!... Misli bez kraja... Misli o dragom čovjeku!... Oprostio se jučer naveče skoknuvši na čas do bolničke kolibe i rekao je ono, što mu je davno ležalo na srcu i što je Olja besvijesno očekivala i željela.

Dan je bio sunčan, veseo, proljetan. Bilo je toplo, mirisala je zemlja i trava je izbijala uskim iglicama iz zemlje, a pupoljci na granju jorgovana bujali su na očigled. Danju su prelazili kroz Kuban i boj se bio kod Jelizavetinske. Olji reče netko, da je Jermolov pao. Srce joj zamre i ruke joj nemoćno klonu. Olja nije mogla više da radi. Izadje iz kolibe, sjedne na nasip kod stražnjega krila i zagleda se u daljinu. Iza nje je u stepi dogorijevalo sunce i zlatna se zavjesa spuštala nad modrikastom stepom; pred njom je ležao malen vrt s mladim trešnjovim drvećem i jabukovim stabaljem, namazanim bijelim vapnom. U kutu, u sjeniku, vrzle se po gnijezdima kokoši kvočući nezadovoljno, kao da se grde medjusobno poradi mjesta. Sa zemlje se uzdizala svježa vlaga. Na mokrim stazama jasno su se raspoznavali maleni tragovi Oljini. Odlazila je k ogradi i gledala dolje na maglovitu mrlju, mrlju gustih vrtova, golemih topola, kuća i crkvi. To je Jekaterinodar, na koji će dobrovoljci sutra udariti.

Posljednjih dana bilo je tako mnogo umiranja, patnja i muka, te se činilo, da je srce otupjelo,

*

ogrubilo i ukočilo se u patnjama. Iza ledena pohoda na njenim je rukama umro mališ gimnazijalac, a njegova siva kabanica sa svijetlim dugmetima ostala je mokra. Neprestano je dozivao mamu, molio da se naloži u kaminu i osuši njegovo odijelo. »Mama!« govorio je — »ja ne ću više. Nikad, nikad se više ne ću kupati u odijelu«.

»Gdje je njegova mama? Tko je njegova mama? Znade li ona za to, da su ga ukopali na rubu stanice, tamo, kud nisu dopirala taneta. Hoće li ga ona naći? I kako će ga naći?«

Umro je surovi i mrki Benevolenski. I nije se dugo mučio. Donijeli su ga kundakom razbitih grudi. Bacao je krv i neprestano kružio očima. Jednako je htio da nešto kaže, ali nije mogao. I tik pred smrt izgovori napokon: — »Nije mi pošlo za rukom, da se osvetim ovdje — osvetit ću se na drugom svijetu... eto«... I utihne.

U konjaničkom jurišu usmrtila je šrapnela barunesu Borsten, legendarnog krvnika komesarâ i komunistâ.

Grofa Kongrina sahranili su juče. Nahladio se, počeo venuti i uvenuo za neka tri dana...

A što dalje? I on... Svi... Svi će morati da poginu. Pa zašto da o n živi, kad su oni drugi poginuli? A i čemu da živi?...

Upravo onako, kao što i tisućama drugih ljudi, koji su zajedno s njome patili i sanjali o Jekaterinodaru, Olji se stalo pričinjati, da bi se isplatilo i da bi je sreća dočekala u Jekaterinodaru. A sada, kad njega nema, kad je i njega otela neumoljiva sudbina, njoj ne treba ni Jekaterinodara. Ništa joj više ne treba.

A još nedavno bilo je sreće. Bilo je kulturnosti, bilo je ljepote. Bio je dom, u kojem se mirno i bez straha živjelo, bila je razmažena sitost, slike, glazba, kazalište. Sve je to bilo jednostavno, sve je to razveseljavalo i ukrašavalo život. To je ušlo u krv i u put i postalo potrebom.

Tek pred tri dana rekla je Irina naveče zdravstveniku Fjodoru: »Fedja, mogao bi nam makar na harmonici zasvirati. Tako je turobno bez glazbe«.

Onda se to nije osjećalo. U gostinjskoj sobi stajao je glasovir, ležale su Nikine gusle, bila je hrpa naslaganih nota i sam zrak bio je zasićen glazbom i pjevanjem... A opera... A »Jevgenij Onjegin!«...

U mutnom sumraku daljine sinu mreža svijetla u Jekaterinodaru. Srce se stislo od bola, a prokleta pamet napomenula je molitve, a um se smućuje slašću minulih časova... »Jeste li čuli?... Jeste li čuli, glas noćni za gajem?... Ljubavi pjevača... Pjevača svoje tuge«...

Prikaže joj se golem orkestar i meki nježni zvuci; prikaže joj se dekoracija kuće i vrta: sprijeda breze, a onamo široka daljina ruskih polja i pitomih brežuljaka. U ušima je zujao mekan glas ispreplećući se s drugim glasom. Digle su se uspomene i progonile su turobne misli o sadašnjici i o budućnosti... Kako je lijep, kako je jednostavan bio život! ... Meko svijetlo slabo probija kroz spuštenu zavjesu spavaonice i krotko gledaju iz kuta likovi svetaca na ikonama, pod kojima dogorijeva kandilo. Na prozoru miriše cvijeće. Uska djevojačka postelja meka je i udobna. Čitav dan krasotâ stoji pred tobom. Bez napora, — trebalo se tek dotaknuti malenog dugmeta električnog zvonceta i ugojena, umiljata Marja donosi na poslužavniku kavu s vrhnjem, maslac i žemičke, sve, što ona samo zaželi. Za njom provali bučni i umiljati Kvik...

... Sat risanja... Na stolu je u mramornoj vazi stručak rijetka cvijeća. Za njim je draperija. Pred Oljom je čaša s vodom, paleta medenih boja na ruci, a na čvrstom vatmanskom papiru mekim mrljama niče cvijeće. Učiteljica, mila Vjera Nikolajevna, riše kraj nje. Neopaženo dolazi vrijeme šetnje.

Neva... Lijepa crta dvoraca, a na drugoj obali niske stijene granitne obale, zlatan šiljak i

tamne vode, ili bijeli prostor široke rijeke. Obalom jure saonice. Par vranih kasača ispod modre mreže, lupajući odmjereno kopitima, žuri se ususret. U saonicama sjedi u lijepom naplećniku, u ogrtaču od sobolovine zacrvenjela vesela ženska, a do nje časnik u kabanici s dabrovim okovratnikom. To su grof i grofica Paltovi... Kozački časnik Manockov na divnom vranom konju, odjeven samo u tamnomodru čekmenku s lakim kavkaskim bašlikom, prebačenim bezbrižno na pleća, jaše dostižući saonice. Ususret im dolazi mornar gardijske ekipaže. Kako divan muškarac! Mlada rusa brada raščešljana mu, pa se bliješti, kapa s georgijevskim vrpcama naherena je, a na crnoj kabanici gore zlatna puceta i crveni našivci...

Kako je lijep i umiljat taj naš Sankt-Peterburg!

Kod kuće je pošta. Pisma sa svih strana svijeta. Londonske slikovnice, francuske ilustracije i mila pisma stare dadilje sa sela na sivom papiru i u zaprljanom omotu. Mamina pisma iz Italije, gdje je u bajoslovnoj krasoti umirala mila, nezaboravljena mama.

Život se nizao od duševnih, tankoćutnih i lijepih proživljaja. Tijelo nije patilo, nego se za nj kinila, patila i mučila duša. Tijelo se zaboravljalo i bilo je neprijatno i neudobno govoriti o njemu. Protančana poezija Baudelaira i Musseta, fantastička iskanja Edgara Poe-a, nedorečene muke zamršenih romana Oskara Wildea, stvarale su nov život, nimalo nalik na zemaljski. U njemu je jasno sjala religija i vjera, no i vjera je bila puna tajne, zamamne mistike i u njoj su težili za tim, da se oslobode tijela i da zavire s onu stranu života... Slušali su pričanja o čudesima, o prividjenjima i tajanstvenim proroštvima. Sama smrt bila je tako udešena, da se na nju zaboravljalo, te je i u smrti bila neka krasota. Olja pamti lijep lijes, utonuo u bijele ruže, narcise i hijacinte. Na bijelom atlasnom jastuku leže zlatne kose u kolutima, kako ih je na-

motao vlasuljar. Bijelo lice sa zašiljenim nosom čini se, da je isklesano od mramora, a na njemu drhću sjene crnih trepavica. Naokolo je lijepo crno, žalbeno ruho, sjajne epolete i prevezi; djevojčica u crnoj haljini i mališ u paževskoj odori kleče kraj lijesa. U lijesu je Vjera Konstantinovna Sablinova. Kraj lijesa — Tanja i Kolja.

Zatim rat. I rat je imao svojih ljepota. Na fronti je u konjaničkom jurišu ubijen Kolja, a u njegovoj smrti odrazivao se nezaboravljen podvig... Bio je ubijen smioni i nesredjeni Manockov, a o njegovu junaštvu pisale su novine. U ratu su umirali, mučili se, stradavali, no u prestolnicu dolazile su patnje i smrt, obraćene u krasotu podviga i na smrt se zaboravljalo.

Pritištao je i žeo rat... Uz čaj se nisu donosile uvijek one žemičke, koje bi tko želio; oduzeše kasače na konjsku vojnu službu i predadoše ih topništvu. Zakašnjavale su londonske i francuske ilustracije, nisu dolazile točno, mnogi su se brojevi izgubili. Sa sela nisu dolazila pisma. Bilo je zapreka, bilo je neudobnosti, no život je tekao jednako, bujno, duhovno, pun tankih proživljaja i dubokih misli.

A onda dodje revolucija. Skinute su stare ruske boje, a na njihovu mjestu objesila se upravo pod prozorom crvena krpa. Odvedoše u dalek Sibir cara i njegovu porodicu. Otac luta bogzna gdje i već se četiri mjeseca o njemu ništa ne čuje. Nema ni pisama, ni novina, ni ilustracija. Braća su pobjegla. Generala Sablina su uhvatili vojnici i odvukli ga nekamo; od čitava bujnoga i lijepoga svijeta ostadoše samo Pavlik i Nika, sestra Valentina i mladež, osudjena na smrt.

Jednostavan i lijep život postao je odjednom zamršen i ružan. Životne sitnice izbiše na površinu i tijelo, nezapaženo u prijašnjem duhovnom životu, podignu glavu i poče govoriti zapovjednim tonom, punim zahtjeva. I da se ne zapusti, da ne zaboravi

zavjeta krasote, trebala je da se bori sama sobom. Glad, odsutnost priviknuta udobna života, vucarenje iz kuta u kut usred gomile, patnje bližnjih, patnje vlastita tijela, zamazanost — sve je to ubilo krasotu i postavilo Olju licem u lice pred onu strahotu, koja se zove životom.

Pavlik je ukrao seljakinji platno, te se od njega šilo rublje za ranjenike i za sestre, od toga platna saživena je i Olji košulja. Pred tri dana je zdravstvenik na molbu sestre Irene s tučnjavom oteo kozaku okrajak bijela hljeba, te su ga podijelili medju bolesnike i ranjenike, a dali su i sestrama. Svako veče bilo je svadjâ o noćištu, svako jutro bilo grdnjâ za kola i ujedljive oštre riječi otkidale se sa usana sestrama, koje su branile svoje ranjenike.

Preko dana su kisli i mrzli, preko dana su gladovali, a noću nisu mogli zaspati od gamadi, nisu imali postelja i lijegali su na pod i padali u teške sne bez sanja. Tijelo je trpjelo, tijelo je težilo da nadvlada dušu, a duša se očajno branila... U tom metežu i u toj tjesnoći duša je htjela da mašta, i noću, izišavši na stepnu hladnoću i gledajući na zvjezdano nebo, Olja je ponavljala Baudelairove stihove, maštala o prošlosti, o operi i molba sestre Irine postala joj je tako razumljivom: — »Fedja, mogao bi nam bar na harmonici zasvirati!«

A hoće li se sve to povratiti? Ta nije zauvijek iz ruskoga srca istisnula krvava revolucija ljepotu i ljubav!

Vratit će se.

Zauzet će dobrovoljci Jekaterinodar i vratit će se dijelak onoga, što je nekada bilo. Dijelak kulture. Zvjerski život postat će manje zvjerskim.

Ali zašto da se vrati? Njega nema. Tolikih milih, prekrasnih u svom podvigu, nema. Tako je pusto na zemlji... Tako je hladno... Hladno!...

Kako je jednostavan i lijep život bio prije...

XXIV

Olja se ne može prevariti. To dolazi Jermolov. Živ, zdrav, šta više, ni ranjen. Lijevu je ruku iza prve rane zataknuo za rub kabanice. Dakle je izmišljeno, da je ubijen. Zakuca joj srce i obaspe crvenilom stidljivosti omršavljele obraze. Noge joj zadrhtaše od uzbudjenosti, a oči se zamagliše od suza.

— Ja vas tražim, Olga Nikolajevna, po čitavoj stanici, reče Jermolov. — Otkinuo sam se iz boja, okoristivši se noćnom tišinom i time, što su nas izmijenili i odveli u pričuvu. Odlučio sam, da vas vidim. Imam tako mnogo, da vam kažem.

— Govorite, Sergeju Ipolitoviću. Ja vas slušam. Da niste možda gladni? zapita Olja.

— Da, gladan sam... reče Jermolov. — Ali moj tjelesni glad nije ništa prema onome, za čim mi žedja duša. Eto, tako jednostavno hoću da razgovaram, da istresem sve ono, što se nakupilo za ovih dana. I upravo vama i samo vama hoću da kažem sve ono, što me toliko muči... Vi ćete me razumjeti.

Sjeli su na obronku nakraj vrta. Dolje, utonula već u noćni mrak, isparivala se maglom dolina kubanska i blještalo je, plamtjelo i razlijevalo se svijetlo Jekaterinodara kao ljuska čarobne zmije.

— Zapovjednika su ubili... reče Jermolov kratko, uzdišući teškim, dubokim uzdahom.

— Koga... Nježinceva? zapita Olja.

— Da... njega.

— A kada?

— Danas. Upravo pod Jekaterinodarom. U ulicama se bio boj... Ah, Olga Nikolajevna, to sve nije ono pravo... Pred tri dana molio je zapovjednik pukovnije, da ga riješe zapovjedništva. Pukovnija nije ona ista. Nas, starih dobrovoljaca, ostalo je vrlo malo. Mladež ne umije ratovati. Smeli se i stali bježati. Vi znate, kakav je Nježincev.

Koliki je to udarac bio za njega! Htio se ubiti. Od stida za pukovniju... Pa, eto, i svršio je.

Jermolov izreče posljednje riječi prigušenim glasom. U njima je zvučala muka.

— Dovode dopune. A ne shvaćaju toga, da dopuna za kornjilovsku pukovniju treba da je osobita, a ne tek bojem nekršteni mališi. Ne smije se sramotiti svijetla zastava kornjilovske pukovnije. Nježincev je to razumio. Olga Nikolajevna! Ideja dobrovoljačke vojske — ideja je Rusije. Sveta, čista ideja. Borba čistoće i pravde protiv nasilja i laži, laži, laži... A ja se bojim... ako tako podje dalje... doći će i k nama... tako isto laž...

Jermolov prekrije lice rukama. Plakao je. No kad je otkinuo dlanove s očiju, oči su mu bile suhe i plamtjele su mračnim plamenom.

— Dolazio je Kornjilov. Kraj Nježinceva spustio se na koljena, poljubio ga i prekrstio. Meni je trebalo da ispratim Kornjilova i da ostanem kod njega do večeri... Mi smo svi osudjeni na smrt. I on je osudjen... Ah, da samo Rusija ostane živa!...

Olja uzme Jermolovljevu ruku i polako ju stane gladiti svojim dlanom.

— Olga Nikolajevna... Došao sam, da se pokajem. Danas sam se zatekao na podloj misli... Zar sam ja... kukavica?

— Što vi to govorite, Sergeju Ipolitoviću... Zar je to dostojno vas?...

— A evo, slušajte. Kornjilov ima na farmi motrilačko mjesto. Farma je prizemna kućica s tri prozora u pročelju. Stoji nad obalom rijeke. Voćnjak se protegao upravo do obale, a dolje je čitav Jekaterinodar. Boj se bije u vrtovima. Crveno topništvo riga razornu vatru. Ja sam nabrojao sedamdeset i pet metaka u minuti. Mi mučimo mûkom. Nemamo iz čega da odgovaramo. Topova gotovo i nema, a streljiva malo... Gledam ja na Jekaterinodar i odjednom mi postade jasno, da mi ne možemo ući

u Jekaterinodar. Jekaterinodar je zamka. Udjemo li u njega, — sada nas nema ni četiri tisuće, — izginut ćemo tamo... Ne ćemo odoljeti. U uličnom boju nestat će nas. I tu sam pogledao Kornjilova. On se strašno porušio. Crne, prosjede kose prilijepile mu se uz žute sljepočice. Nos mu se zašiljio, oči upale, a iz očnih udubina pritvorene, uske, oštre gledaju neslomljivom strašnom voljom. Shvatio sam, da je odlučio unići pod svaku cijenu. I on će ući. I sebe će upropastiti i nas će pogubiti, ali će ući... Ja njega poznajem. Razumio sam ga... Ja ga obožavam i eto upravo tu...

Jermolov šapćući, brzo doreče:

— Pomislio sam... Kad bi njega nestalo... Kad bi on poginuo... spasila bi se dobrovoljačka vojska. Spašena bi bila ideja... Ja bih bio spašen. A?... Što!... krikne uzbudjeno Jermolov. — To je eto... To... Ta ja sam kukavica... Isto onakav, kao Mitenjka Katov, kao svi oni... zaledjeni junaci!

— Umirite se, Sergeju Ipolitoviću. Prevladavala vas je časovita slabost... To su živci...

— Ne govorite mi, Olga Nikolajevna: živci. Pa sve su živci. I Mitenjka Katov ima živce. Čovjek ostavlja položaj, čovjek bježi s bojišta, čovjek hini bolest... To... Živci... Ne, ne! Bičujte me, Olga Nikolajevna, nazovite me kukavicom. Sve ću od vas podnijeti! I bit će mi lakše.

— Upravo vama ja ne ću nikad reći toga, odvrati Olja. — Ja duboko vjerujem u vašu vrlinu; poznajem i vidjela sam vašu hrabrost... Ja... vas ljubim.

Opora, gruba ruka stisne njezinu malu, ogrubljelu ruku.

— Olga Nikolajevna, vi ste rekli... To nije šala... A i kakove bi mogle biti sada šale! To nije fraza... Nije naročito izrečena riječ.

— Ne, ne! vatreno odvrati Olja, stiščući mu još čvršće ruku, — rekla sam, što sam mislila i što osjećam. Ja nikada ne lažem.

— Bože moj! Nije ni vrijeme ni mjesto, da se tako govori. I upravo zato, što smo mi osobiti ljudi, Olga Nikolajevna, ja ću se usuditi, da vam to reknem. Mi smo ljudi bez budućnosti. Ta sutra dolazi novi juriš i tko zna... No, neka čujete to, što jest, Olga Nikolajevna, ja sam vas zavolio onda, kad ste došli u Rostovu u našu etapnu satniju. Sjećate se, kako ste ostali stojeći na Taganroškom prospektu, a ja sam izišao k vama i zamolio vas, da udjete i da se ogrijete. Vi ste posrtali od umornosti i glada. S pouzdanjem oslonili ste se o moju ruku i išli u naš stan. Pogostio sam vas čajem...

— O! Kako sam ja tada bila užasna!

— Zatim sam uredio dvije sobe za vas i za braću u stanu neke učiteljice. I od toga doba sam neprestano mislio na vas. Znao sam, da se to ne smije; znao sam, da to ničemu ne vodi, a eto... mislio sam... mislio sam... Može li se srcu zabraniti, da ne ljubi?... Ono je mlado... Nikoga nije ljubilo...

— No dobro, dobro, mili! reče Olja umiljato, kad je Jermolov podigao njezinu ruku k usnicama i vatreno je poljubio. Suze su pale na nju. Tako je čudno bilo osjećati, da hrabri vitez Jermolov plače.

— Eto, dakle... Slušajte. Što može da vam ponudi, što može da vas zamoli osudjeni na smrt? Da... da, doda on naglo osjećajući, da se ona želi oduprijeti — zamoliti za ruku i za srce? Da, ja molim. Ja vas molim, da se smatrate mojom zaručnicom. Ja ništa nemam. Prošlost — prošla je. U sadašnjosti: ovi prekrasni hipovi današnje noći... u budućnosti — smrt. No... neka je i smrt! Ali, kad znam, da vi, Olga Nikolajevna, ljubite mene... vojnika... dobrovoljca... i umiranje bit će mi lako.

Tanka djevojačka ruka obuhvati čvrsto njegov vrat. Nabrekle usnice pritisnu se na njegove i upiju se u njih do bola.

— Ali, dragi! Čemu tako? A Bog?

— Da, Bog! reče Jermolov.

Olja skine s vrata malen zlatan krst. Prekrsti Jermolova, a lice joj postane ozbiljno kao u djeteta, kad se moli.

— On će vas sačuvati! reče Olja i metne krst Jermolovu oko vrata. — Nosite ga i pamtite: — on će vas sačuvati.

Dugo nisu ništa govorili. On nije ispuštao njezinih ruku iz svoje ruke i gledao joj u lice. Velike tamne i sjajne Oljine oči odrazivale su blijesak zvijezda. Pogledom svojim ulijevala je ona muževnost svoje djevojačke ruske duše.

— Idem! reče napokon Jermolov. — Doba je. Do vidjenja!

— Do vidjenja. Mili. Predragi!

Olja zagrli Jermolova i poljubi ga.

— Neka vas Bog čuva!

Jermolov počne odlaziti po stazi, uperivši u dolinu, gdje je još gorjelo svijetlo Jekaterinodara.

Olja je još dugo stojala na rubu obronka. Molila se i mislila. Mislila je o tom, kako je Bog sve dobro udesio i izmislio, kako je divno prekrasno čuvstvo ljubavi i kako ono zaslanja sve tjelesne muke, svu strašnu duševnu tugu i kako sobom ispunjava čitavo srce.

»O! Samo da mi ga Bog sačuva!«

XXV

Granulo je sasvim ljetnje jutro, toplo, s modrom maglicom nad rijekom, sa zlatom toplih zraka, koje su bacale duge hladovite sjene, s jakim mirisom. S prvim sunčanim zrakama zatutnjalo je boljševičko topništvo. Sestre i ranjenici sabirali su se na kraju stanice i osluškivali su boj. Trajao je već peti dan. Svi su znali, da je malena Kornjilovljeva četa potpuno izmorena. Oko polovice časnika, kozaka i vojnika bilo je ranjeno i pobito. Streljiva je nestajalo, a svježe sile nisu stizale. Boljševicima

su dolazila pojačanja i sva »vojska« Sorokinova bila je u Jekaterinodaru i kraj Jekaterinodara.

— Danas će zauzeti Jekaterinodar! reče Katov, čisto umiven i lijepo odjeven, odvajajući se od skupine zdravstvenika. — Mene podilazi takovo predosjećanje i slutnja, da će uzeti.

— Da bi Bog dao! progovori stari kubanski kozak gledajući pozorno i pomno ispod gustih, poput grmova, sijedih obrva, kako sve gušća magla pada u dolinu i kako izbijaju zvonici i kupole hramova, krovovi kolodvora i zgrade vladikavkaske željezničke uprave.

— Da bi Bog dao! Tri su moja unuka pošla na obuhvat s Erdelja. Pa ni četvrti ne može da sjedi kod kuće, pa moli da ga primimo... on pokaže na mališa od kojih deset godina, koji je odvažno stajao do njega. — Samo, kad zauzmemo, hoćemo li ga moći zadržati? Oni raspolažu velikom silom, a i okolni narod je podal.

Olja, koja je tu stajala, zamisli se. Nije li joj to isto govorio jučer i Jermolov? Ako u Jekaterinodaru izgine dobrovoljačka vojska, kuda će se onda? Što će biti s ranjenicima, pa i sa samom sobom?

— Kako bije po farmi! reče u noći ranjeni časnik. — Juče je tamo bio stožer Kornjilova. Dobro je, ako danas više nije tamo.

— Gdje to? zapita nekoliko ljudi.

— A eno, gledajte nad Kubanom. Upravo zasipava... Eno, vidite malenu bijelu kućicu pod željeznim krovom sa dva dimnjaka? Naokolo je vrt.

— Ja vidim dalekozorom njegov emblem. Stoji slomljen, prislonjen o grmlje, reče Katov. — Dašto, to je njegova zastava. A eno sada... Ne vidim... pao je...

— Pao je emblem Kornjilova?... s užasom u glasu zapita ranjeni časnik. — Pala je naša ruska zastava?!

— Da, a što je u tome osobito? Leži u prahu.

— Bože, Bože! Što se to dogadja? A ljudî ne vidite?

— Ne, zacijelo su za kućom. No što ste se tako uznemirili?

— Ništa, ništa... To je samo tako. Ja sam... gonetao.

Ljudi su dolazili i odlazili. Sestre su zagledavale k ranjenicima, popravljale jastuke, davale im vodu, brinule se za čaj. Dolje je trajao nejednak boj. Nije bilo one trajne pucnjave, kakova se orila sva ta četiri dana, no pucnjava je nastajala u vrtu na nekoliko časova, mlitava, slaba i odmah prestajala. Upravo kao da obje strane nisu željele više vojevati.

— Ja mislim, reče Katov, — da je pucnjava juče bila dublje u ulicama. Danas je više na rubovima. Da se nisu naši povukli?

— Danas naši moraju zauzeti Jekaterinodar, takva je zapovijed Kornjilova! mlitavo reče časnik s prevezanom rukom.

Od Jekaterinodara približavali su se ljudi. Bili su to radoznali, koji su se krenuli iz stanicâ na razvidjanje i ranjenici, koji su mogli sami da dodju do povijališta, no medju njima nalazilo se i zdravih dobrovoljaca. Približili su se k povozu i posjedali pokraj taljiga. Lica su im bila zemljano-siva, bezizražajna, oči uprte u zemlju. S nesigurnim kretnjama vadili su duhan, motali cigarete i pripaljivali. Već po tome, kako su micali rukama i nogama, umorno i mahinalno, moglo se zaključivati, da im se po glavama vrzu druge misli.

— Kornjilov je ubijen...

Tko je ovo rekao? Nitko nije primijetio, no svi su čuli. Rasipala se pitanja.

— Ne, nije, ranjen je! reče netko, ne okrećući glave.

— Ubijen je, reče visok kadet posve omršavjela lica. — Samo što kriju. Ja sam sâm vidio. Umro je. Leži na obali Kubana.

— Kako?... Gdje?... Vi ste sami vidjeli? začuju se glasovi. Neki se primakoše bliže kadetu.

— Pa da!... Propade Rusija... Njezina zastava, trobojna... Sveta ruska zastava leži iza farme u prahu, sva zaprskana blatom... Nikome nepotrebna!... Propade Rusija! — uskliknu ranjeni časnik sa suzama u glasu.

— Ali, stanite! Govorite jasno!... Vi ste sami vidjeli? A gdje ste bili?

— Ta kraj farme. Ja sam pomoćnik telefonista.

— Ali dozvolite, tko vam je dopustio da odete? upita ga strogo Katov. — To je, mladi čovječe, dezerterstvo!... Da! Vi ćete za to odgovarati.

— Ali ostavite to! blijedim i umornim glasom reče mladić. — Vi ništa ne shvaćate. Naši se već povlače... Nema smisla boriti se.

— Recite, zaboga, što je na stvari? upita ranjeni časnik.

— Ujutru su oni otvorili vatru, započne bolno kadet. — Sipali su na farmu. Još u predvečerje se upucali. Stožer je odveden niže. I Kornjilova su molili da predje, ali je on ostao. Bio je već, gospodo, mrtav.

— Kako? Što vi to govorite!

— To jest, on je još živio, ali kao da je bio mrtav. Ja sam mu kroz noć pet puta davao depeše. Neprestano je hodao i pio čaj. Pogleda na me — tako, boga mi, gospodo, mnogo sam užasa vidio, ali takova pogleda ne ću zaboraviti. Gleda mene, a vidi nešto sasvim drugo. On već vidi, da je t a m o.

— Naprosto, čovjek se umorio, izmučio, reče sestra Valentina.

— Ne, sestrice. Ne, ja sam točno vidio. To je bio osobit pogled, sestrice. Ne, nije to umornost!

— No... Dalje.

— Oko šeste ure mijenjala se ophodnja nedaleko od farme. I malo iza toga počela se pucnjava. Očito su opazili ophodnju. Ta, gospodo, bile su samo tri vrste do njega. Doletjelo nekoliko šrapnela, prsnulo: — bacili su prekratko. Čulo se samo, kako taneta zvižde. Druge su se zarinule u zemlju iza farme, — to znači: uzeše u škare... Izadje general Denjikin i govori drugom generalu: — »Tu se nema više što očekivati! Stvar je jasna!« I spustili se niz brežuljak, k rijeci. Na rubu sjedoše. Za njima je izišao general Bogajevski sa svojim pobočnikom, i on sjedne kraj Denjikina. Pogledam i vidim: stoji njegova zastava prislonjena uz grmlje i to tako, da može od trêšnjê ili od čega drugoga, svaki čas pasti. Ja i pomislim: — »Treba je čvršće postaviti, jer nije lijepo: ruska zastava, pa u blatu«. A u taj čas eksplozija u farmi. Nama svima zastade dah. Izleti pobočnik vrhovnog zapovjednika, Dolinski. Sav se trese. Glas mu drhće... »Vrhovni... vrhovni...«, a što je s vrhovnim, nije dorekao. Opet je utekao u kolibu. Na to su jurnuli kozaci i Turkmeni. Dolinski s turkmenskim časnikom Rezak-begom iznosi Kornjilova; krv se ne vidi nigdje, no u licu je bijel, kao mrtvac. Ponijeli ga na obalu. Poslali po liječnika... Stiže liječnik i stade ga dugo pretraživati. Zatim... vidim svi poskidaše kape... Krste se... Odmah sam razumio... Umro je. Pošao sam k njegovoj zastavi. Gledam: leži u prahu, u blatu... Ruska zastava... Sveti naš barjak... Telefon je razbijen... No, onda sam otišao... Čuo sam samo: Denjikin je preuzeo zapovjedništvo. Stigao je Aleksejev. On mu je rekao ovako: »Izmedju mene«, veli — »davno je s Lavrom Georgijevićem bilo uglavljeno, ako bi se što dogodilo...« Aleksejev je to i prihvatio...

Ranjeni časnik potraži nešto na grudima, izvadi rdjavu, staru, otrcanu lisnicu od kože i izvadi iz nje novinski izrezak.

— Izvršio je general Kornjilov ono, na što se davno odlučio, reče svečano. — Pamtite, što je re. kao u augustu: — »Teška spoznaja neminovne propasti zemlje nalaže mi, da u ovim strašnim danima pozovem sve Ruse na spasavanje otadžbine, koja umire; sve, kojima u grudima kuca rusko srce i tko vjeruje u Boga, u pravdu, u hram ... Predati Rusiju u ruke njezinom vječnom neprijatelju i učiniti narod robljem Nijemaca, ja ne mogu, nisam kadar, pa ću prije umrijeti na bojnome polju u obrani, samo da ne vidim sramotu i postidjenost ruske zemlje ...« Ni godina dana nije prošla. Kornjilov je umro. Zar ćemo mi doista morat da gledamo sramotu i postidjenost Rusije?

U stanicu dojaše kozački časnik.

— Gospodo! reče, ne obraćajući se ni prema kome, — sakupite povoz i lako ranjene, koji mogu sami ići i koji se mogu odvesti u kasu bez previjanja. Zapovijed je, da se povučemo od Jekaterinodara.

— Kamo? upita nekoliko ljudi.

— Onamo! mahne kozak neodredjeno rukom, dok mu je lice izražavalo očaj.

— A teško ranjeni? zapita sestra Valentina.

— Vrhovni je zapovjednik naložio, da se ostave na brizi stanovništvu. Uzeti su taoci ...

XXVI

U sumraku prolazila je kornjilovska pukovnija kroz stanicu. Išla je kao uvijek, u potpunom redu, ali bez pjesama. Iza pukovnije išla je kozačka dvoprežna kočija, a na njoj, u slami, zamotano u kabanicu, ležalo je tijelo Kornjilova. Straža je pratila tijelo. Olja je upravo završila smještanje ranjenikâ svoje kolibe i propustila pukovniju, da podje iza mrtvoga tijela.

Pukovnija joj se pričinila malenom. Prorijedili se njezini redovi. Eno onoga odjeljenja, u kojem idu njezina braća, a s njima bi trebao, da je Jermolov. Ali njega nema. Braća su sama. Lica su im siva, lične im kosti iskočile, a obrazi upali. Pavliku se jedna čizma sasvim razderala, pa je bila prevezana krpama. Gledali su u zemlju, pa Olje nisu vidjeli.

— Niko, Pavlik! pozove ih Olja. — Što je to? A gdje je Jermolov?

Pavlik mračno pogleda sestru i kao da je nije prepoznao, prodje pokraj nje. Nika izadje iz redova.

— Spremi se, Olja, i kreni, reče joj. — Podji, draga Olja.

— Gdje je Sergej Ipolitović? — usklikne Olja.

— Što je tebi do njega! Vidiš, mi smo svi ljudi, koji smo obračunali sa životom. Prije ili kasnije, nije li svejedno?

— Niko! Što je s njim? ...

— Ranjen je ... Teško. U trbuh. Ne može se voziti. Ostaviše ga. Stanovnici su zapisani, i ako se što dogodi, oni će odgovarati.

— Gdje?

— Na rubu Jelisavetinske. Kod kozaka Kravčenka ... Zašto to pitaš?

— Idem onamo!

— Olja, ti si poludjela!

— Ne. Vi ste poludjeli, što ste ga ostavili.

— Olja! On će i tako umrijeti.

— Pa će umrijeti bar na mojim rukama. Umrijet će bez srditosti i mržnje, blagosivajući vas.

— Olja, ja te ne ću pustiti!

— Da se nisi usudio! ... Idi ... vrši svoju dužnost do kraja, a ja ću vršiti svoju. Ja sam najprije sestra milosrdnica, a onda tek tvoja sestra, a ti si vojnik — najprije Kornjilovac, a onda moj brat. Tvoje mjesto je u redovima pukovnije, moje kod ranjenika. Ja sam ruska djevojka, a ti si ruski vojnik, pa umijemo gledati u oči i najljućoj smrti! ... Idi!

Olja zagrli Niku i poljubi ga.

— Prekrsti Pavlika mjesto mene! reče mu. — Tata i mama nas vide! Oni će se pomoliti i založiti se za nas!... Zbogom... rodjeni!

Nika krene za pukovnijom. Posrtao je i nije vidio puta pod sobom. »Eh, svejedno«, mislio je. »Nestalo je Kornjilova, pa ćemo i mi popadati. Samo čudo može da nas spasi. Odvratio se Bog od Rusije, napustio je svetu Rusiju. Olja je hrabra. Ona se ne će predati neprijatelju na sramotu. Ona će znati da umre«.

Olja podje k sestri Valentini.

— Na junačko djelo krećete, Olja, reče joj sestra Valentina, odvezujući već zavezani liječnički kovčeg. — Uzmite povoje i ljekarije.

Okretno je napravila zamotak.

— A ovo, reče, dajući Olji malenu bočicu, — ako vam zaprijeti štogod gore od smrti.

— Hvala! reče Olja.

Oprostile su se jednostavno, bez zališnih i bučnih riječi, bez poze i bez jecanja. Sve to, i riječi, i zagrljaj, i suze — sve je to bilo tako ništetno pred onim, što se dogadjalo oko njih za te prekrasne proljetnje noći, kad je izišao mlad mjesec i kad su slatko mirisali pupoljci i zemlja.

Olja krene kroz opustjelu stanicu. Žitelji su se posakrivali, a iza vrtova vidjele se kolibe sa čvrsto zatvorenim kapcima. Olja je sama išla onamo, odakle su se svi žurili da odu. Mnogi su kozaci naglo spremali kola i žurili se na bijeg, bojeći se krvava razračunavanja. Olja ih je pitala, gdje je kuća kozaka Kravčenka.

— Dalje, dalje, u drugoj ulici! odgovarali su joj. — S desne strane, druga od kraja.

Mjesec je već svijetlio i sjene su se pružale od raspupala drveća. Ulica se spuštala. Psi na putu nisu lajali, nego su podvlačili repove i bježali u dvorišta.

Nasred ulice ležao je čovjek s povezanom glavom. Bio je ranjenik, koga su ostavili i koji se nato ustrijelio... U sličnom je položaju bio i Jermolov.

Olja susretne kozake s lopatama. Zacijelo su išli po tijelo samoubojice.

— Gdje je Kravčenkova kuća? zapita ih Olja.

— Zar k ranjenicima? reče, zaustavivši se kozak.

— K ranjenicima.

— Dva su ostala. Treći, gle, nije izdržao. Obračunao je sâm sobom. No, Bog vam pomogao! Druga kuća odavde. Vidjet ćete svijetlo.

Kroz malen cvjetnjak bio je postavljen drven prelaz od dvije daske. Jorgovan s velikim grozdovima, koji su visjeli sa grana, pružao se prema Olji, te je hladnim i svježim, još nemirisavim, ali nježnim krugljicima milovao Olju po obrazima. Olja se uspne stubištem, otvori vrata i udje u sobu. Na stolu je gorjela svjetiljka. Za stolom sjedio je stari kozak s kozakinjom. Pili su čaj. Duž stijena bilo je nastrto slame, a na njoj su ležala dva čovjeka. Jedan mračna lica ukočio oči i neprekidno bolno jecao. Bulaznio je.

— Hura! krikne, kad je začuo Oljine korake. — Hura! Svi ćemo poginuti, ali ćemo zauzeti!...

Drugi je bio Jermolov. Lice mu je bilo bijelo i neobično čisto u onoj zamazanoj okolini. Pod glavu bio mu je metnut velik jastuk od perja. Široko rastvorenim patničkim očima gledao je Olju. Bio je pri svijesti i prepoznao ju.

— Olga Nikolajevna! reče i pokuša da podigne ruke. No one mu padnu natrag na kabanicu. Olja je opazila, da su mu šake postale velike i da se oštro odjeljivala zglobna kost i do lakta gola mršava ruka.

— Ostaviše nas? reče on i razgleda se naokolo.

— Mili moj! reče Olja. — Nitko i nikad nije vas ostavio. Sve će biti dobro.

— Doista?... gledajući u samu dušu Oljinu, upita Jermolov.

— Da, istina je, rodjeni! Sve će biti, kako je Bogu prijatno.

Kozak i kozakinja gledali su Olju.

— A što ste vi, sestrice, došli da se oprostite? upita kozak.

— Ne. Ja ću ih njegovati. Ovo je moj vjerenik, reče Olja.

— Tako, dakle, užurba se odjednom starac. — Ne valja to! Ne valja to, velim ti, starice. Doći će boljševici, pa će biti svačega. Sakriti ih valja, čuješ li, majčice?

— Gdje ćeš ih sakriti? upita starica.

— Gdje? U sjeniku, majčice. Sad je toplo. I sestru ćemo s njima smjestiti i zagraditi stvarima. Ujutru ćemo im donositi mlijeka i spasiti tako svoju kršćansku dušu.

— Eh, starče, samo da ne padnemo pod odgovornost.

— Uh, šuti! Šuti, majčice! Velim, dušu ćemo spasiti! Nju pogledaj, majčice, mlada je i lijepa, a došla je ne žaleći sebe, a što ćemo mi, mi smo stari. Pa nama mnogo i ne treba. A ovamo, dušu valja spasiti. Dušu!

Čitavu noć spremala je Olja sa starcem i staricom u dnu dvorišta iza kokošinjaka i sjenika prostorije za ranjenike. Dovukli su postelje, slamnjače, nisu žalili čiste posteljine i kasno u noći, kad se već mjesec sakrio, smjestiše ranjenike u velikom sjeniku iza mlatilice i plugova. S njima se smjestila i Olja.

Jermolov je ležao u vrućici i disanje mu se jedva opažalo. Drugi ranjenik, tridesetogodišnji kapetan bacao se i stenjao. Tlapnje ga nisu ostavljale.

Olja, kojoj su od umora zamrle ruke i noge, izadje iz sjenika. U zraku je bila razlivena mirisna svježina. Na hladnom nebu gasile se posljednje zvijezde. Na istoku skupljale se ružičaste magle. Sa

stepe dopirao je dašak starog pelina i jak miris crnice zemlje. Tiho je stajalo drveće u vrtu kao da spava i gleda čarobne, samo njemu razumljive, sne. Jabuke okitile se kao nevjeste nježnim maškom bijelo-ružičasta cvijeća i od njih se širio sladak, uzbudljiv miris. Dolje u dolini i u modroj širini, u zelenom okviru oziminâ i ivova drveća, tekla je rijeka Kubanka. Ptice su veselo pjevale na granama, pozdravljajući radjanje sunca. Nedaleko u kokošinjcu uzmahivao se i derao još hrapavim glasom kokot i njegov »kukuriku« činio se kao zanosni poklik: »Ah, kako je divno!« Za stijenom disale su krave i tiho je sapio bik. Naokolo je vladao mir i životna radost. Naokolo je bilo bogatstvo i prostornost, a mati zemlja disala je plodovitošću i snažnim životnim sokovima, očekujući sunce.

U nizini, na ulazu u stanicu, prasne metak... Drugi... Začuli se pjani povici i vapaji. Podvinuvši rep, pobjegao je odande pas, ogledavajući se plašljivo i ne shvaćajući ništa.

Boljševičke horde ulazile su u stanicu.

XXVII

Sablin je išao, spotičući se o panjeve i korenje drveća. Otraga su ga gurali, prilazili mu sprijeda i dahtali mu u lice smradnim ustima. Netko ga uhvati za ruke, povuče ih natrag i čvrsto ih sveže rupcem. Sablin je svaki čas očekivao metak, sprijeda ili straga, koji će prekinuti njegov život. Pucnjava je praskala, no pucali su u zrak. Sve odredbe izdavao je mlad vojnik.

— Pričekajte, drugovi! vikao je, — pričekajte! To nije onakav general, da bi ga valjalo tako odjednom ubiti. Ne, mi ćemo njega ispitati, svući... Ne diraj! Da se nisi usudio! gnjevno vikne na vojnika mrka pogleda i svijetlo-sivih očiju, koji je htio da Sablina bodežem probode.

— Pa zar ćemo ga za sjeme ostavljati, što li? Hoćemo li se pred njegovom preuzvišenosti stavljati u front? odvrati ovaj, no nakon opomene mlada vojnika, odstupi.

— To nije vaš posao, druže! odlučno reče mladi vojnik. — Ako nadjem potrebnim, stat ćete i u front. General Sablin moj je plijen i ja ću s njime učiniti, što bude potrebno.

Na čas pričinilo se Sablinu, da ga mlad vojnik želi spasiti i da mu nije neprijatelj nego prijatelj, ali se toj misli nije obradovao. »Nakon tolikih uboda i uvreda, kako da živi? Čemu da živi? To su Rusi, to su ruski vojnici, koje sam toliko ljubio«, — pomisli Sablin, — »to je ruska vojska, koja mi je bila sve«.

— A vi, drugovi, polaganije! Ni za carskoga režima nije se dopuštalo vrijedjati uhapšenika, a kad je narodno-seljačka vlast, onda valja pokazati svoj odgoj. Jedini mi možemo da mu sudimo i znamo, kakove je muke zaslužio taj čovjek.

— Gle ti, komesar! otegne vojnik mrka pogleda.

— Da, i nesamo komesar, nego i član »Če-ka« ponosno reče mlad čovjek. — Ako se obezobrazite, pisat ću samome Trockomu.

— Pljujemo mi na tvoga Trockoga! On je pušljivi židov i izdajica! reče vojnik izblijedjelih očiju.

— Druže! Iz vas govori neprosvijetljenost i zato ne poduzimljem nikakovih mjera proti vama. Pamtite, da iz vas govori već proturevolucija.

— Ostavite, druže! umirivali su vojnici naokolo. — Ali čemu, zapravo, da se prepiremo? Zar ne znate, da je on komesar?

— Gospoda, kao i predjašnja, samo što su potekla od lopova! propišti vojnik, ali ostavi Sablina u miru. Odmaknuo se od njega i iz daljine se zaprijetio rukom.

— Počekaj samo! izbaci vojnik ružnu rusku kletvu, — samo počekaj! Kad padne general u moje šake, ovim ću ga rukama razderati.

— Ne uznemirujte se, druže! reče mlad vojnik, a takav posmijeh iskrivi mu lice, te je Sablin razumio, da ga čeka nesamo smrt, nego i najstrašnije muke. I on se počne u mislima moliti Bogu.

Sablina dovedu na kolodvor i posade ga svezanih ruku u vagon, u koji se natisnu oboružani vojnici. Mlad vojnik nastavio je izdavati odredbe. Vlak odmah krene i nakon dvadeset časova stigne na veliku stanicu. Tu izvedu Sablina i smjeste ga u kupej drugoga razreda; kraj njega sjednu četiri oboružana vojnika, dva kraj prozora, a dva kraj vrata. U susjednom kupeju smjestio se komesar.

Vagon je dugo stajao na mjestu, dok ga nisu prevukli na druge tračnice, gdje su ga prikopčavali i opet otkopčavali. Kroz prozor se vidjela malena stanična zgrada, golo granje bagremova drveta i stepa, kojom je pirio i nosio snježne pahuljice hladan vjetar. Vojnici su šuteći sjedili i drijemali. Zrak u kupeju postao je težak i zagušljiv. Sablinu se od glada, od bubotaka i rdjava zraka vrtjelo u glavi i na časove je gubio svijest. Čudnovato — na smrt nije pomišljao. On se tako izmirio s njom, da je ispala iz njegovih misli. Mislio je o tomu, kako ga u Rusiji poznaju mnogi vojnici, pa da medju onima, koji su ga uhapsili ima i takovih, koji su ga prepoznali i znali, da je on uvijek bio pošten, da se brinuo za vojnike kao nitko, a sada su ga okrivili, da je svoj položaj prodao za četrdeset tisuća. Mržnje prema vojnicima nije osjećao. Činilo mu se, da su svi pomjerili pameću, da nisu izdržali živčanih napora trogodišnjega rata, života u rovovima, očekivanja smrti, zagušljivih plinova, da su izgubili vjeru u Boga i da su povjerovali lažnim naukama.

Komesarovo lice nije mu izlazilo iz glave. Odbijalo je, ali i privlačilo. »Zar«, mislio je Sablin —

»zar tako u meni govori životno osjećanje zahvalnosti zato, što nije dopustio vojnicima, da me ubiju«. Sablin se sjećao smiješka, koji je iskrivio komesarova usta i shvatio je, da ga je spasio za nešto gore.

»Ipak me je spasio, ipak uživam život!« mislio je Sablin. — Kroz prozor je vidio, kako stepom hoda kokot i dvije kokoši. Oni se pričine Sablinu prekrasnima. — »Kako to«, pomisli — »da ranije nisam opažao, koliko ljepote ima u kokošima?« Šulja se mačka — kako je krasna! Zeleno-siva sa crnom šarom. Vjetar joj je uzdigao laganu dlaku, pa izgleda velika i ugojena. »Koliko samo gracije ima u njenim kretnjama! Kako se naprežu mišice njenih bijelih šapa! Ta i ona nešto misli, i ona promišlja svoje kretnje i ispruža malene čaporke, da se čvršće uhvati za zemlju. Što ta mačka misli?...« Pijetao nezadovoljno potrese glavom i nogom razgrne pijesak, kao da se peruša. I on je o nečemu mislio. »U malenoj glavi sa crvenom krestom miče se misao«... — Kraj Sablina teško uzdahne vojnik i skine sivu šubaru s uznojena čela. — »I on misli«, pomisli Sablin. — »Moja glava je pola aršina daleko od njegove, a ja ne znam, o čemu on misli, ni on ne zna mojih misli ni mojih proživljaja. A što onda, ako se sve to samo čini, a uistinu ničega nema? Što onda, ako je i kokot s kokošima, i siva mačka, i vojnici — samo plod moje uobrazilje? Ja vidim sne. I u snu se preda mnom redjaju prekrasne slike, najzamršeniji prizori, a ničega nema. A što onda, ako ni tu nema ničega i sve se samo pričinja i život je samo san? No ja mogu da diram kokota, mogu da gladim mačku; ja mogu da ih opišem, mogu unapred reći, kakvi su. Da, savršeniji san, u kojem igraju sva osjećanja, a u stvari ništa nema. Ja sam sâm... Ali i vojnik kraj mene može tako isto da misli, da je i on sam, a ja da sam njegov san, njegova predodžba. No ako je sve to samo san, gdje je onda probudjenje«?...

»Smrt! Život je samo san, a smrt je probudjenje od života, pravi život oslobodjena duha. A što onda, ako je prekrasnomu snu moga života sudjeno da završi mukom — pa neka bude tako! Toliko će sladje biti probudjenje, toliko prijatnija smrt«.

»Bojim li se ja smrti? Kad ne bih vjerovao, bojao bih se. Ali ja vjerujem, da će iza smrti moje »ja« ostati i zato se ne bojim. Kako bolno želim da vidim one, koje sam toliko ljubio u životu! A od svega najviše moju majku. O, kako je to bilo davno! Fotografija žene u staromodnoj odjeći s istegnutim strukom, frizura s uvojcima, koji se spuštaju niz sljepočice, ništa mi ne kazuju. Ali moje srce čuva sladak dašak njenih mirisa i čar osobite nježnosti — ženske, a u isti čas čiste duhovne, kojoj nema ravne. I sada se ona pričinja poput andjela prekrasnom. Ovdje je ne ću nikad vidjeti. A tko zna tamo?... Ne će li me ona prva dočekati za granicom moga života?...

Zvonkim jecajem razliježe se vapaj Marusjin: »Moj princ!«... Koliko je toga nedorečeno ostalo medju njima, koliko neobjašnjeno! Što onda, ako se tamo bude moglo o svemu porazgovoriti? Što onda, ako se tamo, kao putnici iza duga rastanka, susreću s onima, tko je ostao kod kuće i raspreda se pričanje o onom, što je bilo? Tamo će on pasti ničice pred Vjerom Konstantinovnom i isplakati svoju tugu. Zemlju i zemaljske stvari nosio je Sablin i na nebu zato, jer je i odviše ljubio zemlju... »Kolja, sine moj! I ti ćeš me tamo dočekati!«

O smrti, kao o završetku, Sablin nije mislio; on je o smrti mislio, kao o nekom početku. Patnje? Što su upravo patnje? Kad je bio ranjen, bile su to patnje, no kad su ga boljeli zubi — to su bile još veće patnje. Kad su ga danas udarali u zatiljak i po licu, bilo je to užasno i krv je uzavrela u njemu od uvrede i nemoćne mržnje, a kad ga je prije mnogo godina Ljubovin izgrdio i nazvao lupežem i nitkovom i kad mu je Koržikov kraj tijela nesretne

Marusje nestrpljivo doviknuo: »Ta odlazite već!« — to je bila još strašnija uvreda, pa mu i sad krv zalijeva obraze pri samoj uspomeni na to. Sve je relativno. A glavno je: — »tout passe, tout casse, tout lasse« — sve prolazi...

— A što, gospodine generale, gledajući u njega, reče mu vojnik pratnje, — teško vam je s rukama otraga? Dajte, razvezat ću vam. Ta ne ćete valjda uteći.

— Vjerujete li vi, zapita Sablin, gledajući vojniku uporno u oči, — da sam ja mogao položaj prodati za četrdeset tisuća rubalja i da sam uništavao vojnike za svoju nasladu? Vi mene poznajete.

— Dakako da poznajem. Bio sam u vašem vojnom zboru. Mi smo vas, šta više, vrlo obožavali.

— Zašto dakle da bježim? Sami shvaćate, da bježi samo onaj, koji se nečega boji i tko je kriv, a zašto da bježi onaj, koji nije ništa skrivio?

— Imate pravo, otegne vojnik. — No vi ne poznajete njega... Koržikova...

Krv se izgubi s lica Sablinova i on teško dišući zapita: — Koga?

— Pa komesara... Koržikova... Strašan čovjek! Demon. Onomadne je sam ubio časnika. Opazio mu je naramenice ispod kabanice. Prišuljao se u gomili, izvadio revolver i ubio. On je, vaša preuzvišenosti, okrutan čovjek. Gori od seljaka. Badava, što je gospodin... No što je s vama? Kako ste odjedared oslabili! Druže, trebalo bi generalu ugrijati čaja, vidiš, koliki je to grijeh! Sasvim je oslabio.

— Pa to je od umora, reče njegov susjed. — A nešto se i previše uzbudio.

— Ništa nije ni jeo.

— Da, nahraniti bi ga trebalo.

Vojnici polože Sablina, koji je izgubio svijest, na divan i jedan od pratnje podje po vrelu vodu i kruh.

XXVIII

Četiri puna dana vozili su Sablina na sjever. Bio je napola u besvijesnu stanju. Pratnja se mijenjala svaki dan. Pojili su ga čajem i davali mu hljeba. Dva puta donosili su mu rijetku juhu bez okusa. Petoga dana ujutro, kroz napola zamrzli prozor od vagona ugleda Sablin crvene vojarne, snijegom zatrpanu grabu pred njima i shvati, da su ga dovezli u Petrograd. Koržikova nije vidio kroz sve te dane.

»Ako ja i znam, tko je za mene Koržikov«, mislio je Sablin — »Koržikov zacijelo ne zna, tko sam ja za njega. Kad bi mu tajnu njegova poroda rekao onaj ridji socijalist, Koržikov bi se odao, ali on nije ništa rekao... No zašto onda on nije dopustio vojnicima, da ga otpreme »u stožer generala Duhonjina«, nego ga je dovezao ovamo u Petrograd«?

Sablin odluči šutjeti, makar se što dogodilo.

»Najbolji dio ruskoga časništva«, mislio je — »ide ovim mučeničkim putem u smrt. Krista su mučili i razapeli, ali vjera Kristova i njegov nauk o ljubavi držali su svijet dvadeset vijekova u nekoj ravnoteži. A koliko će još vijekova održati! Rusko časništvo čuvalo je zavjete viteštva i suzdržavalo vojnike od nasilja i zvjerstva. Ono ide na Golgotu i križni put, no od toga će viteška ideja postati još višom i jačom. I ja se ponosim, što sam nesamo general svite Njegova Veličanstva, koji se nije iznevjerio svome caru, što sam nesamo georgijevski vitez, nego što mi Gospod daje i veliku sreću mučeničke smrti!«

Sablina je tih dana ispunjavalo ono sveto čuvstvo, što su ga osjećali prvi kršćanski mučenici. Duša mu se prosvijetlila, tijelo je sa svojim potrebama otišlo nekamo daleko i on je sav izgarao u očekivanju nečega radosnoga i velikoga, što će ga združiti s Kristom...

Vlak se zaustavio na Nikolajevskom kolodvoru. Bilo je oko podne, kad su Sablina izveli iz vagona i poveli ga kroz gustu gomilu vojnika i naroda na Znamenski trg. Pred ulazom čekao ih je automobil. Sablina posade izmedju vojnika na zadnje sjedalo; nekoliko vojnika s puškama stalo je na vanjsku dasku, dok je Koržikov sjedio do šofera.

»Kako strašnu životinju voze!« pomisli Sablin. »Kako je razorna narodna vlast! Za vrijeme carstva otpremili bi prestupnika sa dva pratioca, a ovdje« . . .

Zatrpan mokrim snijegom, veličanstveno je iz snježnih gruda gledao na kolodvor mjedeni car Aleksandar III. I ružni spomenik postade Sablinu odjednom shvatljivim i Sablin ga pogleda s ljubavlju. Golem car-mužik, car-velikan i tijelom i duhom, sjedio je na umirenoj Rusiji. Gledao je na onaj put, što ga je on zamislio i što je vodio prema istoku. Odvratio se od zapada i ukočio se u veličajnoj smirenosti.

Automobil obadje spomenik i zakrene kroz drugu, Roždestvensku, ulicu na Suvorovski prospekt. Poznate ulice i blize kuće gledale su Sablina. Sve je bilo kao nekad.

Jednako je bilo namršteno i gustim oblacima zastrto turobno nebo, jednako je vlažna magla proždirala daljine i vlagom prožimala tijelo. Samo je snijega bilo više i automobil je odskakivao na grudama. Pravilne njegove hrpe duž pločnika nisu se vidjele; pločnici nisu bili nasuti pijeskom. Dućani i dućančići stajali su prazni s razbitim staklima i zakrivenim prozorima. Tu i tamo vidjale se dugačke povorke ljudi, a oni, koji su čekali, toptali su nogama od zime, stojali su blijedi od zime i hladnokrvno su gledali prolaženje automobila. Tramvaj nije išao i tračnice su bile zasute snijegom. Automobil prestigne izvoščika i neke privatne saonice. Saonice su bile bez broja, a konj, gladan

i mršav, jedva je odmicao, dok je kočijaš imao na sebi poderan kaput i sivu šubaru. U saonicama sjedio je visok čovjek sijede bradice i blijeda podbula lica. Sablin prepozna u njemu znamenitoga profesora vojnih nauka, a kasnije generala, koji je zapremao vidno mjesto. U gruboj, vatom postavljenoj vojničkoj kabanici, bez naramenica i našivaka i u kapi, omotanoj bašlikom, vozio se po davnom svom običaju u akademiju, gdje je proveo tolike godine.

Pred akademijom stojala je hrpa ljudi u kabanicama i šubarama i odande je dopirao mladenački smijeh i šala.

»Oni žive«, pomisli Sablin — »njima je i zla malo. Oni sebe smatraju na pravom putu i polaze sa židovima, da izgrade treću internacionalu, da raspiruju svesvjetski požar klasne revolucije i da unište Rusiju. A na jugu skupljaju se isto tako njihova braća, pa se isto tako smiju, šale i spremaju da podju spasavati tu Rusiju!«

»Meni i onima, koji su na jugu, draga je Rusija sa svim svojim krasotama, sa svojom pravoslavnom vjerom, s popovima, dvoranima, časnicima i vojnicima, s trgovcima i pomoćnicima, s trgovkinjama i seljacima; nama je drag naš život, koji smo iznijeli iz dubine vijekova i iz kojega izbijaju stare priče o vitezovima i njihovim pobjedama nad prirodom, nad Tatarima i Poljacima, nad Švedima i Turcima, nad Englezima i Francuzima« . . .

»Njima je draga utopija. Oni teže za svijetom, gdje se ljudi pretvaraju u stoku, pa ne videći sami toga, stavljaju šiju svoju u židovski jaram« . . .

Zgrade časničke škole pričine mu se zamazanima. Prozori na velikom Manežu bili su izbiti, a kraj njega nisu se vidjeli gizdavi jahači, kako poigravaju na prekrasnim konjima.

Automobil presiječe Lafonski trg, udje na jedna vrata i krene izmedju golemih cjepanica drva. Na vratima stojala je gomila ljudi u crnim

ogrtačima, prevezanih brzometnim vrpcama i naoružanih različitim puškama. Na velikom ulazu, ispred golema stupovlja, prislonjene su istrošene strojne puške s umetnutim vrpcama. U kutu dvorišta, s desne strane, stajao je, poput siva čudovišta, oklopljen automobil, a s njegove okrugle kule mrko je gledao mračni, injem pokriveni top.

Mlad čovjek u crnoj kapi, ispod koje su izbijali crni uvojci, malenih brčića na blijedom licu, u crnom djačkom ogrtaču, iznad kojega je nevješto preokrenuta bila privezana skupocjena sablja s posve novim georgijevskim temenjakom i s obješenim revolverom po strani, pridje k automobilu i zapita:

— Tko je to, drugovi?

— Drug Koržikov! reče važno izlazeći iz automobila Koržikov. — Dovezao sam generala Sablina.

— Čekaju vas, druže, klanjajući se s poštovanjem reče mlad čovjek i potrči prema visokim vratima.

— Propustite! dovikne crvenim armijcima, koji su stojali na vratima i pušili cigarete.

XXIX

U Smoljnom zavodu gurali su se od glave do nogu oboružani ljudi. U prostranom predvorju sa stupovljem i po širokim stubama, koje su se širile u dva traka, provlačili se gore i dolje mornari, vojnici i oboružani radnici. Žene, ponajviše mlade, podrezane kose na vratu, u kratkim suknjama i kabanicama, mnoge s revolverima o pojasu, okružene mornarima i crvenim gardistima, sjedile su za stolićima na prekretima stuba i pregledavale propusnice. Druge su zabrinuto trčkarale hodnikom s nekakvim spisima i gubile se u sobama, iz kojih je dopiralo kuckanje pisaćih strojeva. Dva

vojnika nosila su košaru za rublje sa sitnim vrućim pecivom, a pratili su ih oboružani mornari. Svi ti ljudi bili su nečim zabavljeni, no u isti čas i veseli. Riječ »drug« dolijetala je ozgo dolje i zvučala veselo i neprisiljeno.

Ususret Sablinu izvede nekoliko vojnika izubijana i okrvavljena mladića. Lice mu je bilo zaliveno krvlju i Sablinu se pričini, da je mrtav. Osim Sablina nije se nitko na njega osvrnuo. Lijepo odjevena djevojka, energičnog i inteligentnog lica — Sablin bi je nazvao »gospodjicom« — koja je sjedila na prvom zakretu ispod sata, zapita Koržikova:

— Druže, vaša propusnica? Kome idete?

— Ovo je, skočivši počne s poštovanjem mlad čovjek u crno obučen, — drug Koržikov sa zarobljenim generalom Sablinom, pak ide k drugu Antonovu.

— Izvolite, druže, na broj 37.

Koržikov se počne penjati.

Smoljni zavod sa širokim hodnicima i razredima na dvije strane, pun vojnika, radnika i mornara, što su se vrzli po hodnicima i stubama, sjeti Sablina na sveučilište u vrijeme reakcije.

Ali je svuda bilo nečisto. Razasuti su kojekuda bili papirići, zahodi su izdaleka odisali. Na staklenim vratima bile su nebrižno izlijepljene cedulje. Iznad vrata i na vratima ostale su stare modre ploče sa zlatnim pismenima: »Nastojnica«, »Spavaća dvorana«, »VI. razred« . . .

U nastojničinoj sobi stojala je straža, dva mornara. Jedan pravi, stari, od trideset godina, žuta i mršava lica, a drugi mališ, od petnaest godina, na kojem je poput vreće visjela crna kabanica, dok mu je na glavu bila nataknuta prevelika mornarska kapa sa crnim vrpcama. Oni propuste Koržikova mirno kroz vrata.

— Ostavite zasad generala ovdje! reče Koržikov i Sablina uvedu u prostranu sobu. U njoj je

već bilo ljudi različitih zvanja i izgleda. Svi obrat[ili] pažnju na Sablina.

U sobi je bilo nespremljeno. Po kutovima i duž stijena ležala je slama i slamnjače, jastuci, stari ogrtači i zavežljaji s prtljagom. Zrak je bio vlažan i hladan, sve je bilo puno dima od pušenja i isparinâ zamazanog čovječjeg tijela i hrane. Vidjelo se, da ovdje već davno žive ljudi, spavaju i jedu i da se soba rijetko zrači.

Na stolu su ležali komadi crnoga hljeba, stojale su emajlirane šalice i čaše mutnog prljavog napitka, od kojega se širio miris pljesnive metlice, i velik čajnik. Svega ih je bilo trinaest ljudi: dvanaest muškaraca i jedna dama. Većina ih je bila nekad lijepo odjevena, no sada su im kaputi i hlače bili izgužvani od valjanja i ležanja na podu i zapršeni; košulje su im bile proznojene, a mnogi nisu imali ovratnika. Dama je sjedila u zelenoj vatiranoj bluzi, očevidno tudjega kroja, no bila je počešljana, a crveni, boležljivim rumenilom zapaljeni obrazi, bili su napudrani.

— Profesore! krikne iz kuta veoma mršav, sav otrcan mlad čovjek obrijana lica. — Predstavite nas generalu!

Onaj, koga su nazvali »profesorom«, bio je čist i uredan staračac, s brižno raščešljanim sijedim zaliscima na žutom i mršavom, sitnim naborima namreškanom licu. Bio je u crnom, dugačkom kaputu s izgužvanim, naškrobljenim naprsnikom i u izgaženim i poderanim čizmama.

— Gospodine generale! Vaša preuzvišenosti! reče slabim i umiljatim glasom, a u svijetlo-sivim, izbuljenim očima zablistaju mu suze. — Dopali ste u komunu zaboravljenih. Dao Bog, da i vas zaborave zato, jer, — on zapne.

— Nemojte, profesore, dirati u sjene umrlih, reče mladi čovjek. — Bilo nas je ovdje četrdeset i dvojica. Dopali smo ovamo u vrijeme velike oktobarske revolucije, kad je proletarijat slavio slavlje

Imali smo četiri generala; u susjednoj sobi nalazio se veliki knez, tri poslanika Dume, šest članova Ustavotvorne Skupštine, šest pitomaca vojne akademije, pet časnika, četiri studenta, pet gospodjica s visokih škola i osmorica različitih zvanja. Sve su nas okrivljivali poradi proturevolucije, poradi podupiranja Kerenskoga i pomaganja njegove vojske. Generale, časnike i pitomce »zapisali su u gubitak«, ostale otpremili koga u Krstove, koga u tamnicu, a nas ostavili. Profesore, predstavite buržuje.

Profesor se oporavio od uzbudjenja, koje ga je obuhvatilo i započne nanovo.

— Ja sam se, generale, smeo, reče, jer ste vi general. I pobojao sam se za vas. Ne trpim smrtne kazne, pa sam se i za čitava života bunio protiv nje. Pisao sam gromovite članke, a kad je Tolstoj istupio sa svojim »Ne mogu da šutim«, pročitao sam njegov članak djacima i zato sam nastradao.

— Znate li, generale, reče dubokim kontraaltom dama, izvadivši cigaretu iz usta, — boljševici su mu nudili, da postane krvnikom i da strijelja buržuje.

Profesor se trgne.

— Na posao, gospodo! vikne mlad čovjek.

— Generale, vi vidite ljude iskidanih živaca i bolesne, započne iznova profesor. — Vi kao da ste zašli u komoru ludjaka. Evo ovaj mladi čovjek, koji se sav trza, to je Soldatov, čuli ste za njegovo ime, znameniti slikar stare škole. I njemu su nudili, da postane futuristom i da slika plakate po vagonima, slaveći prednosti sovjetskoga poretka. Dama ova je Podljeska, poznata pianistica. Oboje su živjeli od glave i ruku, a danas su im prsti natekli od zime i glave su im se ukočile u ovoj komori.

— Pa ipak: izaći ću i naslikat ću to, što sam zamislio, reče onaj, koji je nazvan Soldatovim. — Moja prva slika, s kojom ću istupiti na pomičnoj izložbi iza oslobodjenja, zvat će se »Smrtnik«. Naslikat ću onoga topničkog generala, kojega su, sje-

ćate li se, pozvali od nas u noći 30. oktobra. Na njemu je nov ogrtač, zaštitne zlatne naramenice, georgijevski krst, o vratu Vladimir. Blijedo lice. Nikad ga ne ću zaboraviti. Naokolo mornari... Zatim ću naslikati sliku: »Viborški mučenici...«

— Stanite, Soldatove, ta valjda treba sve prije predstaviti! reče njegov susjed.

— Zašto? Naprosto — »buržuji«.

— Sjednite, generale, ovamo, bez ceremonija, reče dama. — Napojit ću vas čajem. Vi ste gladni i umorni.

— Da. Umoran sam, reče Sablin i sam se začudi svome glasu, tako mu je oslabio od glada i besanih noći.

— Napijte se, a onda prilegnite. Poslije ćemo objedovati; ne hrane ovdje rdjavo, šta više, i meso katkad daju; ovdje je bolje nego u Krstima, a kasnije ćemo se postepeno upoznati. Sve sami dobri ljudi. Jednom riječju »buržuji!«

Sablin sjedne na kraj klupe i dadu mu šalicu s toplim čajem.

Njegov susjed, vremešan čovjek veoma mršava i blijeda lica i dugačke, valovite, rijetke i prosjede brade, s naočarima, u kojem se otkrio bogat kućevlasnik grada Pavlovski, primakne mu se k uhu i šapne:

— Vidite li: u kutu tamo sjedi onaj ridji, okrugla lica i pjegav... Njega se bojte. Mi sumnjamo, da je komunist i da je naročito poslan ovamo. A ostali su sve naši ljudi, čisti buržuji!...

Nakon čaja podje Sablin u drugu sobu, koja je služila kao praonica nižemu razredu zavoda, jer su u njoj bili nisko uzidani umivaonici s metalnim školjkama. Prostre poda se na asfaltnom podu svoju kabanicu i usne čvrstim, teškim snom bez sanja.

XXX

Poslije deset sati navečer dodju po Sablina dva crvena gardista.

— General Sablin, na preslušavanje! vikne jedan od njih.

— Zbogom, dragi generale! Čuvao vas Bog! reče Podljeska.

Sablin ustane i izadje. Večera, koja je doista bila zasitna i čaj, okrijepiše ga. Glas mu je ojačao. Živci su mu bili smireni. Povedoše ga hodnikom i uvedoše u veliku sobu, po svoj prilici nekadašnji zavodski razred. U sobi osim nevelikog stola i stolca, koji su stajali usred sobe, i ormara sa starim spisima u kutu, nije bilo drugoga namještaja. Parketni pod bio je zapljuvan i zaprljan blatnim čizmama. Viseći na žici, spuštala se sa stropa svjetiljka, bacajući blijedo svijetlo ispod začadjena zaslonca. Kutovi sobe tonuli su u mraku. Kroz velike prozore sa mnogo okana zavirivala je hladna zimska noć. Odjek koraka i ljudskih glasova, koji su se i noću neprestano čuli po hodnicima, dopirao je prigušeno ovamo. Crveni gardisti, koji su dopratili Sablina, ostanu kraj vrata. Sablin pridje k stolu i sjedne na stolac.

Prodje četvrt sata. U hodniku izbije sat jedanaest. Crveni gardisti stajali su na vratima, odupirući se o puške i od časa do časa teško uzdišući. Bili su to obični petrogradski radnici mrkih lica; jedan je bio bez brkova, dok je drugi imao ridje četinaste brkove.

Na vrata udje naglim koracima čovjek niskoga uzrasta i nelijepa lica, obrijan, neskladno gradjen, dugih majmunskih ruku i kratkih nogu. Odlučno se približi Sablinu i stane kraj stolića. Sablin ga je gledao.

— Vaša preuzvišenosti! izreče, — vi ste u našim rukama. Možemo uraditi s vama sve, što nas je volja.

On zašuti, kao da očekuje protest ili odgovor, no Sablin ne reče ništa.

— Sve, sve... pa i ubiti vas! propišti maleni čovjek, čupkajući na glavi kovrčastu, ridju kosu. Ali vas možemo i pomilovati, možemo vas podići i na takovu visinu, do kakove se niste dovinuli u carskoj vladi. Istina: onda ste radili, što ste htjeli, a sada ćete služiti nama i mi ćemo paziti na to, da nas ne izdate. Ne obećavamo vam, da vas zabunom ne ćemo i objesiti, ali vam obećavamo, da ćemo vas svakako nemilosrdno uništiti, ako biste pokušali da nam se iznevjerite. Vas, vaša preuzvišenosti, okrivljuju, da ste se htjeli provući na jug generalima Aleksejevu i Kaljedinu, kako biste krenuli protiv sovjetske vlasti. Ta je optužba u toliko dokazana, da nam je dalja istraga nepotrebna.

— Pa ja toga i ne poričem, reče mirno Sablin, mjereći od glave do nogu neprijatnoga čovuljka. Putovao sam k donskome atamanu Kaljedinu, da mu pomognem u svetoj borbi za slobodu Rusije.

— Eto! Ali ste uzalud putovali. Ataman Kaljedin ustrijelio se 30. januara. Shvatio je, da je pošao protiv svoga naroda i da je bio igračka u rukama inostranoga kapitala, pa se usmrtio. Na Donu je radnička i kozačka vlast. Na Donu su sovjeti. Vaša preuzvišenosti, protivljenje je beskorisno. Ataman Dutov pobijedjen je i opkoljen u Orenburgu, Aleksejev je utekao iz Rostova. Sav narod priznao je vlast narodnih komesara, poslije carske, jedinu zakonitu vlast.

— Vi carsku vlast smatrate zakonitom?

— Svakako. Ja sam služio u tajnoj policiji Njegova Veličanstva. Ali kad se car odrekao, vaša preuzvišenosti, privremena vlada nije imala nikakova prava da preuzme vlast u svoje ruke. Jedina izborna vlast, koja je bila zakonita: to su sovjeti. Kneza Ljvova, pa i Kerenskoga, uza svu njegovu veliku popularnost u svim društvenim slojevima, nitko nije priznao. Lenjina su svi priznali.

— Jeste li me pozvali ovamo na preslušavanje, ili da saslušam optužbu? prekine ga Sablin.

— Ni za jedno ni za drugo, vaša preuzvišenosti. Naloženo mi je, da vam predam laskavu ponudu, da stupite u revolucionarno vojničko vijeće i da nam kao specijalist pomognete svojim znanjem organizirati narodnu crvenu vojsku.

— Jeste li vi socijalisti? upita Sablin.

— Da, mi smo boljševici. Mi smo komunisti.

— Pa šta će vam onda vojska? Socijalistička nauka odbacuje vojsku, disciplinu i poglavare.

— Potpuno ispravno. Ali prilike nam ne dopuštaju još da provedemo našu nauku u potpunoj čistoći. Engleski i francuski kapital oboružao se protiv nas. Oni formiraju bezbrojne bande bijele garde, pa su revolucionarne tekovine u opasnosti. Mi moramo sav narod učiniti sposobnim za obranu, moramo militarizirati zemlju. Mi dobro poznajemo sposobnosti vaše preuzvišenosti, pa ja imadem poruku od sovjeta narodnih komesara, naročito od predsjednika Rev-vojen-sovjeta, druga Trockoga, ponuditi vam da zauzmete visok položaj u narodnoj crvenoj vojsci. Ne znam točno, kakovo mjesto, to su već potankosti. Ali svakako: mjesto vojnoga ministra ili zapovjednika fronte.

— Da li bih se mogao sastati s drugom Trockim? zapita Sablin ustajući.

— Zašto?

— Da ga ošinem po gubici zbog toga njegova odvratna predloga! usklikne Sablin tako jakim glasom, da su se stražari uzvrpoljili.

— Ah, vaša preuzvišenosti, vaša preuzvišenosti! klimajući glavom, reče malen čovjek. — Ja vas duboko žalim, jer sam štošta lijepo čuo o vama.

U sobu udje krasan mornar. Bio je vrlo visoka uzrasta, proporcionalno gradjen, mišičav i jak. Crni uvojci spuštali mu se na čelo i obrve. Velike, čeznutljive oči gledale su otvoreno. Imao je na sebi crni gardijski ogrtač bez naramenica i hlače,

zataknute u elegantne čizme. Odvažnost i smionost razabirala mu se na lijepom licu. Pridje k malom čovjeku i reče:

— No kako je, druže Andreju? Jeste li nagovorili generala?

Ovaj slegne ramenima.

— Gospodine generale, reče mornar i Sablin osjeti zadah vina. — Pristupite bez oklijevanja... Najljepša je sama ideja: — sva vlast sovjetima i ruskom narodu. I ta je vlast jedina i nedjeljiva! A onda: ne će uvijek ni židovi zapremati najviša mjesta; valjda ćemo i sami jedanput na njih sjesti. A onda, velim vam: — život, predivne naslade! Krasan spol, vino, i tako dalje. Ja sam se oženio generalskom kćeri, a imam i osim toga uspjeha. I vama bismo mi takovih proletaraka socijalizirali — da prste oblizujete. Vojska će biti istinska, kao i prije. Može se i po gubici udariti i sve ostalo, samo da ne bude proturevolucije. Da... gospodine generale, preporučujem vam najtoplije.

— Idem, da vašu odluku javim sovjetu, reče malen čovjek. — Niste li se predomislili?

— Oh, gospodine generale, predomislite se! Šteta vas je. Inače imate samo jedan izbor — licem ili plećima, ali uza zid. Tako propada cvijet Rusije. Mahnita tvrdoglavost.

— Rekao sam, stisnuvši zube, izgovori Sablin.

— Dobro, ja ću izvijestiti.

Maleni čovjek izadje zajedno s mornarom.

Sablin počne hodati po sobi amo-tamo. Zaustavi se kod prozora. Kroz prozor se vidio vrt. Zamrzle stare lipe i hrastovi pružali su svinuto crno granje, posuto snijegom; duboki smetovi ležali su u vrtu. Iza kamena zida, u širokom bijelom toku, pružala se Neva, a na drugoj obali mutno su sjali prozori malenih kućica na Ohti.

»Da razbijem prozor i da se bacim s drugoga sprata u snijeg?« pomisli Sablin. »Možda se ne bih ni ubio. A što onda? Opet potjera, urlici, pucnjava, udarci, uvrede...«

»Oni, koji otrpe do kraja, spasit će se«.

»Krist je trpio i nama zapovjedio da trpimo«, sjeti se Sablin nauka svoje dojilje i odvrati se od prozora.

Sa hodnika čula se buka od pušaka i čizama. Veliko odjeljenje, oko dvadeset mornara, grune u sobu i opkoli Sablina. Za njima naglo udje srednjega uzrasta, ridji židov u zakopčanom vojničkom frenču, u hlačama i čizmama s crnom kožnom saricom. Držao se vrlo uspravno, digavši glavu u vis. Malena bradica stršila mu je napred. Na tankom nosu nosio je naočare.

— Generale Sabline, reče odlučnim tonom, — vi ne ćete da nam služite svojim znanjem i iskustvom... Dakle još niste dozreli. Počekajte, glad će vas naučiti. Kad stanete prodavati novine na ulici, kad se naslužite kao vratar, kad se natrčite po bankama tražeći sitnu zaradu i kad upoznate bijedu — postat ćete pristupačniji. U Petropavlovsku tvrdjavu!... U Trubecku!... Sve do nove odredbe! poviče ljutito. Sablin nije ni dospio da štogod kaže, kad je već židov izašao brzim i odlučnim koracima.

Iste noći odvezu Sablina u teretnom automobilu u Petropavlovsku tvrdjavu i zatoče ga u samici, u nevelikoj, jednospratnoj kući iza kovničkog dvorišta.

XXXI

Po širokim stepnim putovima, dračom obraslim, po mutnim rječicama, koje su se pritajivale u trstiku i posakrivale medju strmim i vijugastim nasipima, preko pustih staničnih uličica, koje se gube izmedju pletera, preko vrtova, prepunih mirisa od trešnje, jorgovana i višnje, zaraslih i sjenovitih, punih fantastičnih tajna — širio se šapat po Donu.

Tih i prodiran. S ispričavanjem, s ogledavanjem: nedorečeno govorilo se po stanicama i po zaselcima, po bijelim mazankama i zidanicama od opeke, pod željeznim krovovima, po vojarnama i školama, svagdje, gdje se našla živa duša, svagdje se govorilo, kako nova komesarska vlast ne će biti onakva, na kakvu su »kozaci navikli«.

Za tamnih proljetnih noći dolazili su iz stepe mladi i izmršavljeli ljudi s plamenim, kao vučjim gladnim očima, krstili se pred ikonama, sjedali na klupe i govorili tiho i oprezno o donskoj starini, o kozačkoj slobodi.

— Zar se ikada »tako što« dogadjalo? govorili su. — Tudjinci su sjeli kozacima na grbaču, pa vladaju, a po kojem to pravu? I tko ih je izabrao?

— Zacijelo su dobili, što su zaslužili! gledajući u stranu, govorio bi domaćin i primicao se bliže pripovjedaču.

— U persijanskom taborištu oskvrnuli su crkvu i svetim se ikonama narugali, govorio je došljak tiho.

— Mitropolita su vukli po gradu, dometao bi nakon kratke šutnje. — Časnike su pobili. A zašto? Zar nisu i oni isto tako kozaci? Zar nisu naši sinovi ili braća? dovršavao bi već smjelije.

— A tko, tko čini sve to? Podtelkov. A tko je taj Podtelkov? Jesi li ti šta slušao o njemu? Jesi li se uvjerio o njegovu umu? Poznaješ li njegove sposobnosti? Samo da se vina nalcče! doreče napokon pritajenu svoju misao i domaćin.

U Novočerkasku izbavili su iz tamnice Mitrofana Petrovića Bogajevskoga, pomoćnika atamana Kaljedina, i doveli ga u kadetsku školu.

— »Pričaj o prošloj našoj slavi i slobodi!« dovikivali mu kozaci Golubovci.

Gotovo tri sata govorio je Mitrofan Petrović. Bio je to njegov labudji pjev. Turobno su ga slušali kozaci. Teško su uzdisali. Odveli ga zatim natrag pod stražu. A kad dodje k njima Golubov i

stade govoriti o sovjetskoj vlasti, odjeknu iz redova gnjevni povici:

— Dosta... Zaveo nas pasji sin i zapleo, ni sâm ne zna u što.

Mrko su gledali kozaci mornare i crvene armijce, koji su vladali u Novočerkasku, mrko su ih gledali, ali su šutjeli. Držali su se po strani. Svojim kozačkim stražama zapremili su muzej, ne dopuštajući da se oskvrne saborna crkva. Osjećalo se, da u gradu ima različitih ljudi, koji različito misle. Iz stanica prestadoše dovoziti hljeb i meso na tržište, a crvenoj vojsci počne nedostajati hrane.

Crvene bande, koje su predvodili Podtelkov, Antonov, Sivers i Marusja Nikiforova, raštrkale se po željeznicama. To su bili crveni dani crvene garde. Discipline nisu priznavali, vodje su sebi sami izabirali, ali ni njih nisu slušali. Pohod je bio krvava, pjana svečanost, lov na ugojena buržuja, potpuna pljačka i izrugivanje. Putovali su u skupinama, izlazili iz vagona samo da se pobiju i da pljačkaju. U vagonima vozili su pokradenu imovinu; stepnih putova nisu priznavali, pa se nisu udaljavali od željeznice.

U Novočerkasku bjesnili su Golubov, Podtelkov i Medvjedev — crni triumfirat; u Rostovu strijeljao je sa balkona »Palace-hotela« izmedju čašica likera von Sivers na vojne pitomce; pod Batajskim kružila je Marusja Nikiforova, djevojka-konjanik, koja je vlastitim rukama mučila zarobljenike; po putovima jugozapadne ceste, u Donskoj kotlini, »vladao« je gimnazijalac Antonov, a 20 vrsta od Novočerkaska, iza razlivena Dona, u stanicama sjedili su komesari, mjesna sirotinja, trgovčići i ljekarnički naučnici i do smrti se bojali kozaka. Tu je život tekao po starome.

A široka stepa mirisala je po proljeću; bujalo je zelenilo trave, dizale se jutarnje magle, danju su treptali čarobni odsjevi usred nedogledna sunčana prostora, noseći svoje misli i pričajući svoje priče kozacima.

Došlo je doba oranju i »Gospode blagoslovi!« Upregao je kozak velike, vitoroge volove pod plugove i krenuo u stepu, da podiže božju njivu. Došlo je doba rada u zelenim vinogradima i krenuli kozaci i kozakinje, da privezuju lozu i da napinju »lucnjeve« kako bi groždje lakše dozrijevalo.

I u beskrajnoj stepi i u prohladnim vinogradima, obraslima svijetlo-zelenim lišćem, razabraše kozaci vjekovječnu istinu. Sjene predja javiše im se u prikazama polusna u stepnim kolibicama i na strmim vinorodnim obroncima. O njoj je pričao i tihi Don razlivši se po svem širokom razlivu. I »frontovnici«, koji su svu zimu hodali kao gospodičići, stanu brižljivo ogledavati plugove i brane, počnu odlaziti na svoje njive. Oblaci i magle se gubili. Lozinke i revolucije, bučne skupštine činile se blijedima i nepotrebnima: — osjećao se stid za prošla djela.

»Eh«, govorili su. — »Nema se na koga osloniti. Što ćeš, sila je u njihovim rukama. Sav ruski narod je boljševik. Kad bi samo bilo o što oduprijeti se, stresli bismo mi sve te komesare...«

Historičar, koji bude izučavao protuboljševički pokret, morat će se zaustaviti kod onih razloga, koji su udarili temelje ozdravljivanju na jugu Rusije u proljeću godine 1918. Prvi je uzrok, dakako, bio u tome, što su iznudjivanja, nasilja i umorstva, koja su u prvi mah zahvaćala samo gradjane, »buržuje« i časnike, a bila korisna kozacima, jer su im donosila plijen, — zahvatila i kozake. U martu su naime boljševici otpremili iz Novočerkaska mornare na stanicu Krivjansku, da donesu brašno i stoku za posadu. »Komuna« je počela ostvarivati svoja prava!... No tamo su ih dočekivali sjekirama i kolcevima, našto je izaslan kazneni odred. Iza novočerkaskoga kolodvora počeše sipati topničku vatru na Krivjansku, popališe do trista koliba, ali kozake nisu preplašili, nego samo razdražili. I kozaci bi se morali pokoriti, da se u to doba nisu razvile vrlo povoljne prilike za ustanak.

Drugi je razlog bio u tome, što se medju boljim kozacima javila nada, da se poredak opet može uspostaviti. Kod nepostojanih kozaka pojavio se strah odgovornosti. Stepom su se pronosile mračne, potajne i nejasne glasine o Nijemcima, koji su već stigli u Ukrajinu i svuda uspostavili stari poredak. To približavanje njemačkih četa pod zapovjedništvom generala von Knerzera, imalo je dvostruko značenje. Ono je omogućilo osloniti se na Nijemce i izgraditi na onom dijelu, što su ga oni zaposjeli, pouzdanu bazu; s druge strane pomoglo je to, da se medju kozacima opet probudi patriotizam i da se dignu protiv njemačkoga zarobljivanja.

Treći je razlog bio u tome, što su se oko Dona mjesto ljudi nepostojanih odluka, zavjerničkoga karaktera, mjesto ljudi, koji su se kolebali izmedju vlasti i demokracije, javili ljudi jaka karaktera i čvrste volje, strastveni patrioti, koji su umjeli zavladati kozačkom psihom. Takovi su bili Georgij Petrović Janov i pukovnik generalnoga stožera Svjatoslav Varlamović Denisov. Ovi su znali, što hoće. Ovi su shvatili, da je Rusija na čas posrnula, zapala u čudni neki nebitak i da se raspala na sastavne dijelove, od kojih nijedan nije bio ruski. Zavjetnom mišlju tih ljudi postalo je nastojanje, da od ruske vojske stvore takav jedan ruski dio i za tu su ideju zagrijali kozake.

Ako se tome doda, da su s istoka dolazili vrlo nejasni glasovi o tome, da iz Sibirije napreduje admiral Kolčak, a na zapadu se uporno govorilo, da s Nijemcima kreće general Ščerbačev sa svojom rumunjskom vojskom, bit će jasno, da je oko Dona nastala neka zaplašenost — približavala se ona »odgovornost«, koje su se toliko bojali svi oni kozaci, koji su bili zagazili u krv i prestupke.

Ti uvjeti, — to jest što su, najprije, boljševici skinuli sa sebe masku i počeli otimati i rušiti ko-

začka gospodarstva, ne priznajući kozačkoga vlasništva; dalje, što je dolazak čvrsto discipliniranih njemačkih četa u Ukrajini i uspostava poretka i prava vlasništva podbolo jedne i zaplašilo druge, pa onda što su se u donskom kraju pojavili čestiti i energični ljudi, koji su u to teško doba preuzeli vlast i umjeli je ostvariti, upirući se o kozake, a ne na časnike i »buržuje«, napokon glasine o Kolčaku i Ščerbačevu, — sve to sazdalo je temelje, na kojima se oko Dona mogao ustaliti poredak i preporoditi se dobrovoljačka vojska.

Bez tih uvjeta dobrovoljačka vojska generala Denjikina nikada ne bi mogla stati na noge, oporaviti se, niti se urediti.

Po stanicama i po zaselcima zabruje drzovita pripovijedanja o komesarima. Otvoreno i ne krijući ništa, čitao se na sjeveru »Rodni kraj«, pjesma u prozi F. D. Krjukova, donskoga spisatelja i ravnatelja ust-medvjedinske gimnazije. U toj je pjesmi proročkim riječima govorio skromni Fjodor Dmitrijević:

... »U danima bezvremenim, u mutnoj godini opadanja i raspadanja duha, mrzeći i ljubeći, suzama gorkim oplakivao sam tebe, moj rodni kraju... No jednako sam vjerovao, jednako sam čekao: za djedovske zavjete, za rodni svoj kutić, za čast kozačku zapljusnut će valom Don naš sijedi... Zavrjet će, uzburkat će se i kliknuti poklič, poklič slobode i časti!

»I uzburkao se tihi Don... Prašina se putovima uzvija, ržu konji, bodeži blliješte... Ozvanjaju pjesme rodne, srebren odjek zvoni u daljini poput strune nježne... Zvoni i plače i zove... To rodni je kraj ustao za čast domaje, za slavu djedova... otaca, za svoj prag rodni i kutić.

»Valovi kipe, Don to rodni u boj zove... Za čast domaje, za kozačko kipi on ime, burka se, šumi sijedi naš Don, rodni naš kraj...«

Martovske jasne večeri, kad se na stepu spustila ružičasta maglica, a u stanici ojačao opojni miris procvalih jabuka i trešanja, prosu se odjednom na stanično šetalište, što se pružalo prema sabornoj crkvi i oko nje, skupina mladeži. Realci, koje su šalavdžije prozvali »realnom silom«, nekoliko časnika sa svijetlim naramenicama, kozačka omladina u pratnji velikoga mnoštva starih kozaka i frontovnika devete donske pukovnije, išli su za starcem sa sudačkom kapom na glavi. Bio je to počasni mirovni sudac Čumakov. Sive njegove oči bile su napunjene suzama, sijedi brci padali su mu neuredno na donju usnicu, crn ogrtač zapletao mu se medju zaprašene hlače, koje su u dugačkim naborima padale na cipele. Sva gomila uperila je prema staničnoj oblasti, gdje su zasijedali komesari, da zatraži od njih računa o njihovoj upravi.

Mladi glasovi zapjevaju staru kozačku pjesmu, i nehotice prihvate je četni kozaci i razlije se stanicom širokim napjevom kozačka pjesma. Zabruji, zazvoni, zaplače i stane pozivati na ustanak »za čast domaje, za slavu djedova i otaca, za svoj prag rodni i kutić...«

Slava nama, vojsci donskoj,
Slava donskomu kozaku,
Slava vojnom atamanu,
Stanicama, četama!

pjevalo se u masi, a u prekidima medju kiticama gromko su brujali mladi jaki basovi:

— Dolje komes-sari!...

Noću su iza čvrstih kapaka, pritvorenih željeznim zasunima, u malenim sobicama s oleandrima u burencetima, mišjim šapatom uzbudjeno šaputali po kutovima staničnici:

— Što će to biti? O, što će to biti? Nikako drugačije, nego će Čumakova postaviti k stijeni.

— Čuje se, da iz Rostova dolaze parobrodi s mornarima i crvenim gardistima.

Tjeskoban strah šuljao se po mračnim kutovima i svi su uzbudjeno osluškivali noćnu tišinu, očekujući svaki čas pucnjavu, strašan prasak ubojnih salva.

Ujutro odahnuše. Stanicom se pronosila vesela vijest. Kozaci su uhapsili komesare i pozvali staroga okružnoga atamana, da preuzme upravu nad njima. U pokrajnoj ulici čula se badriva zapovijed. »Prvi, drugi, treći...« brojali se kozaci 9. pukovnije, organizirajući satniju na obranu rodne stanice. Mnogi su već imali na kabanicama prišivene naramenice. Odvažan esaul jurio je na gnjedastom konju ispred čete i čula se energična zapovijed — »Mir-no!«...

Prema stanici spuštao se Donom na parobrodima »Pustovojtov«, »Venera« i »Moskva« bojni ataman Popov s djecom ustašama, s onom istom mladeži, koju je za februarskoga hladnoga dana odveo iz Novočerkaska.

I uzburkao se tihi Don!...

XXXII

Pokret je spočetka bio elementaran, neorganiziran. Stanice su se dizale samo da zaštite same sebe; izgonile su komesare, dozivale svoje stare stanične atamane, postavljale straže na putovima, očekujući uzbudjeno boljševičku osvetu.

Kozaci nisu imali oružja. Sovjetska vlast, predvidjajući ustanak, odašiljala je kozake sa bojišta na Don samo razoružane... Onamo, gdje su stanice bile blizu željeznice, odašiljala je boljševička vlast kaznene odrede s topništvom, pa se započeše sukobi ne više s djecom ustašama, kako je to bilo za Kaljedina, nego sa starim kozacima i frontovnicima. Narodno-seljačka vlast krenula je protiv naroda i seljaka, a protiv nje ustadoše oni, koji su ranije stajali prema vladi i opoziciji ili su se držali nepristrano. Donu je bila potrebna pomoć u

oružju i u streljivu. Svega drugoga je bilo. Organizacija je bila provedena, pukovnije još nisu izgubile svojih veza, časnici su se krili radeći u poljima, vrtovima i zavrtnicama zajedno s prostim kozacima i bili su spremni da se prijave kod svojih pukovnija na prvi poziv — no trebalo je pušaka, brzometaka i streljiva.

Stanice doneckoga okružja poslaše poslanike Nijemcima, da zatraže poštenu vitešku pomoć i tu pomoć dobiše... Hoperci sa svojim vodjom, narodnim učiteljem Dudakovim, borili se svojim vlastitim silama. Drugo donsko okružje pozvalo je Mamantova, koji se skitao, kao i bojni ataman Popov, po stepi s gimnazijalcima nižnječirske gimnazije. Njemu se pridruži stanica Suvorovska, koja je prva ustala na Donu.

U Migulinskoj stanici sjedne kozak od sedamdeset godina, reditelj Lagutin, na neosedlanog paripa; oboruža se kod kuće izradjenom sulicom i krene na čelu kozaka protiv crvenogardijske pukovnije. Rasprši, zarobi smetene vojnike i zaplijeni topove, puške i naboje.

Na jugu se digne Jegorlicka stanica i pošalje na Kuban brzoteče, da od dobrovoljaca zatraže pomoć.

Kozaci su bili spremni da krenu s onim kadetima, koje su pred dva mjeseca ispratili hitcima u ledja.

Čitavoj donskoj vojsci postane jasno, da je osudjena na propast, ako se ne ujedini i ako se sav taj pokret dobro ne provede.

Dudakovljeve čete bile su već raspršene, a sam se Dudakov krio u stepi; težak je bio položaj Mamantova, koga je sa svih strana opkolio neprijatelj. Plamtjele su stanice na jugu, što su ih zapalila kaznena izaslanstva; esaul Fetisov, koji je bio na jedan dan zauzeo Novočerkask, morao je uzmaknuti, a boljševici su se novim kaznama osvećivali stanovnicima Novočerkaska za svoj poraz i uzbunu. Stišao se Novočerkask. No i stišavši se,

uzbudjeno je očekivao onaj čas, kad će moći ponovo da se digne. Nedostajalo je na Donu uprave, a ta se uprava pojavi u obliku »Kola donskoga spasavanja«.

Ostatci staroga Kaljedinskoga kola, ali ostatci silni i jaki, ne bojeći se izaći na površinu i progovoriti gromkim glasom o kozačkim pravicama, stari kozaci sabrani iz deset, od boljševika nezaposjednutih stanica, sakupili se oko četnog esaula Georgija Janova u stanici Zaplavskoj i odluče: — osloboditi Don od boljševika i uspostaviti na Donu atamansku vlast i stari, bogati, slobodni život.

Pozovu pukovnika Denisova, koji se u Bogajevskoj stanici skrivao kao željeznički tehnik, i povjere mu, da uredi stanične družbe...

Iza februarske revolucije čitavu je Rusiju obuhvatio neki nehaj prema vojnoj nauci. Ono, što se vijekovima držalo nepromjenljivom istinom, odbacivali su sada odlučno prenavljači vojnog umijeća: Gučkovi, Kerenski, Kriljenki i drugi, koji su težili za tim, da se vojska demokratizira. Četni sistem obraćen je u kaos, pukovnije su zamjenjivali odredi, u sistem se uvlačilo ustaštvo i dobrovoljaštvo. Tome se nije mogla ukloniti ni donska vojska u tužno doba svoga raspada. Kaljedinu ne podje za rukom da uspostavi stare pukovnije i divizije, te je morao da posegne za odredima i družbama, za ustašama Černecova i Tihona Krasnjanskoga, za gimnazijskim družbama Semiljetova, za staničnim družbama esaulâ Nazarova i Bokova. Uporedo s njima organizirali se i odredi »Stenjke Razina«, »Bijeloga djavola« i slične, o čemu se javljalo u novinama i oglašivalo u posebnim objavama, koje su se lijepile po gradu.

Propali su. Denisov je započeo time, da je odbacio ustaštvo i dobrovoljaštvo, a uveo u stanične družbe karakter starih pukovnija. Dozvao je časnike i počeo s obukom kozakâ, koji su se na poziv »Kola spasavanja« sabrali, da oslobode Don.

Od Novočerkaska dijelio ga je širok razliv Dona, a iza njega, gotovo na očigled boljševika, napredovale su, raspadale se u rojnu prugu i manevrirale Denisovljeve družine.

Potkraj velikoga posta združe se ustaše četnog atamana Popova s kozacima Denisova i Denisov zamisli smionu osnovu, da pograbi Novočerkask čvrsto u svoje ruke. Pronicavim vojničkim umom shvati taj maleni, ridjasti čovjek s lijepom karakterističnom glavom, koji je izgledao mladji od svojih godina i koji je bio gibljiv, bučan, a ponešto i nametljiv i tvrdoglav, ako se on ne bude požurio da to izvede, izvest će Nijemci i onda će se u donskom kraju odigrati dogadjaji, slični kijevskima: atamana će postaviti Nijemca i on će se oslanjati na njemačke bajunete. No Denisov i Janov nisu maštali o takovu oslobodjenju ispod boljševika. Denisov se podvrgavao četnom atamanu Popovu, bio ovisan o njegovu stožeru i samo zapovjedniku »južne skupine«, u koju su ulazile pukovnije, što ih je sâm formirao od kozaka.

Popov je otezao. Bojao se, da ne ponovi omašku Fetisova, ne održavši se u Novočerkasku. Približavao se Uskrs. Plamenom su blistale oči kozacima i mladeži. Mnogi su u Novočerkasku imali roditelje, braću, sestre; svi su htjeli ma pod koju cijenu da dočekaju svijetli blagdan zajedno, da kao heroji udju toga dana u Novočerkask.

Denisov je vodio računa o toj težnji i odlučio unatoč osnovi, koja je bila razradjena u atamanovu stožeru i sastojala se od neodlučnih operacija u pravcu Aleksandro-Gruševska — da zauzme Novočerkask. Svojim vojničkim umom dovine se Denisov do toga, da je moralna premoć na njegovoj strani, a u boju — on je to znao još iz školskih klupa — dvije trećine uspjeha sačinjava moralna jakost vojske.

*

XXXIII

Djed Arhipov bio je uzbudjen. On nije priznao komesarske vlasti i kad su komesari sjedili u stanici, skrivao se u susjednom zimovalištu i poput medvjeda spavao u brlogu. Sada se povratio, uredio kolibu, otišao u konjušnicu, očistio, napojio i nahranio konja, osedlao ga sedlom, okićenim svijetlo-metalnim nakitom, obukao svoju dugačku tamno-modru odoru, pričvrstio na grudi trak s krstovima i kolajnama, skinuo sa stijene staru ikonu Matere božje tamno-crvena lika, obloženu srebrom, zamotao je u izblijedjeli svileni rubac i krenuo po stanici, da potraži »samoga vrhovnoga zapovjednika«.

Išao je bez žurbe, vodeći smedje kljuse za uzdu i podižući prašinu svijetlo ulaštenim čizmama, na kojima su vršci bili u vis zavinuti. Lice mu je bilo blagorodno, sijeda brada brižno raščešljana, dok su mu sijede vlasi izbijale u lijepim uvojcima ispod modre kape sa crvenim obrubom. O boku mu je visjela sablja sa starim, okruglim drškom, omotana preko crne kože tankom, svinutom žicom. Crven ušivak blistao je ispod dugačkih skutova tatarske odore. Bila je velika subota, a vjetar je duhao po stanici, dižući oblake prašine i vijući je u stupove. Velikoposni časovi prošli su u kamenoj staroj crkvi, narod se povukao u kolibe. U svakoga se za veliki dan nešto pripravljalo.

Arhipov je išao dostojanstveno i ponosno, a ugojeno njegovo konjče išlo je za njim isto tako dostojanstveno, ogledajući se ponosno naokolo. Otraga je išao Arhipovljev pas ovčar, te se činilo, da i on shvaća važnost toga časa.

Susretani kozaci skidali su kape ili bi na vojničku pozdravljali Arhipovljeve sjedine i govorili s poštovanjem:

— Zdravo li vas Bog pomaže, Arhipiću?

— Zdravo, zdravo! odgovarao bi kroz zube Arhipov i išao dalje.

»Kamo se to djed zaputio«, mislili su kozaci — »pa sa čitavom svojom imovinom. Poveo je i Žučka«.

A Arhipov je išao, ne pitajući nikoga, u mislima, da će vojničkim doumljivanjem naći »samoga vrhovnoga zapovjednika«.

Napokon opazi kuću, pred kojom su stajali osedlani kozački konji i prema kojoj su se sa dvije strane provlačili crni telefonski vodovi.

— Tko ovdje stanuje? zapita četnoga kozaka u kabanici s puškom na plećima, koji je stražario pred vratima.

— Zapovjednik južne skupine, pukovnik Denisov, odgovori ovaj.

— Pukovnik, reče Arhipov. — A nije eneral? Čudno govoriš. Govoriš, čega ne razumiješ. Eneral će doći prekosutra. Evo kako. Pridrži, mili, konja. Ja imam kod njega posla.

I bacivši uzdu kozaku, uspne se djed Arhipov žustrim, nimalo staračkim koracima na stepenice, odgurne vrata i nadje se u prostranoj sobi. Za stolom sjedio je nad razvrnutom kartom malen, krivonog čovjek opaljena lica, koji je, čupajući guste kose, razgledavao kartu. Do njega je stojao, nagnuvši se nad stol, veoma visok, mršav časnik s esaulskim naramenicama, obrijana lica, guste, čupave, ruse kose. Ugojeni satnik, koji je sjedio na klupi kraj prozora, spretno skoči prema starcu i zagradjujući mu put, reče:

— Ovamo se ne može, djede. Ovdje je vojničko vijeće.

Arhipov pogleda ugojena časnika i ne zaustavljajući se zapita:

— Koji je ovdje najviši zapovjednik?

Visoki se esaul uspravi, gledajući starca. Pukovnik, koji se bio sagnuo nad kartom, skoči na

kratke, od jahanja iskrivljene noge, te s laskavom ljubežljivošću izadje iza stola prama starcu.

— Što želiš, djede? zapita ga, — da te nije tko uvrijedio? Koja te nevolja natjerala k meni?

Arhipov je promatrao pukovnika oštrim pogledom kao da ga izučava i procjenjuje.

— Denisov? zapita. — Poreklom kozak... Od kojih Denisovih? A što si Adrijanu Karpiću, atamanu?

— Rodjeni unuk, odvrati pukovnik.

— Tako, tako... Varlam Denisov, pukovnik, koji je bio zapovjednik sedme pukovnije, bio ti je otac?

— Otac.

Starac još jedanput pažljivim pogledom premjeri Denisova. Nabori, koji su mu isprugali opaljeno lice, izgube se, a ostanu samo sitne crte, koje su u skupinama išle prema sljepočicama, od čega se Arhipovljevo lice raznježilo nekom osobitom, svijetlom, čistom, staračkom radošću.

— Dukat je malena oblika, ali je velike cijene, reče polagano i razgovijetno, kao da na svoj način ocjenjuje malen uzrast pukovnika Denisova.

Razmata donesenu ikonu Matere božje i položi je na stol.

— Vladarice! reče krsteći se... Presveta Božja Majko! Došao je čas! Ne posljednji, ne krajnji čas, ali je došao čas, pa neka bude! Pitao sam te, a ti mene nisi pitao, tko sam ja, obrati se k Denisovu. — Ja sam Arhipov, reditelj 48. donske kozačke pukovnije i vitez... No, slušaj sada... Imao sam pet unuka... Jedan je poginuo, dok su naše pukovnije bile u Istočnoj Prusiji... Drugi je poginuo, kad su oslobodjavali Varšavu, dakle je poginuo za Poljake. O trećem se pisalo, da je ili poginuo ili bez traga iščezao u Ugarskoj, pa ja držim, da je poginuo. Lenka se ne će živ predati. Nije on od takovih kozaka. Četvrtoga su naši vojnici ubili, kad su Rusijom zaredale pobune. Peti je ostao u Petrogradu, služio je u prvoj suvorovskoj pukovniji, a gdje je, da li služi ili ne služi, ne mogu da odredim. Valja držati, da su ga prevarili. Bio je prost momak, ljubitelj djevojaka. Ne može biti drugo, nego da su ga sablaznili i zaveli... Eto. Ostao je sa mnom moj praunuk, sin najstarijega unuka; u stanici su ga zvali Pjetušok. Kad su pošli zaštićivati atamana Kaljedina, stupio je Pjetušok u četu pukovnika Černecova. Stupio i u boju pod Gornom predao Gospodu nevinu svoju dušu za vladara i otadžbinu. Njegovo tijelo sam našao. Potpuno su ga izrodi iznakazili, no može se prepoznati. Sahranio sam ga tamo... Sve je to istina, kunem se nad ikonom Matere Božje... Velika kozačka žrtva. Kozaštvo je žrtvovalo svoje živote za majku Rusiju... A vidi se, da je sve to premalo... Uzmi dakle, vaše visokoblagorodje, mene s mojim konjem, čuvao sam ga za Pjetuška... Poslužit ću starački... Slušaj! Prekosutra u zoru bit ćeš u Novočerkasku. I ne plaši se ničega. Sve će biti po tvojoj volji. Pravo si namislio, neka ti je svijetla glava! A ikonu uzmi, da te zagovara svetim svojim pokroviteljstvom! Amin, vaše visokoblagorodje.

I istežući se u front i stavljajući na glavu kapu, koju je bio skinuo pred ikonom, podigne Arhipov ruku do oboda, pa ističući se staračkom ukočenošću, zapita bodro:

— Kakova je zapovijed, vaše visokoblagorodje?

— Zapovijed... K meni kao ordonanc... Vladimire Nikolajeviću, reče Denisov, obrativši se prema ugojenom satniku, — izdajte odredbu, da se reditelj Arhipov uvede u spisak!

— O-kret! zapovjedi Arhipov sam sebi, okrene se prema propisima i izadje iz kolibe.

— Jesi li vidio, Georgije Petroviću? reče Denisov prema visokom esaulu.

— A što sam ja govorio! usklikne vatreno esaul. — Stari Don još uvijek živi! Pa da se s ta-

kvim zlatnim ljudima ne obrani svoja sloboda, da se ne kaže po starome, po kozački: — Zdravo, Care, u Kremenoj Moskvi, a mi, kozaci, na tihome Donu!

— Ja sam se odlučio, reče Denisov zamišljeno. — Treba dokrajčiti ta nedostojna kolebanja. Novočerkask nas čeka, mi ga ne smijemo razočarati. Ti ćeš poduzeti sve potrebno, da nam četni ataman i Sidorin ne bi smetali. U noći od nedjelje na ponedjeljak krenut ćemo. A dalje, što Bog dade!

XXXIV

Svijetlo Kristovo uskrsnuće palo je godine 1918, na 22. aprila. Bio je jasan, sunčan, ali hladan dan. U Novočerkaskim crkvama služila se jutrenja, a zatim podnevnice. Žitelji su za posljednje novce nabavili brašno, napekli »pashu«, obojili jaja i pošli da ih po pravoslavnom običaju dadu blagosloviti. Putem su ih susretale crvenogardijske patrole i oduzimale im sa smijehom i neslanim šalama prva mrsna jela poslije posta. Svu noć prolazila su po Novočerkarsku vojna zapovjedništva crvene garde, zagledavala su kroz prozore, prodirala u kuće, izlazila k Aksaju i nemirno osluškivala i promatrala, što se dogadja u Zadonu. Stigle su im vijesti, da će kozaci na uskrsnu noć udariti na Novočerkask...

Hladnoća i vlaga dopirale su s razliva, mirisala je močvarna trava i mokar pijesak. Vjetar je iz Zaplavâ sa Bogajevske, sa Krivjanke i Oljginske, a preko Dona i iz samoga Čerkaska donosio crkvenu zvonjavu; vidjeli se golemi prozori, kako gore plamenom i u noćnoj tami prominjale su uz plamičke svijeća sjenke procesijâ.

»Bogu se mole«, mislili su crveni gardisti. — »Poplašit će se, pa se ne će usuditi da navale«.

Kozaci 10. i 27. pukovnije bili su mrki. Zavukli se u stanove. Savjest ih je pekla. K njima su slali iz Zadona poruke, neka kozaci predju koza-

cima. A nisu se usudili. Bojali su se. Tištalo ih je pod srcem. Teška tuga je prevladavala... »Ako dodje do čega«, — odluče medjusobno, — »držat ćemo se nepristrano«.

Crveni gardisti nisu vjerovali kozacima, a kozaci se bojali surova obračuna i strijeljanja u ledja.

Iz Rostova stigoše dijelovi pojačanja. I tamo je bilo nemira. Pripovijedalo se, da su Nijemci već zauzeli Taganrog i da se približuju Rostovu.

— Ti Nijemci, govorio je, sjedeći u tami na podu otvorena teretna vagona, prepunjena ljudima, mlad vojnik svinjećih, žutih očiju, zasjenjenih bijelim trepavicama, i kovrčaste slijepljene kose — nisu kao naši. Njima je sve ništa. Rekao je »halt« i svršeno. Niti si ti što njemu, niti on tebi. Naši predaju puške, ne pucaju.

Patrola, koja je došla iz Novočerkaska, stala je na putu, osluškujući.

— Nijemac će, možda, pomiriti, progovori zamišljeno jedan iz patrole.

— Što ćeš. Pod Nijemca se može. Samo da ne bude car.

— A što je car? reče patrolac zijevajući.

— Pa dojadilo je sve to...

Dugo su poslije toga šutjeli. Crveni patrolci stajali su kao drveni kipovi i gledali netrenimice u vagon prepunjen ljudima. Odande je dopirao topal i pokvaren ljudski zadah, čulo se sneno soptanje i hrkanje. Kudrav momak sjedio je i zvonio nogama.

— A što ne spavaš, druže? zapita ga patrolac.

— Ne spava mi se nešto... Vele, da je taj Nijemac, u kacigi... sasvim pristojan. Poštuju ga. Onoga... kao kod nas, dakle nema. Poredak je...

— Da... Ako dodje, ne će pohvaliti ono, što se ovdje uradilo, reče patrolac protežući se.

— U Ukrajini povratili su vlasteli zemlju.

— Gle, vraže...

Opet su dugo šutjeli.

— Kako samo zvone! Strast! Kozaci su nabožni, reče patrolac.

— I ja sam nekad vjerovao, reče momak, koji je sjedio u vagonu. — Ali sada sam se uzdigao iznad toga. Sve je to, i boga, i tu lerigiju, i popove vlast izmislila. Glupost! Meni je jedan učitelj razjasnio. I to izlazi tako jasno: čovjek je, dakle, potekao od majmuna.

— Da... I mi smo tako nešto slušali... No ja sam onda pomislio: da je dakle isto čovjek i majmun, od kojega je čovjek potekao. A odakle je potekao majmun?

Svi zašute; jače se čula uskršnja zvonjava; prohladna noć umarala je svojim dalekim radosnim zvucima i budila zaboravljene stare misli i uspomene prilivom novih misli. Tjeskobno je bilo od njih, htjelo se zaborava, divljega pokliča, pijanoga bančenja, krvave naslade.

— Sve je samo kemija! reče jedan patrolac... Onaj se akom (atom) i ne vidi, a od njega ipak sastoji sve... i sav svijet.

— Zar je i vagon od akoma? upita kuštravac.

— Čini se.

— Ta on je žaljezan (željezan).

— A tko će to znati? Po naučenjačkom sve je akom... No hoćemo li, da vidimo, dolaze li kozaci?...

Smućivalo je dušu. Svaki tračak svijetla, koji je probijao kroz pukotine kapaka, svaki šum za stijenama kuće smućivao je time, što nije bio u skladu s raspoloženjem. I možda nikad nije bilo tolikoga duševnoga nesklada u crvenoj gardi, kao te hladne aprilske, uskršnje noći.

Ujutro počeše da piju. Trebalo je zaboraviti na same sebe. Pijana krda crvenih gardista napune novočerkaske ulice i ružnim psovkama zagluše pozdrave: »Hristos voskrese«. Posakrili se žitelji. Turobno je odmicao sunčan, proljetni dan.

Svi su sjedili po kutovima i čekali. Nešto se imalo izvršiti: ili smrt ili oslobodjenje.

Po ulicama i po trgovima ležali su pijani crveni gardisti. Čuli se divlji poklici, a pucalo se iz pušaka na guske u lijetu.

U osvitu grune gromko i resko sasvim neočekivano od Krivjanske stanice kozački top. Zazviždi, zabruji metak i prasnu gromko u ružičastu zraku, što ga je rumenilo izlazno sunce, upravo nad kolodvorom s vojničkim vlakom.

U blatnom razlivu iza Aksaja pokažu se rijetki kozački bojni redovi.

Crveni gardisti, usnuvši čvrsto u pijanstvu, teško su se budili i slabo shvaćali, o čemu se radi. Pošalju po kozake desete pukovnije, da krenu na razvidjanje, no kozaci otkažu posluh.

S periferije Novočerkaska, sa Aleksandro-Gruševske strane, iz predgradja, takozvanog Hotunka dotrče uplašeni ljudi:

— Prema Hotunku kreću kozaci, konjanici i pješaci. Komesari se užurbaju. Netko je zapovjedio da vojnički vlakovi krenu prema sjeveru, dok je drugi tražio povlačenje na jug. Čule se prepirke, a protiv kozaka izlazile su neorganizirane gomile crvene garde, koje su pokušavale zametnuti ulični boj.

Žitelji su čvršće zatvarali kapke i vrata, nemirno osluškivali topovsku, puščanu i brzometnu pucnjavu, sa strahom provirujući kroz pukotine.

Po Jordanskom obronku projaše na vranom konjiću starac kozak s izvučenom sabljom. Predao se dio zbunjenih crvenih gardista. Na čas prestane pucnjava — i odjednom prolete veseli, pobjedni poklići, zanosno ijuškanje iz komore u komoru, po hodnicima, u spremišta, u sam podrum, gdje su se posakrivale žene s djecom:

— Kozaci su u Novočerkasku!

— Ne može biti?

— Ta velim vam!

— Vidio sam... Sâm sam gledao svojim očiha Arhipova! Projahao je na vranom konju!

— Hristos voskrese!

— Idu, idu... Naši! Gimnazijalci!

— Ja sam vidio Pepu Karpova... I Serjožu Janova. Zaplavski kozaci se približuju.

— Semiljetovski ustaše su u Hotunku.

Maleni Denisov išao je na čelu kozaka...

Saborno zvono udari zvučno, a malena zvona prihvate. U klobuku i mantiji izadje episkop aksajski Hermogen, koji se negdje krio i podje Platovskim prospektom visok, strojan, mladenački, s lijepom sijedom bradom, koja mu se lepršala po ramenima.

Kozaci su prilazili k njemu po blagoslov i ozvanjalo je radosno:

— Hristos voskrese! Hristos voskrese!

Uskrsavao je i preporadjao se i Don.

XXXV

Sutradan, dne 24. aprila, bilo je tjeskobno. Crvena garda, pošto ju nitko nije progonio, oporavila se, pridošla joj pojačanja i stepu su počeli pokrivati gusti redovi sve od Persijanovskog tabora. I postalo je jasno, kako mnogo ima razjarenih neprijatelja, a kako malo sila ima pukovnik Denisov. Čas na konju, čas na kolima jurio je gradom Denisov, sabirući družbe, upućujući sve, koga je samo opazio bilo u dvoru ili u kući, prema Trojickoj crkvi. Tamo su stajala dva kozačka topa i rijetkim su metcima odgovarala na gruvanje boljševičkih baterija. Što je boj duže trajao, sve su se većma približavali boljševički bojni redovi; postajalo je sve jasnije, da kozaci ne će moći održati Novočerkaska. Ne će im doteći snage. Crveni gardisti već su zauzeli najdalje barake u Hotunku, probili preko rijeke prema konjskom trkalištu i u gustim se kolonama spuštali

sa sjevera duž željezničku prugu. Nitko nije znao, što se dogadja u Rostovu. Kozaci su se kolebali. Denisov je dospjevao svakamo.

— Držite se! vikao je. — Držite se! Pomoć je blizu.

A sam nije znao, odakle bi došla pomoć. Slali su po nju na jug i na istok, k dobrovoljcima i k četama Drozdovskoga, ali nitko nije znao, kako je kod njih, pa se nije ni vjerovalo, da i postoje.

— Držite se! govorio je silazeći s kola i jureći prema kozacima, koji su uzmicali. — Kamo ste pošli?

— Malo nas je, odgovarali su kozaci mrko.

— Dosta nas ima! Natrag, natrag! Za mnom!

Ponovo su lijegali kozaci i odgovarali pojedinačnim metcima na neprekidnu pucnjavu.

Sunce se naginjalo na zapad; još hladnije postalo je u modrom prostoru večera i približavala se strašna noć. S lijevog krila dodje prijava:

— Crvena se garda povlači.

Kozaci nisu vjerovali. No sve brže i brže odmicali su boljševici od Hotunka.

Onamo iza Krasnokutskog gaja, sa stepe, izmedju Novočerkaska i Grušecke stanice strašno grune težak top i gust oblak crna dima podigne se blizu boljševičkih redova.

— Tko puca? Naši ili njihovi?...

— Naši, naši! radosno su šaptali zapečenim usnicama umorni kozaci.

Pojavile se čete pukovnika Drozdovskoga, kao da ih je nekim čudom sam Gospod Bog poslao i svrstane u pukovnije približavale se s rumunjske fronte, da izbave Novočerkask.

I kad se spustio sumrak, boljševika više nije bilo kraj Novočerkaska, a u grad su ulazile hodne kolone s odličnim držanjem hrabre i disciplinirane mladeži. I činilo se, da je sav revolucionarni orkan, svi odbori, komesari, haranje — da je sve to bio samo san. Teško su i odmjereno udarale čizme o

pločnik, ispravno su bile namotane kabanice, oštro su gledala suha, opaljena lica i neslomiva, neumoljiva volja gorjela je u očima...

Vojna glazba, koju već davno nije čuo Novočerkask, udari negdje veselu koračnicu.

Novočerkask je bio spašen.

Sutradan ušla je kozačka konjica pukovnika Turovjerova u Rostov, a nekoliko sati iza nje stigli su i vlakovi njemačke vojske. Njemačko zapovjedništvo priznalo je kozacima pravo na zauzeti Rostov, i u Rostovu se nadju dva zapovjedništva — njemačko i kozačko.

Tih uskršnjih, proljetnih dana svršavala je dobrovoljačka vojska svoje povlačenje od Jekaterinodara, prešla preko granica donskih i spustila se na odmor u stanici Mečetinskoj, koja ju je rado primila. Nitko još nije ništa znao o dogadjajima na Donu. Nejasni su se glasovi pronosili, da se na Donu sve diglo na noge i da na Donu ubijaju komesare. Dobrovoljačka vojska izaslala je prema Novočerkasku izvidnicu kubanskih kozaka.

Proljetnje prohladne večeri, kad su se na istoku modrile stepne daljine, a kad je zapad sa svojim humovitim prostranstvima, koja su se uzdizala prema Donu, sjao pod zrakama sunca sa zapada u stepnu beskrajnost, kad je čitava stanica mirisala jorgovanom, bagremom i kad se kroz miris procvalih vrtova slabije osjećao oštar i neprijatan zadah popaljene slame, žita i stada, koje se vraćalo s paše, kad je sva stanična ulica bila puna naroda, koji se odmarao — dok su jedni igrali »svajku«, a drugi sjedili na pragovima u dugačkim redovima i šutjeli, maštajući i nadajući se, udje u staničnu ulicu sa zapadne strane izvidnica kubanskih kozaka. Mršavo i opaljeno lice kubanskoga časnika bilo je pokriveno gustim slojem crne prašine; prašinom je bio pokriven i uznojeni i od umora tupi konj, kao da je prekriven prekrivačem. Veselo su sjale časnikove oči, veselo je ozvanjao

njegov glas i jaki duh pobjedjivao je umorno tijelo. Skupina časnika okruži njega i njegove kozake.

— Sa Dona?... Kako je na Donu? Čuli se glasovi uzbudjenih ljudi.

— Sve u redu... bio je kratak odgovor.

— A boljševici?

— Boljševikâ nema. U Novočerkasku gospoduje atamanska vlast.

— A u Rostovu?

— Nijemci.

— Nijemci! ponavljahu dobrovoljci, — Nijemci. Kakovi su? Kako prema kozacima?

— Dobro. Rade zajedno protiv boljševika.

Sve se to nekako nije vezivalo s onim, što se govorilo i čulo, što se u dobrovoljačkoj vojsci ispovijedalo kao nepobitna istina, te je medju dobrovoljcima neko vrijeme vladala tišina. Um nije mogao shvatiti te istine, da je vojničkom bazom postala Ukrajina, koju su zauzeli Nijemci i da se za borbu s boljševicima morao u tom ili drugom obliku s Nijemcima sklopiti sporazum.

I radosna vijest o oslobodjenju Dona, radosno saznanje, da dolazi napokon i nada na odmor, na neko mirovanje, bilo je otrovano neshvaćanjem i neznanjem, kako da se drže prema toj činjenici, što su u to teško doba ruske historije i njezine vojske, ruku pomoćnicu Rusima pružili ne njihovi saveznici, nego njihovi neprijatelji — Nijemci.

XXXVI

Historija ruske borbe za slobodu na jugu može se podijeliti u tri perioda.

Prvi period, kad su neorganizirani, bez zaledja i bez fronte, odredi časnika i mladeži lutali s generalom Kornjilovim po kubanskom kraju i s generalom Popovim u prekodonskoj oblasti; kad je glavnim ciljem bila ne borba s boljševicima, nego

težnja, da se sačuva jezgra vojske, da se očuva za budućnost njezino časništvo. Tako gospodar čuva najbolje sjemenje za novi prirod i boji se da ga ne potroši. Kornjilov je vrludao po zakubanskom kraju sve dok ga sudbina nije povukla u opsadu Jekaterinodara, koja se završila njegovom smrću i teškim uzmakom iz kubanskoga u prekodonski kraj. Popov, krstareći uspješno po bogatim vlasteoskim zimovištima, sačuvao je svoju malenu četu i doveo ju na Don. Prvi period, koji se počeo u februaru 1918. odlaskom generala Kornjilova iz Rostova i Popova iz Novočerkaska gotovo istoga dana — završio se koncem aprila povratkom Popova u Novočerkask i ustrojstvom dobrovoljačke čete na Donu.

Drugi je period nastao onda, kad su protuboljševičke sile dobile bazu. Tom bazom postala je Ukrajina, koju su zauzeli Nijemci. U vlasti donske vlade i zapovjedništva dobrovoljačke vojske našla su se veoma bogata vojnička skladišta jugozapadne, a djelomično i rumunjske fronte, streljivne tvornice, suknene fabrike i miran kraj, koji se vratio normalnom životu. Ta baza utjecala je nesamo u materijalnom pogledu na operacije protiv boljševika, nego je izvršila na kozake i golem moralni utjecaj. Izgled odlično odjevenih i discipliniranih njemačkih četa vratio je kozacima želju, da ni oni ne budu gori od njih. »Donsko kolo spasavanja«, koje se preko tri četvrtine sastojalo od prostih kozaka zemljoradnika, malo se bavilo razgovorima. Sudbinu rodnoga kraja predalo je u ruke atamanu i razišlo se, ne upuštajući se u kritiku. Ataman odredi: povratak k starom, kakav je vladao prije revolucije i prije svega počne izgradjivati vojsku prema staroj organizaciji i na ustanovama stare discipline. U taj čas imale su protuboljševičke sile na jugu Rusije čvrstu bazu — Ukrajinu; točno su bili odredjeni operativni pravci: prema Voronežu i Caricinu, i postepeno se izgradjivala

pravilno organizirana donska vojska, koja je bila suprotna ustaškom i dobrovoljačkom duhu, te je radila po ustanovama vojne nauke. Taj period bio je najsjajniji u historiji borbe na jugu i prisilio je crveno zapovjedništvo, da se pokoleba i iznevjeri mnogim svojim principima. Taj je period trajao od maja do decembra godine 1918.

U decembru god. 1918. pojaviše se na jugu Rusije davno iščekivani saveznici i započela se saveznička pomoć. To je bio treći period borbe. Saveznici nisu zamijenili njemačkih posada u Ukrajini niti su potpomogli miru u tom golemom kraju. Baza je bila oduzeta vojsci, koja je operirala na jugu Rusije. Sve je trebalo iznova izgradjivati već u vrijeme, kad su se po čitavoj fronti široko razmahale operacije i bojevi. Operativni pravci raspuzli se po čitavoj Rusiji i dobrovoljačka je vojska malim četama nastojala da obuhvati i osvoji i Ukrajinu i Veliku Rusiju i Kavkaz i Krim. Gubitkom Ukrajine pade prehrana i snabdjevanje vojske na saveznike i stanovništvo, a to je proizvelo golemo zaledje i dovelo do propasti čitav protuboljševički pothvat. Razvijajući operacije u velikom mjerilu, dobrovoljačka se vojska nije mogla osloboditi ustaškoga i dobrovoljačkoga duha, kojim je bila ispunjena. Ona se nije osvrtala na to, što se njezin protivnik povratio k starim principima vojnoga umijeća i htjela ga pobijediti »novom taktikom i novom strategijom«, kako je to bilo izradjeno u bojevima sa Sorokinim i Aftonomovim, Dumenkom, Žlobom i drugim obrtnicima vojne službe, a što je bilo potpuno neprikladno za borbu s Klembovskim, Sitinom, Gurom, Neznamovim, Sječinom i drugim profesorima carske vojne akademije. Taj je period bio najkrvaviji i trajao je od januara 1919. do marta god. 1920.

Boljševičko je zapovjedništvo u prvom periodu borbe, dok su mu na čelu stajali diletanti —

Trocki, Kriljenko, mornar Dibenko, narednik Dumenko, vojnici Vorošilov i Minjin — kojekako uspijevalo poradi svoje mnogobrojnosti protiv »bjelogardijskih banda«, koje su protiv njih operirale. Družbe Dudakova, smioni ustaše Černecova, odred Bijeloga djavla, pa i Kornjilovljeva »armija« — bez baze, bez oružja i streljiva, slabo je nagonila u strah narodne komesare i oni su se u borbi služili agitacijom, ne narušavajući narodno-demokratskoga karaktera svojih četa s izbornim zapovjednicima, koji su se popeli na ta mjesta kao posve slučajni ljudi ili često surovi i hrabri vojnici carske vojske.

U drugom periodu gradjanskoga rata, kad je na Donu počeo da radi pravilno organizirani stožer i kad su postepeno, prema željeznoj volji generala Denisova, stanične družbe počele da zamjenjuju pukovnije, kad su iz vlasti stanicâ bili oduzeti topovi, koje su ove smatrale svojim vojničkim plijenom, kad su mjesto toga bile osnovane baterije i topničke uprave, kad su umjesto odreda stupile u akciju fronte i mjesto slučajnih vodja, časnika, koji su uzeli u svoje ruke zapovjedništva, stali iskusni bojni generali, kad su se operacije pod Voronežom i Caricinom počele razvijati po osnovi — shvatio je Trocki, da socijalistička vojska, osnovana na milicijskim načelima nije dorasla i da treba priznati, da postoji bojna nauka, pa se obratiti k specijalistima.

Trocki se nije zamislio u to, da bi on sam morao da izuči vojnu nauku. Pozvao je k sebi profesore akademije i sjeo je za knjigu. To nije bilo metodičko izučavanje vojničke znanosti, nego samo hvatanje naučnih rezultata. Trocki se počeo smatrati kvintesencijom vojne premudrosti; lovio je aforizme i aksiome velikih vojskovodja. Oni, koje je još sa školske klupe prezirao: — Aleksandar Makedonski, Julije Cezar, Moritz Saksonski, Wallenstein i Gustav Adolf, Fridrik i Petar Veliki, Rumjancev i Suvorov, Napoleon i Skobeljev, —

svi od reda imperijalisti i imperatori, otvarali su mu u kratkim, izbrušenim frazama tajnu pobjede. U velikoj lubanji, pokrivenoj kovrčavom kosom, čvrsto su se nizali principi »nauke o pobjedjivanju«.

Trockome rekoše, da »organizacija ne trpi improvizacije« — i na petom sveruskom sastanku sovjetâ, ljeti godine 1918., istupi Trocki smionim, vatrenim riječima:

— »Mi ne sumnjamo«, rekao je — »da će crvenoj vojsci epizode iz ugušavanja ustanka lijevih socijalista revolucionaraca u Jaroslavu i crveno-armijski izgon Čehoslovaka iz Sizranja poslužiti kao pouka za učvršćenje discipline. Crvena vojska, osnovana na nauci, nama je potrebna. Ustaški odredi su skrivački, to jest dječinski odredi; to je svima jasno. Nama je nadasve potrebno učvršćivanje discipline, kraj koje bi takove pustolovine postale nemoguće; taj će pokus omogućiti svakomu vojniku, da to shvati i svaki će vojnik to shvatiti, da je krvoproliće i bratoubijstvo moguće poradi nedostatka discipline. Crvena vojska je oružani organ sovjetske vlasti, ona služi ne sebi, ne ovomu ili onomu skupu ljudi, nego služi radničko-seljačkim ciljevima« . . .

Odredi, koji su samostalno djelovali, počeli su se raspadati, a na njihovo su se mjesto pojavile pukovnije, divizije i armije.

Trocki je spoznao, da se »volja jednoga lica može prenijeti samo na pet lica« i da je zato potrebna vojnička hijerarhija, te da vojska ne može biti demokratična, jer je po samom svom bitku aristokratična, zato, jer je »stado lavova pod vodstvom jarčevim slabije od stada jaraca, koje vodi lav«. Trocki je počeo da traži te lavove medju časnicima carske vojske, te nije škrtario s unapredjivanjem vojnika, koji su se odlikovali vojničkim pogledom i smionošću u pothvatima. Pozvao je Brusilova i Klembovskoga, počeo se obraćati na Polivanova i uzvisio narednika Budenoga . . .

*

Spoznao je, da — les gros bataillons ont toujours raison,*) a za izmjenu poludobrovoljačkih pukovnija počeo je provoditi mobilizaciju, novačenje i vojno obučavanje. Uveo je sistem sveopćeg vojnog obučavanja, u koje je polagao naročite nade.

Rekoše mu, da je u obrani propast, pa zato uvijek navaljuj, te da neisječena šuma doskora naraste, a »sans une cavalerie experimentée et suffisante, les armées marchent en aveugle et sont compromises**) i on je to osjetio triput redom na svojoj koži. U Bogučarskom kraju, kod Buturlinovke i Novohoperska velike je njegove čete uvijek smeo napadajima smioni general Guseljščikov s Gundurovskom kozačkom pukovnijom. Pred očima Trockoga neuništena vojska Kornjilova narasla je u golemu Denjikinovu dobrovoljačku vojsku, a konjica Mamantova, Fitzhelaurova, Sekreteva, Wrangelova i Ulagajeva nije mu dopuštala, da se oporavi kod Caricina, Kamišina i Balašova.

I Trocki zamisli da stvori c r v e n o k o n j a n i š t v o, koje mu je toliko trebalo.

Trockomu su postali potrebni specijalisti vojnoga umijeća. Stao ih je tražiti medju generalima, koji su čamili u zatočeništvu po tamnicama i tvrdjavama, koji su se krili pod tudjim imenima, gladovali, sirotovali i prodavali novine i šibice po ulicama. Stao ih je dozivati, obećavajući im bogat i lijep život, uzimajući njihove porodice za taoce, obećavajući im vlast i slavu, prijeteći im strijeljanjem i mukama, pa je mnoge sablaznio i priveo u službu pod crvenim barjacima »R. S. F. S. R.«

U danima potrage za »specima« (specijalistima) konjaništva sjetili su se i generala Sablina.

---

*) Velike su skupine uvijek u pravu.

**) Bez dovoljne i vješte konjice polaze armije u neizvjesnost i mogu se osramotiti.

XXXVII

Prvo vrijeme očekivao je Sablin svaki čas smrt. Osluškivao je noću korake po hodniku i samo za jedno molio Boga: da bi mu dao snage smjelo dočekati smrt. Noću je na najmanji šum ustajao, odgonio san i hodao amo-tamo po sobi. Malen prozorčić iza rešetke jedva se razaznavao u stijeni. Buka se stišavala, pa ni najmanji zvuk nije više dopirao u sobu iz vanjskoga svijeta. Sablin se mučio do jutra. Pričinjalo mu se da čuje pucnjavu, buku automobila, povike — časovi su mu se činili satima. Dolazio bi blijed osvit, gasilo se električko osvjetljenje, modrikasto svijetlo ulazilo bi kroz prozor, hladnoća bi okivala udove umorna i razbita tijela. Po Sablina nije nitko dolazio: on je ostajao u životu. Tako su prolazili dani, sedmice.

Sablin je mislio na to, kako sjedi u onoj istoj sobi, gdje su se mučili uznici Petropavlovske tvrdjave. On je osjećao na sebi ono, što su osjećali osudjenici na smrt, o kojima je nekad čitao u knjigama. Nekad je, — i kao da nije tome davno, — promatrao ovu tvrdjavu kroz prozor iz dvora i pričinjale mu se prikaze, kako izlaze iz tvrdjave. Nekad je s Marusjom prolazio po obali nasuprot tvrdjavi, a Marusja je žalila one, koji sjede u tamnici. Sablin se sjećao onoga, što je čitao i što mu je Marusja pričala o posljednjim časovima osudjenih na smrt. Kako je to malo nalikovalo na ono, što sada čine sa Sablinom. Onda je postojao sud i osuda je bivala svečano proglašena. Prestupnik je z n a o, da ga kažnjavaju. Mogao se nadati pomilovanju ili kakovoj slučajnosti, no ta je nada bila ništava. Sada nije bilo ni suda ni osude i Sablin je samo naslućivao, da je osudjen na smrt. Iako se nije nadao spasenju, mogao se nadati. Prije je osudjenik uživao osobite udobnosti. Dobro su ga hranili, davali su mu knjige za čitanje, davali mu evandjelje. Prije smrti dolazio je k njemu svećenik i vješali su ga tek

iza čitavoga niza odredjenih formalnosti, koje su bez sumnje osudjeniku bile vrlo strašne. No u obredu smrtne kazne bilo je nešto i kršćanske ljubavi, što je možda ublaživalo surovost kazne. Svi, počevši od tamničkog stražara pa sve do krvnika, — svećenik, državni tužilac i časnik straže — bili su ljubezni s osudjenikom. Otpremali su ga na drugi svijet bez zlobe i mržnje, po svojoj dužnosti. Stražari su stojali na vratima komorice šuteći, te nisu vrijedjali niti trovali posljednijih časova uznikovih. Osudjenik je morao osjećati, da ti ljudi nemaju ništa protiv njega, da ga je osudio zakon, a da ga može pomilovati samo car. Čitavo breme vlasti ležalo je na caru i možda je iz tih zamršenih osudjeničkih doživljaja, koje je zabilježila književnost, nikla u izvjesnim slojevima ruske javnosti mržnja prema monarhu i carskoj vlasti.

U osudjenikovoj komorici vladala je tišina. U odredjene sate davali su mu hranu, u odredjene dane preslušavao ga je državni tužilac i zalazio k njemu svećenik. Grozno je bilo samotno zatvaranje, u kojem su mnogi pomjerali pameću, ali nije bilo onoga, što je osjećao Sablin.

On nije znao, da li se nalazi u samotnom zatvoru ili tek živi u tvrdjavi. Sve je zavisilo o straži, o vojnicima. Po danu bi se odjednom otvarala komorica i ulazili bi stražari. Grubo su psovali i vrijedjali Sablina.

— A, buržuj, prokleti! Ne gubiš buržujskoga izgleda, lupežu; pričekaj, već ćemo te otpremiti! vikali mu.

Škljocali su zaporima pušaka i upirali u Sablina, zagadjivali mu sobu i odlazili bučno. Pritužiti se nije bilo kome, a bilo bi i beskorisno.

Sutradan otvarala se vrata komorice i svi bi se uznici sastajali, upoznavali se jedan s drugim i hodali slobodno, razgovarajući se i grdeći sovjetsku vlast. S njima zajedno grdili su je i vojnici straže. U istoj zgradi sa Sablinom sjedili su: stari general

pobočnik, koji je iza svega, što je proživio, posve podjetinjio i spremao se da piše svoje uspomene; maleni, nemirni član državne Dume, koji je bio uvjeren, da će ga pustiti.

— Glavno je, gospodo, govorio je, — održati se u ovim prilikama, a zato je potreban fizički napor.

Član Dume ložio je peći u čitavoj zgradi, meo je podove i hodnike i obavljao težak posao. Bio je star i slab. Od umora bi često pao.

— Nije to ništa, govorio bi. — To mi je samo put smalaksala, a duh je moj jak, pa mogu još snažno pljunuti nasilnicima i židovima ravno u njihovu nečistu gubicu.

U komoricama živjela je i bolesna dvorska dama caričina, koja je čitave sate provodila klečeći u kutu uz molitvu i ne izlazeći iz komorice ni onda, kad su se otvarala vrata.

Iz grada su dolazile rijetke vijesti. Znali su tek ono, što je pripovijedala straža. A vojnici su pripovijedali o ratu na nutarnjoj fronti, o pobjedama nad Kolčakom, nad donskim kozacima i nad Denjikinom. No budući da su se pobjedna mjesta sve više približavala Moskvi, valjalo je misliti, da te pobjede nisu tako velike. Od svega najviše govorilo se o obroku, o funtama kruha, o spekulaciji, o čizmama i kabanicama.

Sutradan nestajalo je slobode. Nova straža bila je neobično stroga, prijetila je strijeljanjem, lupala puškama, a u uzničkoj zgradi vladala je mrtva tišina.

Hranili su ih vrlo slabo. Katkada im nisu davali ništa za jelo, a katkada im donosili sivu, smrdljivu i mutnu juhu i neki žuti, topli napitak, koji je nosio ime čaja.

Od takve hrane tijelo je slabilo. Zemaljske se pomisli izgubile, a želje potonule. Prvih dana mislio je Sablin, gladujući, o jelu, sjećao se onih raskošnih objeda, kakovi su se priredjivali u menaži i kod

njega kod kuće: stol zatrpan raznim pilom i zakuscima, hrpe kolača s kojekakovim mesom. Napokon je i to prestalo i on više nije mislio ni na kakovo jelo. Radovao se tome, što nije klonuo duhom i što mu se duša jačala u saznanju svoje besmrtnosti, pa ga smrt, koju je očekivao, nije nagonila u strah.

Veoma često, u noći, Sablin je čuo buku teretnog automobila. Hodnik se napunjao ljudima, zapaljivale se svjetiljke, čule se psovke, molbe i jecanja. Čuli se očajni krikovi: nekoga su dovodili, nekoga odvodili; bučao je automobil i činilo se, ili je doista tako i bilo, da se kroz buku automobila čuju kratki i oštri zvukovi metaka.

Sutradan je vojnik straže, donoseći kruh i vrč s vodom, skrušeno govorio: — »Jučer su još dvadeset i sedmorica unešena u gubitak«.

Jedne noći gurnuše u Sablinovu komoricu čovjeka bosa i u samom rublju.

— Ostani zasad ovdje! reče vojnik, koji ga je gurnuo unutra.

Došljak u Sablinovoj komorici bio je mladić blijeda, inteligentna lica i velikih očiju. Drhtao je čitavim tijelom. U komorici je bilo vlažno i hladno, a on osim rublja nije imao ništa na sebi. Sablin prebaci na njega svoju kabanicu i zagrli ga, da ga ugrije i umiri.

Ta neočekivana nježnost smete mladića potpuno i on se rasplače.

— Spasite me! Spasite!... govorio je, stišćući Sablinu ruke. — Ta ubit će me!... Ja to znam... znam... Spopali su me zato, što sam htio otići od njih. Okrivili su me, da želim desertirati... Spasite me... Spasite... Ja ću sve, sve uraditi, samo da živim. Razumijete li, ja sam spreman, da im se poklonim... Ah, samo da živim, živim... Imam zaručnicu... Spasite me...

Vrata se komorice otvore i vojnik zazove ime mlada čovjeka.

Mladić se privine uz Sablina.

— Hajde brzo! Nemamo kad da se natežemo s vama. Stupaj k stijeni! vikne vojnik.

I odjednom mlad čovjek ustane, stupajući pokorno i nespretno kosim nogama po kamenom podu i podje na poziv vojnikov. U kretnjama toga mladoga tijela u bijelom rublju po sobici bilo je nešto tako strašno; u utrnulim očima, u odazivanju na poziv nešto tako turobno životno, da ga je Sablin zauvijek zapamtio i neprestano je vidjao pred sobom toga mladića, odjevena samo u rublje, kako oborene glave izlazi iz komorice.

XXXVIII

Od jeseni god. 1918. vrlo je često pred komoricom čuvao stražu obrijan čovjek, umnih i zamišljenih očiju. Na njegovu mršavu licu s visokim čelom razabirala se uzbudjenost. Oči su njegove pronicale u dušu i na njemu se opažala dva stanja. Jedno, kad je po čitave sate sjedio u kutu, šutio i tiho stenjao; drugo, kad je uzbudjeno govorio, pripovijedao, nečega se sjećao, mahao rukama. Zalazio je u Sablinovu komoricu i po sate prosjedio kod njega u kutu na klupici, čas šutke, čas razgovarajući se sa Sablinom.

Njihovo poznanstvo započelo se pri pregledavanju komoricâ. Sablinu je toga dana pošlo za rukom izmoliti dopuštenje, da se smije obrijati i ošišati, te je umiven sjedio na svom krevetu, zaduben u misli.

Dnevni nadzornik udje u komoricu u pratnji stražara, pogleda Sablina i reče:

— Kakav tipičan buržuj!

Nato izadje.

Za pola sata unidje ponovo i sjedne naprama Sablinu na klupicu. Ledjima je bio okrenut prema prozoru, a Sablin licem prema njemu.

— Niste se uvrijedili? reče.

Sablin je šutio.

— Zar meni ne odgovarate? Ja sam komesar i član izvanredne komisije za borbu s proturevolucijom!... Uostalom: svejedno. I ja sam isto takav buržuj, kao i vi. Pažnju sam svratio na vas za to, jer vam se drugovi vojnici rugaju i po svoj ste prilici osudjeni na smrt; ne hrane vas, a ûši vas izjedaju, ali ste još uvijek gospodin. Kao gospodin ste se rodili, pa ćete kao gospodin i umrijeti. A oni, — ako su i nadljudi, no ipak su barabe. Vi šutite?... No, šutite, šutite. Ja shvaćam, da vam se gadi govoriti sa mnom. Dvostruko vam se gadi zato, jer sam ja obrazovan čovjek. Doktor filozofije. No, možda ćete me shvatiti. Ja sam idejni komunist, pa sam im povjerovao. Istina. Znate li, ja sam po zvanju jurist; bio sam državni odvjetnik i naročito sam se bavio smrtnom kazni. Moralno ili nemoralno? Da li se može dopustiti ili ne može; ako može, anda kako? No, u prvi kraj sam došao do zaključka, da se smrtna kazna može dopustiti. I uznemirivao sam se i bučao sam. Sjećate li se Andrejevljeve »Sedmorice obješenih« — zahvalna tema! Nije li istina? No, tek kasnije sam pročitao njegova »Gubernatora«. I zamislio sam se. Dakle, ja držim: — rat. Ako ih ne objese, ubit će oni njega. Tako, domišljato! Kako se može sada govoriti o dokidanju smrtne kazni? Uto je došao rat i sve ostalo, a na vlasti se našao Vladimir Iljić. Ja sam s njime nekad izdavao novine, prijatelji smo. Najavio sam se kod njega i primio me. To vam je, reći ću vam, — talenat! Planetarni talenat. Genij! Svaka njegova riječ znači otkriće. A mene je, moram priznati, mučilo pitanje o smrtnoj kazni. Ta, kako može to biti: — sloboda i sve ostalo, nepovredivost ličnosti i smrtna kazna? Pošao sam k njemu, primio me, saslušao s mnogo pažnje i rekao: — »Pa, druže, smrtne kazni zapravo i nema«. Kako nema? A strijeljanje, a muke? A on se,

znate, nasmije svojim veselim smiješkom i reče: »Vi ništa ne shvaćate. Smrtna kazna je obred. To je mučenje, mučeništvo! Sud, državni tužitelj, svećenik, krvnik, pa eno, vele, da su prije krvnika oblačili u crvenu košulju i davali mu crven kalpak, no to već napominje inkviziciju. Toga sada nema. No razumijete li: neki ljudi su nam nepotrebni, pa ih valja ukloniti. Upoznajte se s našim poretkom, pa ćete shvatiti, da je smrtna kazna dokinuta. Odredjen sam u izvanrednu komisiju. Položaj, razumijete! Prije sam se vucario po komunističkim kuhaonicama, žderao sam juhu od crvenperke i žvakao kruh od krumpirove kore, a ovamo: — našla se kod mene kuharica iz aristokratičke porodice; na stolu imam vina, bijeli kruh, jučer sam jeo i sladoleda. Žena, djeca — zadovoljni su.

On zašuti. Njegove živahnosti nestane. Posiade trom i završi blijedim glasom:

— Vi me slušate i mislite, da hoću da vas izazovem. Dakako, vi imate pravo. Sve se kod nas osniva na douškivanju. Ja ovako iz duše možda prvi put govorim. Zato, jer kod kuće jedeš sladoled, naveče se kartaš, a ženi, ni sinu ni da bi pisnuo o svojim mislima: izdat će te. Evo, kakav je sada položaj! Ne znam, hoćete li shvatiti?

Izadje, no za neko pet časaka udje ponovo i opet je bio uzbudjen i živahan.

— Vuče me k vama. Zavirio sam u vaše velike, sive oči i shvatio, da ste vi pravi buržuj. Vi me ne ćete izdati, ne ćete me predati za komad crvenperke ili možda za ljubeznu riječ komesara. A ovamo, aristokratkinja služi kod mene kao kuharica, pripravna je da mi ruke cjeliva i tako dalje, — znate, potpuno je histerična. Pet crvenih armijaca silovalo ju, a od toga se vremena to i započelo. Neprestano joj se prividjaju neki muškarci... I spremna je izdati za najmanje milovanje. A nabralo se mnogo toga u mene. Ja znam — vi biste me htjeli otjerati, ali se ne usudjujete.

— Ne mogu reći, da se ne usudjujem, nego ne mogu, reče Sablin. — Vi me i onako ne ćete poslušati.

— Pa, možda bih i poslušao. Ja sam čovjek delikatan, reče komesar.

— Tema, koju ste započeli, zanima me. uvijek me je zanimala, reče Sablin.

— O smrtnoj kazni! No, kako ne? Eto vidite ja sam u izvanrednoj komisiji tu stvar shvatio Vidite li... Jeste li bili kada u klaonici? Strašan je to, znate, prizor, a nikoga ne smućuje. Šta više po gdjekoja kaćiperka gospodjica ide onamo i pij toplu krv, jer, veli, pomaže protiv anemije. Mesar drže pristojnim čovjekom i svatko mu daje ruku Da, vele, težak je to zanat, ali potreban. I on, da kako, nije krvnik. Pa i kako bi — ta biftek, rost bef, razni fileti valjda štogod vrijede. Eto, tako na je Vladimir Iljić uputio, da je isto tako i s ljudima Nema zašto da se razvlači ta antimonija. Ako ba hoćete, u tome ima malo i talmuda. Ta židov Goj ne smatra čovjekom, nego životinjom. Vladimi Iljić nam je naložio, to jest izvanrednim komisijama da sve te buržujske ceremonije: osudu, državno odvjetnika, svećenika, krvnika, sve to treba od baciti. Naprosto — čovjeka »unijeti u gubitak« Uništiti, da ga nestane. I svršeno je. Nekima se, — ta Rus u svemu nastoji da se usavrši i da se do dvori, — pojavila ta misao! Lešine valja iskori stiti, da bi se i od njih napravili fileti, izrezali bif teki. A znate, Kitajci su se u tom pokazali pravim majstorima. Pa ja sam, razumijete, zalazio onamo s naučnom namjerom... I, zamislite automobilsku garažu na Grahovoj ulici. Betonski pod, a u kut je duž stijene položen žlijeb. Osuda je pala. Tri deset ljudi »u gubitak«. Muškaraca i žena. Noću ih dopreme u garažu. Polutama. Dvije svjetiljke već napolak izgorjele, blijedo sjaju, vidi se uzica Crveni armijci svlače ih do gola. Odjeća i rublje su sada u cijeni — upravo kao bikovska koža.

je goli, drhću i mnogi više ne misle na smrt; im je hladno i stide se. Drugi plaču, puzaju na jenima, ruke cjelivaju. I dolazi čekist. Imade vih fanatika. No, dakako, u narkozi. Kokain, ili er. Oči im gore, nosnice su raširene. Sav u koži. na kožna kapa, »komesarka« s velikom crvezvijezdom, švedska bluza, — to je sada najdernija odora, — sam Trocki je nosi: kožne će i visoke čizme. Revolver, onako omašan, o ku sa osam ili deset naboja. Izgled zadovoljan, kostan.

— Postavi buržuje k stijeni! viče, — tko želi em, a tko ledjima; meni je svejedno.

I uza stijenu reda se red golih drhtavih tje-a... Da... Jeste li vidjeli slike njemačkoga ara Stucka... Ili naše dekadente? Bože, kako samo nakazno ljudsko tijelo. Veliki naduveni si, tanke noge, dugačke ruke, i sve to prljavo, prano, zaudara ružno. Kožni čekist se pribli-e i kome u sljepočicu, kome u zatiljak, vrlo o... Ma pravo ubijanje stoke.

Pripovjedač zamukne i opet izadje.

— Oprostite mi, reče vraćajući se, — no ja kokaina ne mogu ni da pripovijedam. Ubrizgao malo pod kožu... Ondje sam ostao do kraja. čavao sam nove metode. I, znate, Vladimir Iljić neobične drzovitosti i talenta. Dok je još bila tina i krvnici, dok su bila vješanja i strijeljanja bilo je i heroja. I Ljudevit XVI. i Marija Antoi-ta bili su heroji; herojima su postali Risakov i abov. heroj je i poručnik Šmit, — njihova trupla e. slave, gradjanske zadušnice im pjevaju, — vdje kod nas sada nema heroja revolucije, a ni tivrevolucije, nego naprosto stoke za klanje. mislim, da je za pet časova svršio sa svom tri-etoricom. Nato su došli Kitajci i počeli koma-trupla ubijenih. Upravo onako kao onaj mesar, kasapi životinjsko tijelo. Odrezali im glave, e i noge, rasporili trbuhe i sve su to pobacali u

željezna korita i onda počeli sjeći na komade. Ja sam gledao, znate. Komadi mesa, pa ne možeš raspoznati, što je. Odvezli su u zoološki vrt, da hrane životinje. Domišljato? Pomislite: — potpuno uništenje ličnosti. Carska vlada objesila je Kaljajeva i ustrijelila Šmita — no oni su ostali u uspomeni, a tko ovdje bude ubijen, koliko ih je, pa ih ne možeš ni raspoznati!

»Izlazim ja. Jutro je, znate, onakvo blijedo, ljetnje, petrogradsko. Ta i sâm sam Petrogradjanin. Volim ja onu nedorečenost bijelih noći i blijedo nebo iza šiljka admiralske zgrade i vlažnu hladnoću s mirisom carske Neve. Ta drugog ukrasa, osim carskoga, makar bio i protivrevolucionaran, ne možeš ni izmisliti. Izlazim dakle na vrata, a na pločniku žene, pet ili šest, stare i mlade. Prilaze k meni. Hvataju me za ruke, bacaju se na koljena«. »Gospodine komesaru!« viču — »mi znamo, da je svršeno. Dajte nam tijelo! Dajte da sahranimo tijelo! Ja sam mati. Ja sam žena ... Ja sam sestra ... Ja sam kći«! Da ... Užasno je to, znate. Vladimir Iljić je sve to dobro promozgao. No, ded uzmi herojevo tijelo iz želudca tamo kakvoj panteri ili prugastoj hijeni! Eto, sada vidite razliku izmedju kršćanskog carskog sistema i našeg komunističkog.

»A onda ... Pripovijedali su mi, da su u vrijeme glada Kitajci na Sjenoj ulici ljudima prodavali to meso.

»Znate li, ja od toga vremena ne jedem nikakova mesa. Ne mogu ga ni gledati. Kad ga ugledam, smućuje mi se. Strašan voni. Ali, kao sistem, — ne mogu da ne pozdravim. Potpuno iščezavanje ličnosti. Stoka, a ne ljudi ... Oprostite mi, što sam vas, možda, namučio, no olakšao sam dušu. Kod kuće se bojim govoriti. Imam sina, zove se Arkaško, dječak od petnaest godina; bratića je, kadeta, izdao črezvičajci, da se sakrio kod tetke, a izdao ga za kutiju starih landrinovskih slatkiša. Da ...

ja mislim, da će i mene bez skanjivanja izdati. On odrastava u tom novom shvaćanju, da su ljudi stoka ... Neprestano čeka nevaljanac, dok se dogradi krematorij. Hoće da pogleda kroz staklo, kako mrtvac izgorijeva. — »Ta ja«, veli — »tata, znam, da ničega nema; ni Boga, ni duše i da je to samo vlada izmislila, da održi narod u tami«. A? Kakovo prase! On će i oca izdati, pa ga ne će ni savjest zapeći. Sadašnje pokoljenje Lenjina obožava. Oprostite, što to pred vama ... ali vidim, da ste vi čovjek staroga kova. Pravi pravcati barin. Ne ćete odati, što ja mislim? A u meni je već prekipjelo, pa mi je srce upravo zaželjelo, da se ispripovijedam.

XXXIX

Komesar, koji je od časa do časa posjećivao Sablina, vojnici i crveni gardisti, starac general-bobočnik i druga lica, koja su u istoj zgradi bila zatočena sa Sablinom, nisu se Sablinu činila živim ljudima, nego strašnim prikazama teškoga sna. Život nije dopuštao ni takovih prikaza, ni takovih pričanja. Presićen kokainom i prenapetih živaca, komesar nije bio normalan. On je živio tek u prividjenjima, no prividjenja njegova bila su strašno krvavi sni. On je donosio Sablinu novine. No teško je bilo čitati nepismene izvode »Izvjestija« i »Crvenih Novina«. Sablin je molio knjiga i evandjelje, no komesar odmahne glavom i reče: — »Ne mogu. Razumijete, i mene bi zbog toga mogli postaviti uza stijenu. Moj zapovjednik Dzeržinski rekao je: — ‚Zajedno s buržoazijom preživjele su svoj vijek i tamnice. Proletarijatu ne trebaju četiri stijene. On će moći i s pomoću jedne da svoj posao izvrši' ... No ima nade, da će u vašoj sudbini nastati doskora promjena na bolje«.

I doista: u zimi su poboljšali Sablinovu hranu, počeli mu davati mnogo kruha, pravu juhu od

mesa i jedanput u sedmici puštali su k njemu brijača. Dali mu čisto rublje, strunjaču i pokrivač i najzad netko nepoznat poslao mu velik zavežljaj knjiga. Knjige su bile vojničkoga sadržaja. »Taktika« Bonč-Brujevićeva, »Vojnička uprava« i »Službovnici«. U taktiku bio je umetnut velik zamotak. Natpisa na njemu nije bilo nikakova, no bilo je očevidno, da se za njega brine netko iz vana. U zamotku bila je hrpa novaca i pismo... od Tanje. Pismo je bilo staro. Zamotak se dugo vukao negdje u torbama; na njemu su izbijale mrlje od vlage, a napis, olovkom, izbrisao se. Sablin ga nije mogao pročitati. On je rastvorio zamotak i izvadio iz njega svežanj listića, ispisanih tankim, širokim pismom njegove ljubljene kćeri. Na čelu prve stranice bio je tintom narisan osmokraki krst i zapis:

... »Gospodu Bogu bilo je ugodno, da u nedokučivim svojim putovima prekine život Svetih Carskih Mučenika u noći dne 4. jula godine 1918.«

... »Nekoliko puta htjela sam da produžim ovo pismo, ali nisam imala snage. Suze su mi zastirale oči i olovka mi ispadala iz ruke. Započela sam još u Jekaterinburgu, a završavam u Moskvi, jer sam vidjela Pestrecova, koji mi je pripovijedao za tebe i obećao, da će ti pismo predati. Obećao je, da će te osloboditi.

»Tata. Pestrecov nije dobar čovjek. On služi onima, koji su n j i h ubili; koji su uništili Rusiju.

»Dne 13. aprila odvezli su Cara, Caricu i Mariju Nikolajevnu iz Tobolska. Pripovijedali su mi, da je car Vilim preko svoga poslanika u Moskvi, Mirbacha, zatražio, da Cara i njegovu porodicu prevezu u Moskvu ili u Petrograd; htio je, da ih spasi. No moskovski komesari odlučiše da ubiju Cara.

»Jankelj Sverdlov, predsjednik sveruskog centralnog odbora u Moskvi, igrao je dvoličnu ulogu. Pričinio se, kao da je popustio Mirbachovu zahtjevu, a sam se sporazumio s uralskim sovdepom,

koji je zasjedao u Jekaterinburgu i koji je bio nepomirljivo raspoložen prema carskoj porodici, pa odluči predati Cara u njegove ruke.

»Tata! Nije to prvi put, što se židov bavi izdajstvom. Jankelj Sverdlov predao je Cara na smrt... Neka to historija zapamti!

»A Rusi? Rusi su šutjeli, ili su vikali: »Raspni ga!«

»Sverdlov je odredio u Tobolsk komesara Jakovljeva i dao mu potajne upute.

»Komesar Jakovljev stigao je Caru 12. aprila u dva i pô popodne i zatražio, da govori sa Carem nasamu. Dvorjanik Volkov dojavio je to Caru. Sa Carem izišla je pred Jakovljeva i Carica i rekla, da će prisustvovati njihovu razgovoru. Jakovljev reče, da je dobio nalog, da otpremi Cara u Moskvu. Kad je Jakovljev otišao, reče Car, da on sumnja, kako ga u Moskvu otpremaju zato, da ga prisile na potpis mira u Brestu.

— »To je izdaja Rusije i saveznika!« rekao je. — »Neka mi radije odsijeku desnu ruku, ali ja toga ne ću učiniti!«

»Carica je bila očajna. Nasljednik je bio teško bolestan, pa ga nije mogla ostaviti sama, te je jadnica zato lutala iz sobe u sobu, ne nalazeći nigdje smirenja. Lomila je rukama i plakala. Pošla je u sobu velikih kneginja. Tamo se nalazio gospodin Gilliard*) i velike kneginje Tatjana i Olga Nikolajevna. Obje su sjedile natečenih obraza od suza.

— »Hoće da ga odvoje od porodice«, reče jecajući Carica — »da ga prisile na potpis ružne stvari pod pritiskom straha za život svih svojih, koje je ostavio u Tobolsku, kako je to bilo i u vrijeme, kad se imao odreći prestolja u Pskovu!«

*) Pisac djela »Tragična sudba Nikole II. i njegove porodice«. Ured.

»Tata! Na sebe ona nije mislila. Mislila je samo na Rusiju, na njezinu čast i opstanak. Nije ni pomišljala na to, da spasi svoj život i da se skloni u tudjinu uz cijenu interesa ruskog naroda i ruske časti.

— »Radije ću biti pralja!« uskliknula je promatrajući sve oko sebe, dok su joj u očima blistale suze, — »radije ću podnijeti i smrt, nego da se pokorim interesima Vilimovim«.

»U njoj se borilo osjećanje matere s osjećanjem Carice. Carević je bio bolestan, pa ga nije mogla ostaviti sama, no carska dužnost tražila je od nje, da u teškim časovima bude uz Cara.

— »Jakovljev me uvjerava«, — rekla je Gilliardu — »da se Caru ne će dogoditi ništa na žao, pa ako tko hoće da ga prati, on ne će to sprečavati. Ja ne mogu dopustiti, da Car otputuje sam. Opet ga žele odijeliti od porodice, kao i onda... Hoće da ga prisile na nepravilan čin, grozeći mu se životom bliskih... Cara oni trebaju, jer shvaćaju, da samo on predstavlja Rusiju... U dvoje ćemo se lakše boriti, pa ja moram u tom iskušenju da budem uz njega... No nasljednik je još tako bolestan! Ako odjednom nastane kakova komplikacija? Gospode, kako je sve to strašno! Prvi put u životu ne znam, što da uradim. Ranije, kad je trebalo da stvorim kakovu odluku, osjećala sam uvijek neko nadahnuće, a sada ne osjećam ništa! No Bog toga odlaska ne će dopustiti; do toga odlaska ne može, ne smije doći. Ja sam uvjerena, da će noćas krenuti led!«

»Tatjana Nikolajevna je rekla: — ,Ali, mama, ipak valja stvoriti nekakovu odluku, ako tata bude morao na put'...

»Carica je neprestano hodala po sobi, razgovarala se sama sa sobom, gradila različite nakane. Napokon stvori odluku.

— »Da«, rekla je — »tako će biti najbolje: putujem sa Carem. Alekseja povjeravam vama...«

»Carica je pobijedila majku. Odlučila je, da sebe žrtvuje, ne dopuštajući da dodje i do prividne nevjernosti Rusiji i saveznicima.

»Tata, a Francuzi i Englezi su je okrivljivali, da je htjela sklopiti poseban mir! Ah, Bukhanan, koji je bacao zlato, da se zbaci Car, ah, Thomas, koji je govorio ulagljive govore gomili nemirnjaka, — na vaše glave nevina krv svete Carice! Historija ne će toga oprostiti ni Engleskoj ni Francuskoj!

»Car je bio na šetnji. U caričinoj duši harala je u to vrijeme bura. Porodica i nasljednik, ili — čast otadžbine, čast Rusije! Ti znadeš, tata, što je za nju značila njezina porodica, a osobito nasljednik! Ta sve ono s Rasputinom dogadjalo se samo zato, što se ona duboko i mistički bojala, da ne izgubi muža i sina, pa ju je to sililo, da u »starcu« gleda spasavanje od zla. Ta praznovjerica je osnovana na strahu! I koliko su samo krivi oni, koji nisu raspršavali, nego pojačavali tu praznovjericu! Ah, tata! Ona je bila u tim časovima tako nesretna! Pa i za čitavog svoga života, da li je ona doživjela makar i trun sreće? Rusija ili porodica? Vjernost saveznicima, čast zadane riječi, ili život vlastiti i vlastite porodice?

»Car se povratio sa šetnje. Carica je pošla pred njega.

— »Odlučeno je: ja putujem s tobom«, rekla mu je. — »S nama će i Marija«.

»Dobro, ako baš želiš«, odvrati Car.

Dne 13. aprila u 3 sata u noći još za potpune tame dovezena su pred njihovu kuću prosta sibirska kola od pletera. U jedna kola bila su upregnuta tri, a u druga dva konja. Ni sjedalo nije bilo napravljeno. Doniješe sijena, a u kola, odredjena za Caricu, metnuše strunjaču. Carica sjedne s velikom kneginjom Marijom Nikolajevnom, a Car krene s Jakovljevim. S njima krenu knez Dolgorukov, Botkin, Čemodurov, Ivan Sjednev i Demidova.

»Carević i tri velike kneginje ostadoše sami.

»Put je bio težak. Raskvašene proljetne ceste. Blato je na mjestima bilo tako veliko, da konji nisu mogli vući, pa su Car i Carica morali ići pješke. Jakovljev se neprestano bojao, da mjesni boljševici ne će propustiti Cara.

»Tata! I nitko, nitko se nije našao, tko bi za tih dana spasio i sakrio Cara. Gdje je Rusija? Gdje su Rusi? Ja sam jurila za njima. Trošeći posljednji novac, išla sam njihovim tragom, zaustavljajući se na istim noćištima, gdje su noćili i oni.

»Dne 15. aprila pokažu se u daljini ravni redovi svijetla. Dogorijevalo je proljetno veče. Pred nama je bila postaja Tjumen. Tamo je čekao vlak. Tata, taj se vlak kretao napred i natrag. Krenuo je na istok, a onda se opet povratio u Tjumen, pa pošao prema Omsku. U Omsku je Jakovljev pregovarao nešto s Moskvom i odande poveo Cara u Jekaterinburg.

»Dne 10. maja dovedoše onamo i ostalu djecu. Carska se porodica našla na okupu, da se više ne rastaje.

»U Jekaterinburgu smjestiše Cara u kući Ipatijeva. Nevelika je to kamena jednokatnica. Prizemlje, podrumske prostorije i prozori te kuće providjeni su rešetkama. Car, Carica i previšnja porodica smjestiše se u gornjem spratu. Jednu sobu zapremale su velike kneginje, dvije Car sa Caricom i nasljednikom; osim toga imali su zajedničku jedaću sobu. U velikoj dvorani smjestio se Botkin i Čemodurov, u jednoj malenoj sobici Demidova, a u posljednjoj i u kuhinji lakaji: Leonid Sjednev, Haritonov i Trup. Posljednju sobu u stanu carske porodice zapremao je komesar Avdjejev sa svojim pomoćnikom i sa nekoliko radnika. Zapovjedništvo straže mjesnih jekaterinburških radnika nalazilo se u prizemlju. To su bili grubi ljudi, vječno pijani i nadraženi na Cara. Sve su poduzimali, da što više ogorče život Caru i velikim kneginjama. Danju i

noću nalazili su se u sobama carske porodice, pjevali ciničke pjesme, pušili, pljuvali i ružno psovali u carevoj i dječjoj nazočnosti.

»Car je, prema vlastitoj želji, objedovao za istim stolom sa svojim bliskima i s lakajima. Bila je to jedna porodica... Osudjena na smrt... Iz čitave Rusije od dvjesta milijuna ljudi oni osamljeni... Samo ovo nekoliko ljudi, tata, imalo su smionosti i poštenja, da dijele sudbinu svoga velikoga Cara-Mučenika.

»Na stolu, za kojim su objedovali, mjesto stolnjaka, nalazila se nikad nemijenjana voštanka. Sudje je bilo prosto i grubo. Objed su donosili iz »sovjetske blagovaonice«. Sastojao se uvijek od juhe i mesnih narezaka s makaronima. Carica, koja ne jede mesa, hranila se samim makaronima.

»No nije bila sva nevolja u tome. Ne, tata, — sve su to bile sitnice u poredjenju s onim mukama, na koje je Cara silio Avdjejev i njegova straža. Za vrijeme objeda ulazili bi u gomili u jedaću sobu, sa svojim žlicama vadili juhu iz zdjele, naslanjali se na oslonac caričina stolca i grubo se šalili, nastojeći da tobože nehotice dotaknu carevo lice... Pljuvali su i useknjivali se na pod — i u toj bučnoj gomili, bez govora i brzo, daveći se zalogajima, carska je porodica svršavala svoj objed...

»To su bile istančane moralne muke, prema kojima nisu bile ništa sve muke inkvizicije. To je bilo uživanje ruskoga nitkova, uživanje proste zvijeri, koju draži blagorodnost njegove žrtve.

»Dakako, u ovoj okolini nije moglo biti ni govora o kakovom redovitom zanimanju ili o radu. Izlaziti se moglo samo u jadni vrtić, okružen visokom stijenom, no i tu su svi bili uvijek na očima svojih čuvara.

»Tako su prolazili dani, sedmice, mjeseci. Naokolo sjali su se u bogatom ljetnjem nakitu šumoviti obronci uralskih gora; tekla je rječica, blistalo se poput zrcala jezero, odrazujući modro bezdano

nebo, odrazujući pravdu božju. I Bog je gledao odande i vidio je muke onoga, na koga je položio breme vlasti, koga je pomazao za Cara i koji je dvadeset i dvije godine upravljao velikim ruskim carstvom; koji je bio krotak i blaga srca; koji je ljubio Rusiju i ruski narod više negoli samoga sebe.

»Ja sam se šetala po tim šumama. Prala sam u rječici rublje carske porodice, plakala sam radi njih i molila se za njih. Što sam mogla da uradim više od toga, kad ste ga vi, generali, časnici, kad ste ga vi vojnici, vi silni i jaki, ostavili? A on vas je toliko ljubio...

»Jedinom utjehom carskoj porodici bilo je pjevanje duhovnih pjesama, a osobito heruvimskih.

»Sjedila sam u vrtiću očekujući, dok mi predadu zavežljaj rublja. Bilo je toplo junsko veče. Naokolo potpuna tišina. Straža je legla da spava. Komesar je nekamo bio otišao. Vele, da će ga izmijeniti zato, jer je Rus. Boje se, da se u njemu ne probudi rusko osjećanje. Nepomično je visjelo okruglo brezovo lišće i bijeli su leptiri lepršali nad ugaženom travom. Gore se otvorio prozor. Na njemu se pojavila velika kneginja Tatjana Nikolajevna.

»Ne, nema nikoga od njih«, rekla je nekomu. — »Može se i kraj otvorena prozora. Mama, vi počinjete«.

»Protekao je jedan čas šutnje. Srce mi se kidalo od tuge za njima. I odjednom zapjeva gore pet ženskih glasova. Spočetka se dugo vuklo, dižući se sve više i više, razilazeći se i slijevajući se, težeći k samome nebu, stižući do Boga, tanko, prodirno »i...« »Iže heruvimi« — pjevala je Carica s velikim kneginjama — »tajno obrazujušče!« I pjesma-molitva dizala se k nebu i dopirala do njegovih dubina. Svu dušu u meni nešto je prevrnulo i ja nisam mogla duže sjediti. Ustala sam i pošla bliže k prozoru. Na vratima stojao je stražar radnik. Sivim očima gledao je u nebo i činilo se, da se sav predao

opojnosti carske pjesme i da se u njegovu mozgu kretalo nešto tupo i daleko.

»A pjesma-molitva razlijevala se i širila, pa se činilo, da je pjevaju andjeli, duhovi bestjelesni i da se njom poziva čitav ruski narod na spasavanje i na obrat.

»U očima čuvara opazila sam suze. Shvatila sam, da Rusi ne mogu pogubiti Cara...

»Angelskimi nevidimo dorinosima činmi«, zamiralo je na prozoru pjevanje. Ja sam jecala. Čuvar je izbacio ružnu kletvu i udaljio se od prozora. Kao da se zastidio svoga ruskoga osjećanja...

»Dne 21. juna okružni je sovjet izmijenio Avdjejeva i njegova pomoćnika Moškina. Nisu naime dosta grubo postupali sa Carem i njegovom porodicom. Na njegovo mjesto bude imenovan židov Jurovski, a njegovim pomoćnikom ruski radnik Nikuljin — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — —

»Oprosti, tata. Udaljit ću se malo. Ne mogu dalje da pišem.

»Po Jekaterinburgu ide iz ruke u ruku rukopisna molitva. Vele, da ju je napisala velika kneginja Olga Nikolajevna. Prepisala sam je. Prepisujući je, plakala sam. Evo je:

Daj, Gospode, pošalji nam jakost,
U danima najgore muke,
Da snosimo narodnu pakost,
Oštrinu krvničke ruke!

Daj snagu nam, Bože, oj pravi,
Da bližnjemu praštamo zloću,
Da snosimo krst taj krvavi,
Daj nam Ti Svoju krotkoću!

Kad narodno nastane vrenje,
Kad dušmani slete nas mnozi,
Posljednje kad poniženje
Pristupi — Hriste, pomozi!

Ti Vladiko svijeta, ti Bog svemira,
Molitvom svojom blagoslovi nas!
Smirenoj duši podijeli mira
O sudnjem danu, u smrtni čas!

I crnom grobu na pragu
Udahni svom slugi, o Bože,
Toliku nadljudsku snagu,
Da molit za dušmane može!

»Tata! Oni su osjećali, Oni su naslućivali užas, koji ih čeka —

»Vidjela sam Jurovskoga. Visok je to, koščat i crn židov. Široka, malo uzvinuta nosa, tamne brade i brkova, čupave kose. Mrkih, neprijatnih očiju. Preuredjivao je kuću. Prijašnju stražu preselili su u susjednu kuću, a u dom Ipatijeva dovedoše deset momaka. Vidjela sam, kako su ulazili na vrata. Tata, — preko polovice od njih nisu bili Rusi. Šutljivi su bili i mračni... Pravi krvnici.

»U noći, dne 4. jula, u dvanaest sati, ušao je Jurovski k carskoj porodici, koja je spavala i naložio, da se svi obuku. — ,Odvest će vas iz Jekaterinburga', reče im.

»Svi su se obukli, umili se i prebacili ogrtače. Jurovski im odredi, da sidju u podrumske prostorije. Car i velike kneginje poniješe sa sobom jastuke, da ih metnu u kola. Kad su silazili, stube su bile tamne. Carica se spotakla o kameni stup i teško si nabila nogu. Kroz tamne sobe odveo ih je Jurovski u najveću, koja je imala prozor s rešetkom. Tamo je gorjela svjetiljka.

— »Pričekajte ovdje!« rekao je Jurovski.

»Car je molio, da im donesu stolice. Ozgo im donijeơe tri stolca. Na njih posjedaju Car i nasljednik. Uz Cara i ponešto otraga stane Botkin. Carica je sjela uza stijenu, kraj prozora. Do Carice stala je Tatjana, tri velike kneginje naslonile se na

stijenu, njima ob desno stadoše Haritonov i Trup, a u dnu sobe Demidova sa dva jastuka na rukama. Ovako su se postavili slučajno, primičući se sve više jedno k drugome. Mislili su, da će doskora privesti i kola, no domišljali su se, o čemu se radi. Jurovski i Nikuljin, — židov i ruski radnik, postavši robovima židova, — izdavali su naredbe. Svjetiljka je blijedo sjala. U praznoj sobi bilo je nečisto i neudobno. Kad su se svi razmjestili, udje u sobu sedam čuvara s revolverima u rukama i komesari Vaganov i Jermakov, članovi črezvičajke.

»I svi shvate, da je došao kraj.

»Prošla je, tata, možda, koja sekunda, no što su morali svi oni prepatiti u toj sekundi!

— »Vaši su vas htjeli spasiti, no to im nije pošlo za rukom i mi vas moramo postrijeljati«, rekao je Jurovski i prvi ispalio revolver. Nato odmah grunu i ostali zločinački revolveri.

»Svi popadaju bez jecanja, osim carevića i Anastazije Nikolajevne, koji su se micali, a Anastazija Nikolajevna i strašno stenjala. Jurovski je dotukao iz revolvera carevića, a drugi krvnik Anastaziju Nikolajevnu.

»I odmah su ubijene počeli iznositi na teretni automobil i odvezli ih u zapušteni rudnik, u šumu.

»Grad je spavao... Ne, tata, kunem se, ja nisam spavala. Ja sam znala, da će se to dogoditi. I dogodilo se. Nitko nije spavao... Tko bi i mogao spavati, kad ubijaju Cara! Kad su okrutni Judejci raspinjali Krista, bila je ondje i Majka božja, i Marija Magdalena, i apostoli, i Josip iz Arimateje, koji je molio, da mu se dade tijelo, da ga sahrani po običaju. I uskrsnuo je Krist.

»A kad su njih ubijali, bila je niska, smradna soba, oskudno osvijetljena svjetiljkom; bio je sanen grad, koji se pritajio u gorama. Njihova su tjelesa, vele, sjekli na komade, sažizali u benzinu i kvasili ih sumpornom kiselinom.

»Tata! Toga užasa Bog nikada ne će oprostiti ni Rusima, ni židovima!

»Oslobodio nas je Kolčak. No što je to pomoglo? Jurovskoga nisu našli. Pa, da ga i nadju?! N j i h ne može više nitko uskrisiti i njihovih muka zaliječiti. Bilo je ispitivanja i preslušavanja; tražilo se, da se ma što od njih nadje, ali nisu našli ništa«.

»Tata! Nekomu je potrebno da se uništi Rusija. Nekomu je potrebno da se uništi sveta vjera u Krista i istare krasota ljubavi sa čitavoga svijeta.

»Samo Rusija čuvala je u čistoći vjeru kršćansku, pa je na nju svratio svoju pažnju Kristov neprijatelj.

»Tata! I ja tako mislim: bilo je potrebno, da ništa ne ostane od velikoga ruskoga carstva i od Cara, koji je više nego itko ljubio Rusiju. I zato nisu ostavili ništa ni od Rusije ni od carske porodice.

»Zar doista? Ostala je uspomena! Uspomena će sazdati legende, a legende će stvoriti čudo. One će povratiti ruski narod Rusiji i Cara ruskome narodu.

»Tako vjeruje tvoja Tanja, koja te ljubi, a vjerujem, da tako vjeruješ i ti.

»A smrt? ... Moja, tvoja, njihova — smrt — nije ništa. I što je strašniji bio život i smrt, to će ljepše biti uskrsnuće!

»Oni ne će nikada pobijediti.

»Borit će se. Pobjedjivat će, ali ne će nikada pobijediti! Svijetlo pobjedjuje tamu, a ljeti je noć kraća od dana!

»No kako dugo još moramo čekati taj dan?

»Tata, ja se molim za tebe i mislim na tebe. Osim tebe ja na svijetu nemam nikoga i ničega!«

»T v o j a T a n j a«.

XL

Usred zime — kada upravo, Sablin toga nije mogao točno utvrditi, jer unatoč njegovu nastojanju da zapamti dane i datume, nije mu to polazilo za rukom, — probude ga jedne gluhe noći. Došao je u njegovu komoricu odred mornara s mladićem komesarom na čelu.

— Izvolite, druže, u nov stan! reče mu komesar.

Sablin se navikao na izvjesnu oštroumnost sovjetskih slugana, koja se izoštrila u različitim nazivima za smrtnu kaznu, pa pomisli, da su došli s namjerom, da ga ubiju. Žureći se nehotice, počeo se oblačiti.

— Nemojte se žuriti, druže, mi ćemo počekati! reče mladić, pripaljujući cigaretu. — Zapovijed je, da vas otpremimo u Gogoljevu ulicu, u vaš stan.

Sablin nije vjerovao komesarovim riječima. Prebaci svoj zgužvani i poderani ogrtač i podje, okružen mornarima, prema izlazu. Svjež zrak omani ga. U izgaženim i poderanim cipelama zeble mu noge. Sablin udahne punim grudima. Davno nije udisao svježega zraka, i sad umalo da od njega nije izgubio svijest. Podigne glavu. Na tamnom nebu jasno su sjale zvijezde i mjesec je visio nad crkvom. Kako je lijep bio život!

Pred vratima je čekao automobil. Sablina posade na stražnje sjedalo, do njega sjedne komesar, a mornari stanu na stepenicu i automobil, poskakujući preko grumenja, krene iz tvrdjave.

Zakrenu na Trojicki most i Sablin ugleda Nevu. Na mostu, kao ni u čitavom gradu, svjetiljke nisu bile zapaljene. Grad je bio utonuo u čudnu maglu. Nijedan prozor u privatnim kućama i dvorcima na obali nije bo rasvijetljen, pa se suprotna obala činila kao tamna i neodredjena crta na rubu jasnoga neba i bijele Neve, po kojoj je pao snijeg.

Most je bio prazan. Ni pješaka, ni izvoščika, ni automobila nije bilo na njemu. Nije bilo gradske straže, milicijske, ni kakve druge. Grad je izgledao kao da je izumro i bio ostavljen. Čudna je bila pomisao, da je to Petrograd, onaj Petrograd, u kojem se Sablin rodio i odrastao, u kojem je veselo proživio toliko godina i koji je toliko ljubio. On ga je ostavio, kad je živio uzbudjenim, brzim životom, kad su obilazile po njemu ophodnje, kad su na uglovima gorjele vatre i kad je grad živio nemirnim, opasnim životom. Prošlo je ono proljeće, kad su ga uhapsili vojnici i kad je bježao kroz šumu i kad se snijeg pod njegovim nogama meko slijegao; prošlo je ljeto, koje je poznao tek po tome, što je u njegovoj sobici bilo sparno, što je jači bio zadah nečisti i na dvorištu raspadanih tjelesa i što se kadgod čulo, kako huči vjetar i podiže valove na Nevi. Opet je nastala zima. Po tome, što je snijega bilo još malo i što je na Nevi bilo još velikih crnih prosjeklina, — početak zime.

Kako je veselo u to doba znalo biti u Petrogradu na Trojickom mostu. Pa i za najkasnijih noćnih sati bilo je veselo... A sada?... Pred Sablinom je ležao mrtav grad.

Automobil krene po obali kraj sanenih dvoraca. Vrata su bila čvrsto zatvorena, prozori zabiti, stakla razbijena: dvorci su stajali mračni i nenastavani. Pred Zimskim Dvorcem s razbitim prozorima micala se pješačka ophodnja crvene garde. Izgledalo je, da je komesar rekao istinu: Sablina voze u njegov stan.

Automobil stane pred vratima. Mornari su dugo udarali kundacima u vrata, dok napokon nije izašao neki nepoznati starac. Opazivši mornare, skinuo je kapu sa sijede glave i nisko se poklonio.

— Sablinov stan! reče komesar kratko.

— Izvolite, drugovi! reče starac drhtavim glasom uslužno i povede ih na pobočni ulaz.

Na stubama je bilo mračno, pa komesar užeže doneseni komadić svijeće. Sablin pomisli, da bi ovdje, — kad bi mu dotjecalo prijašnje snage, — mogao posljednjemu mornaru oteti pušku i sve ih poubijati, pa ako je već sudjeno da pogine od svojih, da bar pogine u borbi. Ali je bio tako slab, da zacijelo ne bi mogao držati ni puške u rukama. Noge su mu drhtale i neposlušno napipavale stepenice, dok mu je u ušima zvonjelo. Bilo mu je kao iza kakove teške bolesti. Na otpor i na borbu nije se moglo ni pomišljati. I Sablin sada shvati, zašto je onaj mladić, kojega su ugurali u njegovu komoricu, onako mirno i pokorno pošao u smrt na vojnikov poziv. Glad je bio učinio sve, da se zarobi čovječja volja. Kad već nema snage za otpor, daj mi onda, Bože, snage da lijepo umrem!

Opet su počeli udarati čizmama i kundacima u vrata i zvonili na električno zvonce. Vrata je otvorila, osvjetljujući sobu malenim noćnim žiškom, Petrovljeva žena — Avdotja Markovna. Opazivši mornare, zadrhće joj žižak u ruci. Umalo joj ne ispade. Bila je blijeda i omršavljela, dok su joj oči izražavale glad i zaplašenost.

— Dovezli smo gospodara, reče komesar. — Očistite, drugovi, stan. Gdje je general uvijek noćio?

— U kabinetu, vaša visokopreuzvišenosti, reče Avdotja Markovna, tresući se.

— Vodi nas, drugarice, u kabinet!

— Tamo se smjestio mornar komunist, prošapće Avdotja Markovna.

— Otjerat ćemo ga. To nije nikakova osobita ptica, reče komesar.

Avdotja Markovna podje hodnikom u gostinjsku sobu, gdje je na počivaljci, zamotan u sag, spavao nekakav subjekt. Zrak je bio težak i zagušljiv.

Sablin opazi, da su zapori na svim vratima iskvareni, a na mnogima da nema brončanih kvaka. Prolazio je po svom stanu i nije ga prepoznavao.

Pokućstvo je bilo drugačije razmješteno. Pa i kraj površnog promatranja, uz svijetlo žiška, Sablin opazi, da mnogih stvari više nema.

Otvore se visoka vrata u kabinet. Uz slabo svijetlo plamička osjeti Sablin na sebi pogled modrih očiju Vjere Konstantinovne. Portret je bio čitav i visio je na prijašnjem mjestu. Na njegovoj počivaljci, obuhvativši se u zagrljaj, ležala su dva tijela. Na zvuk glasova i na buku koraka stanu se micati i sa počivaljke ustane neuredjen mlad momak idiotska lica i djevojka do ramena podrezane kose, s pjegama na debelim obrazima i sa sitnim, uskim očima. Ona sjedne na divanu i mašući golim, velikim nogama, zablene se u plamen žiška. I tu je bio zrak zagušljiv i tu je — za njegov kabinet tako nepriličnо — zaudarao seljački znoj i nečistoća.

— No, drugovi, pozabavili ste se na gospodskoj počivaljci, pa bi sada bilo dosta! reče komesar.

— A kuda ćemo mi, druže? Mi smo ovdje nastanjeni po odredbi Čeka. Ne možete nas otjerati usred noći. Mi smo komunisti! protestirao je muškarac hrapavim glasom, češući se iza uha.

— Znam ja, druže, što radim, odvrati mladić mirno. — Ovdje ima mnogo soba. Pokupite svoje trulje i nosite se odavde. Imam točnu zapovijed iz Rev-vojen-sovjeta.

— Pa kako je onda to? raskrili momak ruke. — Zar ima takova pravica, da bi se komunisti, radni narod, mogli usred noći izgoniti iz postelje? Mi, druže, nismo nikakovi buržuji.

— Nema tu nikakovih pregovora! reče mornar, nego pazi da te ne uvedem u gubitak i tebe i tvoju djevojčuru.

— Druže komesaru! poviče djevojka — molim, da me nitko ne vrijedja.

Mladić je pogleda i ne reče ništa. Ali je zacijelo u njegovom šutljivom pogledu pročitala neku prijetnju, jer je brzo počela navlačiti na svoje, ne posve čiste, noge svilene crne čarape.

— A vi, drugarice, — obrati se komesar prama Avdotji Markovnoj, — stavite žižak na stol i donesite ovamo jastuke, ponjave i pokrivač, pa pripravite umivaonik, vodu i sve drugo što treba, da general uzmogne spavati kao kod svoje kuće. A ujutro ugrijte čaja i dajte mu doručak.

— Ali, kako ću, vaša visokopreuzvišenosti, sve to spremiti, reče Avdotja Markovna, — kad su svu rubeninu ovi komunisti oduzeli? Eto, ona navlači i čarape gospodjičine. Juče je došla bez ikakovih čarapa, našto su sve prekopali, pouzimali i košulje i čarape i sve, što sam mogla da posakrivam.

— Druže! reče komesar visokom mornaru, — podjite s drugaricom i oduzmite, što je potrebno za noćenje. Recite im, da će sutra ujutro obje susjedne sobe morat isprazniti za stražu.

Par, koji je spavao na Sablinovoj počivaljci, otidje ostavivši jedan jastuk, zgužvane ponjave i pokrivač od perina. Avdotja Markovna povrati se sa nešto čišćim jastukom i još jednim pokrivačem i počne namještati Sablinu postelju. Komesar odredi, da se čuvar postavi na vratima kabineta, zaželi Sablinu laku noć i izadje.

Avdotja Markovna razmještala je šuteći posudje, istresivala pokrivače, razgladjivala ponjave. Sablin je stajao, prislonivši se ledjima o ormar za knjige.

— No, da si pozdravljena! reče Sablin. — Kako ste živjeli, dok mene nije bilo?

Avdotja Markovna stane s pokrivačem u ruci, zatrepta suznim očima, mahne rukom i jedva čujno reče:

— Ne pitajte, vaša preuzvišenosti. Ovdje i stijene imaju uši... Njega su... dragoga moga, Senečka... muža... ustrijelili... Sutra će biti četrdeset dana. A zašto?... Tko bi znao...

I ona izadje naglim, staračkim koracima iz kabineta.

Sablin ostane sam. Uzme žižak i podje prema stolu. Ondje je bio zatvoren i zaboravljen, kad je bježao, kobni dnevnik Vjere Konstantinovne. Stol je bio provaljen. Ladica s papirima bila je prazna. Sablin pridje knjižici. Falila je polovica knjiga. Kojekuda bili su razbacani svesci. Povezi bili su pootkidani. Ali na stijeni su, desno i lijevo od portreta Vjere Konstantinovne, u redovima visjeli portreti predjâ. Žižak je širio premalo svijetla, no vidjele su se zjenice očiju i tu i tamo isticalo bi se po koje bijelo čelo, kićena odora i haljine od čipaka.

Sablinu su od umora klecale noge. Pred očima mu se mračilo. Naglo se svuče i baci na počivaljku. Slatko saznanje, da još živi i da ga još nisu ubili, obuze ga i on čvrsto, bez sanja, zaspi...

XLI

Kad se Sablin probudio, bio je već bijeli dan. Ugrijavši se pod dvjema pokrivačima, ležao je i dugo nije mogao da shvati, gdje je i što se s njim dogadja. Na časove je mislio, da su svi dogadjaji posljednjih deset mjeseci: njegov odlazak iz Petrograda, uhapšenje na željeznici, Smoljno, Petropavlovska tvrdjava, Tanjino pismo s kobnom viješću o mučeničkoj smrti onih, koje je toliko ljubio — da je sve to bila samo teška, mučna tlapnja. No on se eto prenuo: kroz prozor proviruje zimski dan, a s platna se ljubezno smješka portret vječno ljubljene, drage Vjere.

San ga je ojačao. U glavi mu postade jasnije. Sablin opazi, da je nestalo sagova i životinjskih krzna iz njegova kabineta. Parketiran pod bio je gol, zamazan i zapljuvan. Na mjestima su sunčanični oljušci, upljuvci i ulično blato sačinjavali takav sivi sloj, te se činilo, da je pôd pokriven nekom sivom mastikom. Iskinute ključanice sa stola, s ormarâ i ladicâ, ostavile su široke rupe. Stol je bio prazan. Brončane statuetke i pisaći pribor od malahita nestali su s njega. S velikog, mekanog naslonjača bila je saderana koža, pa je stajao s bijelom, prignječenom morskom travom. Zrak je bio hladan i težak, po kutovima je visjela paučina. Svuda se osjećala odsutnost marne ruke.

Sve je to bilo i prošlo. I revolucija, i boljševici, i vojničke uvrede, i Koržikov, i tamnica. No što će biti dalje? Ne zna se. Zašto su ga preselili u stan? Možda se promijenila vlada? Možda je krvava magla prestala da zastire Rusiju? Ili ga čekaju nova iskušenja, nove muke?

Sablin ustane, umije se i obuče. Pridje k portretu. Nečija pogana ruka olovkom je i crnilom zamazala i išarala ružnim napisima bijelu vjenčanu haljinu Vjere Konstantinovne. Sablin teško uzdahne i pridje k prozoru. Pred njim puče poznat vidik. Nasuprot treba da su natpisi slastičarne. Nije ih bilo. Prozori slastičarne bili su zastrti daskama. Do nje, pred nekakvim vratima, stojao je dugi niz ljudi, koji su nešto čekali. Siromašno odjeveni ljudi tapkali su na zimi. Ali su se nečemu smijali. Kraj njih je išao crveni gardist s puškom. Prilično odjeveni starac nosio je pod pazuhom brezovu kladicu. Dvije gospodjice, u lijepim bundama, vukle su na malenim saonicama dvije daske nekakove ograde i nečim napunjenu prljavu vreću. Lica su im bila upala, ali su se one smijale. Nadesno skretala je široka ulica i jedva se vidio trg. Pred nekom kućom stojala su tri čovjeka i čitala nešto, prilijepljeno na stijeni.

U Petrogradu se živjelo čudnim životom. I Sablina prožme užas. On, Petrogradjanin, nije poznao i nije shvaćao toga života. Kao da nije prošlo deset mjeseci, nego da je prohujalo mnogo vijekova i kao da je Petrograd izumro. Oni čudni ljudi, što ih je Sablin gledao na ulicama, nisu bili

nalik na Petrogradjane. Projurio je sit, no slabo očišćen vranac, a u saonicama je sjedio mlad čovjek u sivoj vojničkoj kabanici sa crvenim povezom na rukavu i zlatnim zvijezdama. Desnom rukom grlio je bogato odjevenu žensku. Ali ni konj, ni kočijaš, ni mladi čovjek, ni ženska, nisu bili nalik na pravoga kasača, pravoga časnika i pravu ženu, nego su se činili kao neke karikature. Gledajući svoju rodjenu ulicu, Sablin je počinjao da shvaća dekadente i futuriste. Shvaćao je njihove nakrivljene kuće, uglate konje, isprekidane crte u prikazama ljudi. Petrogradski život pretvorio se u sliku, ružnu sliku ružnoga tona, ružnoga kolorita. U onom nizu pred nekadašnjom slastičarnom stojala je djevojka. Bila je lijepa. No lice joj je bilo blijedo i boležljivo; na glavi je imala neukusno namješten staromodni šešir, a na tijelu nekakav ogrtač, iz kojega je po šavovima virila vata. Sitne nožice u cipelama zamrzle joj i ona je plesala sitan ples, da se ugrije. Do nje je stojala koščata žena sa širokim licem, tipična Ohćanka. Imala je na sebi lijepu baršunastu kapu s bijelim »espritom«, bogat ogrtačić od medvjedje kože i sive cipelice, koje je jedva nabila na nogu. S najvećim prezirom gledala je svoju susjedu i Sablinu se činilo da čuje, kako govori glasom punim prezira: — »baržujka«.

Za tih deset mjeseci život se petrogradski pretvorio u nelijepu nakazu od života i Sablinu je bilo mučno promatrati ga.

Avdotja Markovna zaviri k njemu i razabravši da je ustao, donese mu čaja, kruha i šećera.

— Komesar su poslali, reče ona. — Naložili su, da vam svega dajemo. Sve sam donijela ovamo. U jedaćoj sobi su komunisti i njihove mamzele. Ne će vam biti osobito prijatno.

Sablin je htio da je nešto zapita, no ona, bojeći se očevidno razgovora s njim, odmah izadje.

Sablin se zateče na misli, da njega zapravo nimalo ne smućuje razor njegova stana i da ga

ništa ne muči to, što njegovim sobama i njegovim stvarima gospodare sasvim tudji ljudi; što osjeća životinjsku sreću, pijući pravi čaj s nešto šećera i jedući crni kruh; što mu je prijatno svijetlo i širina hladne, zablaćene sobe, što se ne trese od ljutine, gledajući pogrdjen portret ljubljene žene i to, što su mu ukradeni spisi porodičnoga arkiva.

»Što je to?« pomisli. »Odgajanje gladom i tamnicom? Zarobljivanje volje, pokoravanje duha zapovijedima želudca i tijela? Pa ako sam ja potpao tome i ako sam to osjetio ja, silni, što će onda biti sa slabima? Oni će lizati ruku, koja ih bije«.

Jednoć, pred dvije nedjelje, komesar jurist, koji ga je pohadjao u tamnici, rekao mu je novi beau mot Trockoga: — »Postigli smo takovo pokoravanje buržoazije, da će se — ako svima zapovjedim, da dodju sutra na Gorohovu po batine — na Gorohovoj svrstati dugački niz buržoazije, željne da ispuni našu volju!«

To je vlast glada. To je vlast komadića kruha. Ali on, Sablin, ne će se tome pokoriti, ma kako bio slab!

XLII

U šest sati naveče rastvore se vrata kabineta i unutra udje ne razdijevajući se, u vojničkoj kabanici sa kengurovim krznom visok, jak čovjek. U kabinetu, kao i u čitavom Sablinovom stanu gorjelo je električko svijetlo i Sablin poznade odmah u došljaku generala Pestrecova.

Sablin je sjedio kod pisaćega stola i čitao sveščić Kuprinovih djela, što ga je našao u biblioteci.

Nezvanu gostu nije ustao na doček, nego prekrstio ruke na grudima. Pestrecov shvati njegovu kretnju i reče:

— Pa, kako hoćeš! Ne ćemo se poradi toga svadjati. Kad me saslušaš i sve shvatiš, gledat ćeš

*

me sasvim drugim očima. Ti si mnogo proživio, Saša, a ni ja nisam proživio malo. Saša, ja sam dva mjeseca živio o tome, što sam prodavao ono malo, što sam imao. Kasnije su mi i to oduzeli i ja sam šest dana, u zimi, trgovao na ulici kolačima, koje je pekla Nina Nikolajevna. I tada sam primio poziv na Nikolajevski kolodvor. Tamo sam u vagonima carskoga vlaka našao svoje akademijske drugove: Bonč-Brujevića, Parskoga i Baltijskoga. Razgovarali smo se dugo i otvoreno. Saša, — tout comprendre, c'est tout pardonner.*) Sva je naša nevolja u tome, što mi njih ne shvaćamo. Da, Saša. Ali zašto sve to? Ti si putovao Kaljedinu i Kornjilovu. To je bilo u mjesecu martu... Da... Nego slušaj, dragi prijatelju, ta... Ja ne znam... Saša, ti si me uvijek držao za umna čovjeka... Znam, znam... A i ja sam isto tako držao i tebe. Nego oprosti, dragi moj, ja jedno nikako ne shvaćam. Ti šutiš, pa šuti i slušaj, slušaj.

— Ja vas slušam, vaša visokopreuzvišenosti, samo zato, što vas ne mogu istjerati napolje. Uz vas je sila! reče Sablin slabim glasom.

— Ah, Saša! Ts-ss! Tiše, ako Boga znaš, tiše! reče Pestrecov, mašući mu rukom.

— Ne spominjite imena božjega vi, koji ste se prodali djavolu! reče Sablin.

— Ah... Još uvijek isti! Ali pričekaj... Drugačije ćeš govoriti, kad sve saznaš. Radnička i seljačka vlada bila je primorana da zapodjene u Brestu s Nijemcima pregovore. Vojska je bila razorena još mnogo prije boljševika. Zapovijed, broj 1., sastavljena je, istina, u Sovjetu, no potvrdio ju je Gučkov, a po čitavoj ju je fronti raširio glavkosjev, glavkozap, glavkojuz. Deklaraciju o pravima vojnikâ napisao je Kerenski. Kerenski je uvodio odbore i izborni sistem. Ratovanje je postalo nemoguće. Mi nismo imali vojske, nego gomilu boležljivaca. Nisi li ti, Saša, poslao izvještaj i tražio mi-

*) Sve razumjeti znači sve oprostiti.

rovinu? Da nije došlo do mira u Brestu, Nijemci bi zauzeli Petrograd i Moskvu, a onda bi se svom silom oborili na saveznike, oslobodjeni odasvud. Brestski mir nije izdao, nego je spasio saveznike.

— To je gledište Lenjinovo, koji je za taj mir dobio pedeset milijuna maraka od njemačkoga generalnoga stožera, reče Sablin.

— Mi ne poričemo, da Lenjin nije dobio novaca od Nijemaca, no on ih je prevario. Kad je general Hoffmann u Brestu udarao pesnicom na našu delegaciju, Trocki je našao izlaz iz teška položaja i izjavio: — »Mi ne ratujemo i ne potpisujemo mira« i bude odlučeno, čuješ li, Saša, odlučeno, da se rat produži! A vojnici su s nama i pokoravaju nam se.

— Strijeljanjem i mučenjem!

— Privremena vlada rastrovala je vojsku i nama nije preostalo drugo, nego da uvedemo najstrožu, željeznu disciplinu.

— Disciplina bez vlasti poglavara. Disciplina s komesarima! otkine se Sablinu.

— Ti znaš, Saša, što je rekao Trocki na slično pitanje Baltijskoga, autora našega novoga službovnika: — »Ako se politkom (politički komite) usudi upletati u naše operativne odredbe, ja ću ga svojom vlašću dati postrijeljati iza vaše brzojavne obavijesti. Ako vi zamislite izvesti izdajstvo na fronti, politkomi su dužni da vas postrijeljaju svojom vlašću iza moje brzojavne obavijesti!«

— To znači služiti ne po savjesti, nego od straha, reče Sablin.

— Ali, Saša, u koga je sada ostalo savjesti? Vjeruj, dragi prijatelju, da boljševici izvode rusko patriotsko djelo. Razgledaj se, razmisli, tko je protiv njih? Kozaci, koji su uvijek spremni na pobunu, prirodjeni otimači, Denjikin, Drozdovski, pa, reći ćemo i: admiral Kolčak, Lukomski, Romanovski, Dragomir. Tko su oni? O Denjikinu, Kolčaku i Lukomskom slušali smo koješta i prije rata. A oni su se rasplamsali tek iza bihovske tamnice.

Pogledaj, tko je s nama! Brusilov je naš, idejno naš; on je potpuno prihvatio narodno-seljačku vlast, pa shvaća, da se samo s boljševicima može izgraditi jaka Rusija. S nama je Zajončkovski, — ti ga poznaješ, — sjajan general, talenat, — s nama je Klembovski, Gutor, Baltijski, Lebedjev, Svječin, Neznamov, svi najbolji vojnički umovi su uz nas. Samojlov, moj stari glavar stožera, skreće frontu protiv Denjikina i tek nedavno mi je rekao: — »Vidjet ćemo, tko će koga. Moji seljačići, ili Antonovi kozaci?« ... Saša, ono, o čemu su snivali najbolji umovi naše akademije — sveopća vojna obuka čitavoga naroda, u školama i u selima, izgradnja oboružanog naroda od sto milijuna — to je proveo Trocki. Lebedjev je sastavio osnovu sportskih udruženja i vojničkoga odgajanja za mladež, a Trocki je sazdao veliki svevojenobuč (dužnost sveopćeg vojnog obučavanja)! Saša, naš je poziv da izgradimo najveličajniju vojsku na svijetu i da podložimo sebi svijet. Samo nam fališ ti! Kolika je dakle sreća, što nam je pošlo za rukom uhvatiti tebe i što ti možeš biti s nama. Ja sam izvijestio Trockoga o tebi i on bi vrlo rado tebi povjerio izgradnju crvenoga konjaništva.

Sablin ustane. O, kako je bio slab! Sada je proklinjao one mjesece, koje je odsjedio u tvrdjavi i hranio se toplom vodom i pljesnivim kruhom. Noge su mu jedva držale tijelo. Htio je, da se baci i da zaguši toga ugojenoga starca, koji je sjedio u toploj kabanici na naslonjaču. Htio bi, da se izviče na njega i da ga u strastvenoj gromovnoj filipici uništi i ponizi. Da mu najprije dade moralnu zaušnicu, a zatim da ga udara, da ga udara po licu, kud zahvati za njegov gnusan predlog i za podle riječi. No glas mu se kidao, fraze nisu imale snage i činile su mu se blijedima.

— Vaša visokopreuzvišenosti! reče. — Shvaćate li vi svu gnusobu i podlost toga, što govorite i radite!? Vi pomažete Lenjinu da stvori vojsku... U koju svrhu?... Za Rusiju?... Za Rusiju?... O, kad bi njima bila potrebna Rusija! Kad bi oni strepili nad njom!... Njima je potrebna treća internacionala. Njima je potrebna svesvjetska revolucija, istrebljenje buržuja i kapitalista... uništenje kulture... pretvaranje ljudi u životinje, pa da ih učine svojim robljem... I vi... svi vi... što budete bolje izgradili crvenu vojsku, što budete više uložili u to uma, jakosti volje i talenta, to ćete više nanijeti zla Rusiji... No, čujte! Vi ne ćete nikada, nikada... izgraditi prave vojske! Vi ste iščupali iz nje rusku dušu... Vi ste uništili, vi ste otrovali vjeru u ruskome vojniku... Vi ste ubili Cara, a otadžbinu utapate u krvi.

Glas se Sablinov prekine. Posljednje riječi izrekao je jedva čujnim hroptanjem. Noge ga nisu držale. Ponovo sjedne u težak hrastov naslonjač, što ga je kupio nekad na obrtnoj izložbi, koji je imao oslonce u obliku sjekirâ, a naslonac u obliku dúgê, i reče tihim glasom:

— Smrt... Ja znam, da me čeka smrt... Znam i spreman sam na nju... Ogledajte se naokolo... To ste vi razrušili... zaprljali... popljuvali... prljavim napisima ste pokrili krasotu. Vi ste potaknuli divlji i neprosvijećeni naš narod na krv, na ubijanje i na nesuzdržljivu pljačku... Vi... vi... Moja će smrt doći doskora. Znam to pouzdano, pa vam zato evo i govorim... Nikada! Nikad ne ćete razrušiti Rusiju! Čujte: Rusija će ustati i tako će tresnuti vama, da će vam i traga nestati!... Ona će naći svoga Cara, a vi generali, koji ste izdali otadžbinu, učinit ćete, da će se ona nadugo odvratiti od vas i krenuti sama, bez inteligencije, bez obrazovanosti, da utire sebi put... Ne federativna... nego jedinstvena i nedjeljiva, ne republika, nego monarhija, ne sa židovima, nego bez židova bit će Rusija... Vi ćete je samo za dvjesta godina baciti natrag i vratiti je k najmljenim jahaćim i dragunskim pukovnijama, koje će

smirivati vaš otimalački »svevojenobuč...« Vama se ismjehuje židov mason. Antikrist ruši veliko djelo kršćanske ljubavi — i vi ste mu se pokorili. Ovdje na zemlji vi ćete izgorjeti u ognjenom paklu narodnoga gnjeva i znajte, vaša preuzvišenosti, ako je naš narod strpljiv i pokoran, ipak je on neobično okrutan u gnjevu svojem i on će znati braniti svoju Rusiju!...

Nekoliko časova trajala je u kabinetu šutnja. Pestrecov nije ništa odgovarao na strastveni govor Sablina, izgovoren slabim, isprekidanim glasom. Kroz stijenu se čulo, kako u gostinjskoj sobi psuju komunisti. Napokon ustane Pestrecov i započne:

— Saša, reče, i Sablin razabra u njegovu glasu stare, tople i srdačne zvukove. — Ti si rekao: smrt... Ti ne znaš, kako daleko Lenjin misli poći, ako sazna, da ti nastavljaš sabotiranjem. Ne zaboravljaj: ti si optužen, da si se nastojao probiti do Kornjilova, koji vodi rat protiv sovjetske republike. Ti toga nisi ni poricao. To je izdajstvo naroda, koje se kažnjava smrću... Mjesto smrti ja ti nudjam uredjen tvoj stan, i po mogućnosti, povratak svega onoga, što ti je odneseno; dvije kompletne odore i...

— Šutite, vaša preuzvišenosti! Nemojte na zlo upotrebljavati činjenicu: što ste vi jaki, a ja slab. Ja se ne ću nikada iznevjeriti otadžbini! Pa ako nisam za nju mogao umrijeti u redovima hrabre dobrovoljačke vojske, spreman sam umrijeti ovdje.

— Oni će te udariti na muke, reče Pestrecov tiho.

Sablino lice sine.

— Tim bolje, reče. — Što su strašnije muke moje i onih generala i časnika, koje mučite u črezvičajkama, to je veći podvig i veće značenje našega patništva u očima naroda. Rusija živi, vaša preuzvišenosti, ne godinu, ni dvije! A kad se podigne, imat će, na koga da se podupre i da pokaže mladom pokoljenju. Naći će se kod nas domaće

braće Grakha, domaćih Mucija Scaevola i nezaboravljenoj uspomeni Susanina mi ćemo dometnuti uspomenu od tisuću mučenika za Rusiju. I ja ću... kao veliku sreću podnijeti muke, a s njima se ovjenčati i slavom.

— Saša, progovori Pestrecov jedva čujno, a starački mu podbradak zadrhta. — Zapovjedjeno mi je, da ti javim, da je... tvoja kći Tatjana... uhapšena u Moskvi i da se nalazi u vlasti črezvičajke. Ako pristaneš, bit će ona odmah, potpuno nepovrijedjena, povraćena k tebi.

Sablinu se otme mučenički jecaj. On podigne oči k portretu Vjere Konstantinovne, tražeći od nje pomoći i savjeta. Modre njezine oči gledale su odlučno i nepokolebljivo. Iz nježne krasote njegove žene izbijao je čelični značaj: ona je žrtvovala svoj život, pa će žrtvovati i kćerkin, ali ne će izvesti ništa ružno.

— Nikada! prošapće Sablin. — Nosite se. Vi... nitkove!

Sablin se uhvati za glavu. Ono, što je ugledao u duhu, zbunilo ga je i prisililo, da zadrhće čitavim tijelom.

Pestrecov podigne polako s naslonjača, na kojem je sjedio, svoje teško staračko tijelo, previne negibljiva koljena i pokloni se Sablinu do zemlje. Zatim se teško uspravi i bez riječi, vukući noge, izadje teškim, klecavim korakom.

Sablin je bio tako slomljen, da nije mogao ništa reći, pa ostane sjedeći u naslonjaču. Nekoliko časaka iza Pestrecovljeva odlaska ugasi se električko svijetlo u čitavom Sablinovom stanu.

XLIII

Predosjećanje nečega teškoga, neizbježivoga, — smrti i muka, — pritištalo je Sablina. U kabinet bude donešena petrolejska svjetiljka, a Avdotja Markovna donese mu večeru.

— Poslao je komesar, reče mu ona.

Večera je bila prigrijana, no i po starom shvaćanju dobra. Sastojala se od buljona s komadićem mesa, od komada varena smudja s krupirom, od krila pečene kokoši i dva slatka kolačića. Bilo je očevidno, da je komesar smatrao posao svršenim, te nije ni pomišljao na odbijanje.

Iza objeda odnesu svjetiljku i Sablin ostane u mraku kabineta. Kroz prozor s otkinutim zastorima i zavjesama provirivala je svijetla zimska, petrogradska noć. Naokolo vladala je strašna tišina. Nijedna svjetiljka nije nigdje gorjela, nijedan prozor nije bio rasvijetljen, — grad je izgledao mrtvim. U njemu je vladala takova tišina, da se čulo u stanu, kad je Nevskim prošao automobil. Sablin je znao, da će ga te noći odvesti i spremao se na to. Legao je ne razodijevajući se, da izbjegne neprijatno oblačenje pred očima podrugljivih stražara. Spavao je i jasno je vidio san, koji je držao proročkim i usudnim. Vidio je more mutne vode. Bilo je nešto uzbibano i u njemu su plivala i tonula mnoga poznata lica. I Sablin je plivao po njemu; sile su ga izdavale i on se počeo zagrcavati. Počeo je da tone, a spuštajući se na dno opazi, da je dno prekriveno topovima, zastavama s dvoglavim orlom i kostima... Strašno je bilo spuštanje na dno. I odjednom medju kostima opazi dva mrtva tijela. Na nogama su imala brončane kruglje i voda ih je uspravila. U košuljcu s paževskim naramenicama i s opremom na sebi njihao se njegov ubijeni Kolja, a u bijeloj plesnoj haljini Tanja. Voda je ljuljala njihova trupla. Zelenkasta lica njihala su se, a voda je dizala i spuštala crne njihove trepavice. Sablina je privlačilo nešto k njima. Na čitavom tijelu osjećao je neprijatnu vlagu i strah pred zelenim mrtvacima, bliskima, a u isti čas i tako strašnima.

Probudi se. U sobi je bilo vlažno i hladno. Ni pod pokrivačima Sablin nije mogao da se zagrije. Zimska noć bacala je mutno svijetlo u sobu i kao

prividjenje gledala je s platna Vjera Konstantinovna. Sablin je još uvijek pod dojmom teškoga sna nepomično ležao i mislio. San mu je bio neshvatljiv. U tvrdjavi pričao mu je komesar o roniocu, kojega su u Sevastopolju spustili po nešto na dno mora i koji je zbog toga sišao s uma. Na dnu je opazio mnoštvo pomorskih časnika, što su ih mornari pobacali u more. Mornari su im privezali za noge utege i tjelesa su im se sada nadula, oči iskočile iz očnica, a voda sa morskoga dna pridizala desetke tjelesa sa zlatnim naramenicama. Ona ih je ljuljala i po riječima roniočevim, činilo se, da su se utopljeni časnici sabrali na dnu morskom na neku osobitu skupštinu i mahali rukama. Komesarevo pripovijedanje proizvelo je na Sablina užasan dojam, a sada se toga pripovijedanja sjetio. Neprijatan je Sablinu bio taj san zato, što je voda, vidjena u snu, uvijek navješćivala nesreću. Kad je ubijen Kolja, on je isto tako vidio vodu i isto je tako, probudivši se, dugo ležao pod dojmom sna. »Nešto će mi se danas dogoditi... no ja sam to znao i odlučio sam se na to«, pomisli Sablin. »Ali Tanja! Tanja!«

Sablin počne misliti o Lebedjevu, o Samojlovu, o svim krupnim vojničkim imenima, koja mu je maločas spomenuo Pestrecov. Oni su osramotili svoje ime. Pošli su za svjetskim blagom, pošli za povećanim obrokom, za dvjema potpunim odorama, za stanom. Kako nisko pada čovjek, lišen vlasništva! I tko to čini i zašto? Svim time rukovodi naprosto pakost izrabljenog, podivljaloga proletarijata, koji želi da se nasladi na buržujima. Korenje toga pokreta leži u buntovničkom karakteru ruskoga bosjaka, koji je dobio vlast i silu i ruska je revolucija naprosto besmislena pobuna, ili su njezini uzroci dublji i kriju se u tajanstvenoj odluci mističkog sinedriona sedamdesetorice izabranika, koje vode trojica, a kojima je opet na čelu veliki mudrac, »knez pljačkaša«. Sablin je čuo i za nje-

govo ime: Shifs ili Shiffs, amerikanski milijarder. Bilo je strašno i pomišljati na mogućnost masonske organizacije. Činjenice su se razdvajale. Jedne su pouzdano i točno pokazivali Sablinu, da se on nalazi ne pred običnom pobunom ruskoga razbojnika, nego pred sistematskim uništenjem ruske države. S neobičnom tvrdokornošću uništavali su i strijeljali sve, što je bilo jako i zdravo, sve pošteno, ispravno i uspravno, sve obrazovano i radino u Rusiji. Profesori, naučenjaci, najbolji predstavnici socijalno-revolucionarne stranke, iako kao stranke utopičke, no u svojoj suštini poštene, padali su pod udarcima krvnika. Padali su najbolji generali i na tisuće se proredjivao viteški stalež časnika; uništavala se poštena i neiskvarena mladež, iskorenjivali se kozaci. Zapovijedajući divizijom, Sablin se približio kozacima i počeo ih ljubiti i poštivati. To su bili najbolji Rusi od svih Rusa, to su bili krepki, silni ljudi, sposobni da izgrade državnost. Njih su uništavali. I što je čudno, u uništavanju svega silnoga u Rusiji, nisu sudjelovali samo boljševici. Sablin je još u tvrdjavi čuo za nesuglasice medju bijelima, čuo je da se i tamo radi na uništavanju, na rušenju svih silnih, patriotički zadojenih ljudi. Tek, što se neko lice počne isticati u vlasti i u karakteru i kad izravno stane težiti za velikom Rusijom, odmah ga opkoli gomila nekih ljudi, sazivlju se velika vijećanja, odbori, vlast, — lice se razgnjevi i stvar propadne. U tom rušenju svega ruskoga nesumnjivo saradjuje Njemačka, ali to isto čini i Engleska i Francuska — a na svoju vlastitu štetu. I nehotice niče u glavi misao, da dogadjaje na čitavom svijetu doista rukovodi volja nekakove organizacije, kojoj je na čelu jedno lice. A to lice postavilo je sebi za cilj uništenje Rusije i ruskoga naroda, kao naroda kršćanske religije. Samo u Rusiji sačuvala se ljubav srca. Samo u Rusiji mogu se zamisliti Sonječke Marmeladove s njihovom većom ljubavlju prema bližnjemu, nego prema

samima sebi; samo u Rusiji ostalo je »Krista râdi« jačim, nego sve dobrotvorne organizacije čitavoga svijeta. I na Rusiju skrenuo je mračno svoje lice sinedrion velikih mudraca.

No bilo je činjenicâ i drugoga karaktera. Sve se moglo pričiniti mnogo jednostavnijim. Postojao je divlji i raspojasani ruski narod, koji ne poznaje suzdržljivosti. Postojala je četa utopista s Lenjinom na čelu, koja je povjerovala, da su priče Wellsove na zemlji moguće. Postojala je egzaltirana, neuravnotežena, zanosna ruska mladež sa svojom vječnom težnjom za istinom. I sve se to pretvorilo u krvav ruski boljševizam. Ruska mladež, kao u vrijeme carstva, zatvarala je oči na sva revolucionarna umorstva, na ubijanje gradskih stražara i činovnika, na nevine žrtve, koje se na ulicama raskidaju bombama, a vidjela je samo samovolju žandara i obrambene policije, tako i sada zatvara oči pred krvlju, koja se toči sa dvorišta črezvičajkâ i smatra to neizbježivo potrebnim.

Tko je, ako ne ta mladež, spjevao komunističku marseljezu, u kojoj je svaka riječ poziv na ubijanje i na krv. Stvorila ju je mašta beskućnika — ruskoga inteligenta, koji sa zavišću gleda site i bogate. A pala je na plodno tlo.

Ruski se komunizam rodio iz ružne i bestidne ruske kletve, iz neotrežnjiva pijanstva, iz nedostatka poštivanja prama svojoj prošlosti. U njemu ima nešto ruske druževnosti, nešto bučnog razbojničkog četništva, gdje se krv slila s poezijom, a sve je umiješeno židovskim cinizmom.

Rusko »pljujem« pomoglo mu je do razvoja. Ruska lijenost odnjegovala ga...

»Imam li ja pravo«, mislio je Sablin — »odbiti da udjem u njihove redove i da radim s boljševicima? Možda bi nizom napora čestitih ljudi pošlo za rukom skrenuti komuniste s njihova strašnoga puta?«

»Pod ovim se prilikama, što su ih oni stvorili, ne može raditi. To je požar na groblju. To je ludnica. Preostaje samo jedno: — umrijeti«.

Dugim gladovanjem i mislima o smrti Sablin se pripravio za sve. Kako je on sada samo shvaćao mučenike! Njihova muževnost dolazila je odatle, što je tijelo umiralo prije nego što su nastupale muke i duh je slavio nad njim slavlje.

Prolazili su časovi, a Sablinu se pričinjali satima. Misao mu je neuredno kopkala po glavi i bojala se da se dodirne bolnih kutića prošlosti. Sadašnjost i budućnost bila je tako siva, prljava i ružna, da mu se sama smrt pričinjala ljepšom. No prošlost je bila prekrasna. I Sablin je odgonio uspomene i nastojao da ne misli, kako je proživio sve svoje četrdeset i četiri godine.

XLIV

Odjednom plane u čitavom stanu jasna električka rasvjeta. U noćnoj tišini čulo se, kako su se po sobama probudili komunisti i kako su uzbudjeno šaptali i micali se, kako su nešto spremali i umotavali. Avdotja Markovna u otrcanom starom haljetku, gologlava, zaviri na vrata i reče preplašeno:

— Vaša visoka preuzvišenosti. Sad će se provesti pretraga.

No Sablin je shvatio, da se tu ne radi o pretrazi. Kucnuo je njegov posljednji čas.

Na ulici su bučali strojevi automobila. Sablin pridje k prozoru. Iz velikog teretnog automobila iskakivali su crveni gardisti. Otraga, osvjetljujući ga svojim svjetiljkama, stajao je maleni Ford. U njemu su sjedila dvojica.

Iza nekoliko časova udje u Sablinov kabinet osam crvenih gardista. Jedan je bio ružniji od drugoga. Četvorica — mladi, od osamnaest godina, tupih i bezbrkih, drzovitih lica. Peti je bio ridj, s pjegama na licu, a pričinio se Sablinu poznatim. Uske svinjske oči tupo su gledale ispod crvenih trepavica. Šesti je bio zdrav seljak obrijana lica. Njegovu mesnatom nosu i debelim obrazima nisu pristajali maleni, podrezani brkovi. Njegovo lice izražavalo je zvjersku radost. Ostala dvojica bili su Kitajci.

Čitava gomila baci se na Sablina, kao da su se bojali, da će uteći ili da će se oduprijeti. Pograbe ga, silom ga posade na hrastov naslonjač i čvrsto mu privežu ruke uz oslonce, noge uz podnoške naslonjača, a pojas uz naslon. Sablin izgubi svaku mogućnost da se miče. Jedan od njih stajao je na vratima i izdavao odredbe.

— Postavite kraj postelje! reče. — Okrenite malo k prozoru. Tako! Dosta.

Sablina posade nasuprot portreta Vjere Konstantinovne i on shvati, da ga osim fizičkih muka čekaju i moralne.

— Sada svi otidjite! Vam-pu, pripravi se, kako je bilo u Harkovu. Razumiješ! Čekajte u susjednoj sobi! razlijegao se glas na vratima.

Kabinet ostade prazan. Samo Sablin ostane u njemu. Vjera Konstatinovna gledala ga s portreta i Sablinu su i protiv njegove volje dolazile na pamet do bola slatke uspomene.

U sobu udje odvažnim kratkim koracima mlad čovjek živih, sivih očiju. Bio je odjeven u kožnu odoru. Niz bokove visjela su mu dva velika revolvera o pojasu, koji mu je pritezao crnu švedsku bluzu.

Sablin prepozna u njemu Koržikova.

Ali nije samo Koržikova prepoznao u mladom čovjeku, — prepoznao je u njemu i samoga sebe. Da. Takav je bio on u prvoj godini svoje časničke službe, kad je bio na večeri kod Gricenka. I uzrast, i malene gospodske njegove ruke, i ponosno sablinsko držanje, i smioni njegov korak. Tako se

on onda približio Gricenku i sobom zaštitio Zahara...

Koržikovu su neprirodno plamtjele oči.

Pridje k pisaćem stolu i podupre se na nj.

— Tatice! reče on, smiješeći se. — Eto, sad ste moji. A koliko su vas samo branili u Rev-vojensovjetu. Sam Trocki bio je za vas. Vas su nazivali najboljim!...

Zašuti i u nekom razmišljanju doda:

— »Najboljega Goja ubij, najboljoj zmiji razmrskaj mozak!« tako je govorio Mehilt...

Čulo se, kako na ulici šoferi hodaju okolo automobila i kako izmjenjuju kratke rečenice.

— Vi znate, tko sam ja? zapita odjednom kratko Koržikov.

Sablin je šutio.

Koržikov izvadi iz džepa lisnicu i izvuče dvije slike. Prinese ih Sablinu pred lice. Jedna je bila Marusjina, a druga Sablinova iz mladosti.

— To je moj tata i moja mama! reče Koržikov škubeći se. — Tata ste, eto, vi. Osjećate li prema meni očinsku nježnost? A? Da li se ponosite sa mnom? A? Vi ste u mojim godinama bili tek kornet gardijske pukovnije i djavolko, a ja sam — komesar i član črezvičajke... Karijera, tatice! Ne počinjem ja, kako ste vi počeli. Eto, promatram vas, slični ste meni. Ja sam vaše sjeme, a u meni prema vama nema ničega, nikakova osjećanja. Isti ste mi, kao ovaj stol.

Koržikov zapali cigaretu.

— Hoćete li pušiti? reče i približivši se, utisne Sablinu u usta svoju cigaretu. Sablin bi vrlo rado pušio, ali je cigaretu izbacio iz usta.

— Kako želite, reče Koržikov. — Vaša volja. Hajde da malo filozofiramo! Ima li čovjek dušu ili je nema? Po vašem mišljenju ima, po mojemu nema. Po vašemu je čovjek od boga, a po mome ni boga nema. Čovjek je, kao kunić, ili možda kao uš: rodio se iz sluzi i ničega u njemu nema. Eto vi, uzmimo, mamu ste moju ljubili, a ona vâs beskrajno, i iz te vaše ljubavi rodio sam se ja. A ja vas i ne poznajem. No, gdje je ta duša? Ja imam prijateljicu, drugaricu Doru. Radila je u odeskoj črezvičajci za cijelo ovo vrijeme. Bavila se tim pitanjem. »Ako«, veli — »čovjek ima dušu, kamo onda ta duša odlazi, kad ga ubiješ«? I ona je, eto, tako radila. Sjela na stolac, rastavila noge, a iza nje postavili protivurevolucionarce gole. Onda ih prisile, da ispod stolca, izmedju njenih nogu počnu puzati, a tek što se pomolila glava, a ona opali iz revolvera u sljepočicu. I gleda, što će biti. Ništa. Razumijete? Tek ružan zadah. Po tridesetoricu je ona na dan otpremala i nikakove duše nije vidjela. Prema tome dakle, ni boga nema...

— Vi šutite, nastavi Koržikov, uvukavši dim. — Ne protestirate. Vama je, možda, sve to neprijatno. Rodjeni sin i sve ovo drugo. Uspomena mamina i ovakova djela! Da... Ako hoćete, može se sve ovo i drugačije okrenuti? Evo ovdje, još ove noći, sastavite pismeno, da me priznajete svojim zakonitim sinom. I da se ja imam odsad zvati Viktor Aleksandrovič Sablin... Uostalom, zašto Viktor? I tako nisam kršten. Možda se kod vas ponavljaju porodična imena. Meni bi trebalo po djedu — da budem Nikolaj Aleksandrović. Da... I vi sami prihvaćate predlog i ulazite u Rev-vojen-sovjet i u komunističku stranku. Brusilov je dao svoga sina u konjaništvo k Budenomu, a vi ćete mene uzeti u svoje crveno konjaništvo. Zvijezdu ćemo vam, tatice, petokraku, prilijepiti, na rukav zapovjednički trak i eto ti — general Sablin prisiže, da će služiti pod crvenim barjakom treće internacionale! Karijera, tatice!

Koržikov razgleda portrete predja, koji su visjeli s obje strane portreta Vjere Konstantinovne i reče s onim istim milim prizvukom u glasu, kako je to nekada rekla i Marusja:

— Predji vaši!... Ti će se tek obradovati. A vi se, tatice, onoga... ne bojte. Ta njih uopće i nema. Tih predja! Sve je to glupost. Tradicije roda! Ništa to ne znači, tatice! Puka izmišljotina... A ova? To je vaša posljednja. Rasputinska rasputnica... Ja sam naime, tatice, pročitao njezin porodični dnevnik. Znate, kad su izvršili premetačinu kod vas i dopremili k nama u črezvičajku, mene je to mnogo zanimalo. Spisi generala Sablina! Kako ne bi? Možda je to glas krvi? Zanimanje za doživljaje maćehine. Vrlo zabavna stvar! A što je s vama? Eh, vi ste heroj! Vitez! Tatice, vi ste doista čudan čovjek. U ono doba vi niste mogli moga ujaka, Ljubovina, kazniti, kako bi trebalo za njegovu drzovitost; mene ste dali Viktoru Viktoroviću, a Rasputina ste pripustili svojoj ženi. Kako je to? Ta ona je, zacijelo, bila jača. A lijepa! Kako, tatice, — da li je ona bila prijatna u postelji? Ja takve volim. Ja sam se uopće na vas umetnuo. I koliko! I nadmašio sam vas. Sve sam ja iskušao. No, recimo, da je sada u našem komunističkom režimu mogućnost kud i kamo veća. Jeste li vi, tatice, na primjer, okušali kadgod nevinost od sedam godina? Nemojte ni pokušavati, ne isplaćuje se. Razarali smo jedno protivu-revolucionarsko gnijezdo, neku špijunsku organizaciju. Razumijete: otac je u Denjikinovoj vojsci, a mati, njegova žena, ovdje — i otkrila su se pisma. Dojavljeno nam je. Pošao sam ja. Ona nije bila ništa osobito; predao sam je crvenim armijcima. A onda poleti prema meni djevojčica. Modrooka, s dugim trepavicama i crnom kosicom, kao svila. Ruke mi cjeliva. »Mamu, mamu!« viče — »spasite mamu«. Nožice punačke, bjelcate. No, pa sam se raspalio. Odnio sam je na postelju... Takva, znate, preplašenost, tolika muka u očima, a osjećanja nikakova. Potpuna hladnoća. Pola sata mučio sam se s njom. Otimala se, grizla, plakala...

Koržikov zašuti.

— A što je sada s djevojčicom? nehotice upita Sablin.

— Poludjela je. Postala je kao divlja, pa sam je ustrijelio... No, što ste vi poblijedili? Što to znači? A zar vi sami, onako od zabave, niste nikada ubili ptičicu na drvetu? Onako, sjenicu kakvu ili snjegira? A u stvari — nije li to isto? Vi ste otac, a ja sin. Imamo samo različita mjerila. Medju nas je legla velika ruska revolucija, a ona djevojčica je samo jedna tekovina revolucije... No, kud sam se ja tako zanio? Htio sam vas zabaviti i zavesti lijepim slikama... Tatice, ta carski je balet potpun. Pleše. Pa komesari mogu da se zabave. No, ako se želite zabaviti antikvarnim ljepoticama, Peltzer će vam stojati na službu. Dakako, sve ćemo učiniti, da vas razonodimo... No, dakle hoćemo li, tatice? Sablini — otac i sin u crvenoj vojsci! Koliko će samo onda vojnika i kozaka od Denjikina prebjeći k vama! Reći će: kad je već Sablin radničko-seljačku vlast priznao, onda je ona, svakako, dobra. Pravilna, zakonita vlast. No, jeste li se odlučili? Klimnite samo glavom, pa će sve drugo doći kao da ste mahnuli čarobnom šipkom. I automobil i artistica — »sodkom«, kako mi nazivljemo priležnicu (sodržanku) komesarovu. I zlato i poštovanje! A, tatice? Iz mene sve ovo govori prava sinovska ljubav. Kao neki glas krvi, što li!

Koržikov je iščekivao odgovor. Ali je Sablin šutio. Gledao je Koržikova s tako strašnim izrazom patnje i mržnje u očima, da je Koržikov u njima pročitao odgovor.

— No dakle... reče on, ustajući sa stola i odlazeći u kut sobe. — Iskreno govoreći, ja drugačijega odgovora nisam ni očekivao od vas. Ipak smo mi obojica — Sablini! Samo što vi služite pod dvoglavim orlom, a ja pod crvenim barjakom treće internacionale. I obojica svoj posao točno izvršavamo... No oprostite, moram vam reći još i po-

sljednje. Ako ne pristanete, onda će osim vas poginuti i vaša kći. Moja sestrica. Zacijelo je lijepa. Ja ću je sam obeščastiti, da pokažem ljudima, kako me ne će ošinuti strijela nebeska poradi krvnoga grijeha, a onda ću je predati dvanaestorici crvenih armijaca sifilitika. Jeste li razumjeli? Moja je riječ tvrda! — Pristajete li dakle, da stupite u stranku?

— Nikada! klikne Sablin.

— Dobro, gospodine, reče Koržikov hladno. — Onda poduzimljem mjere.

XLV

Vi ste je ljubili, reče Koržikov. Stao je iza Sablina i govorio mu gotovo u uho.

— Vama je draga njezina uspomena. Vi gledate njezin portret i čini vam se, da ona blagosivlje vaše muke i smrt. Mi ćemo je iznakaziti.

Koržikov izvadi revolver.

— Strijelac sam dobar. Mjesto modrog desnog oka neka bude crna rupa! A vi u sebi, tatice, zamislite, da je živa.

Muklo prasne iza Sablina metak. I u isti čas zanjiše se portret Vjere Konstantinovne i bučno se sruši. Stari okvir udari o pod i razbije se zajedno s podloškom, a platno šušteći i kidajući se razleti se po podu iza ormarića, koji je stajao ispod portreta. To je bilo tako neočekivano i strašno, da se Koržikov uhvatio za grudi, a Sablinovo se lice osulo krupnim kapljama znoja.

— Što ste se poplašili? reče Koržikov, no glas mu je drhtao. — Tane je prekinulo uzicu. Prirodno je dakle, da je portret pao. A okvir se rasušio. Dobro mi je to pošlo za rukom... A sad ćemo... mamicu!

Koržikov postavi Marusjinu sliku na ormarić na ono mjesto, gdje je bio portret Vjere Konstantinovne i spremi se da puca.

— Vama bi, zacijelo, ruka zadrhtala, reče. — Vi se ne biste ni usudili odapeti u sliku. Kako ne, mamica! Mati!... A meni je svejedno, — i Koržikov izreče ružnu seljačku psovku.

— Mamici ću ravno u čelo! reče.

Metak grune, no tane udari polak palca iznad slike.

— Čudno, reče Koržikov. — To mi se nije još nikad dogadjalo, da na sedam koračaja promašim. U grivnu, znate, u srebrenu grivnu carsku gadjao sam. A ovo. No još jedanput!

Ali i sada promaši. Sablin je sjedio i mislio. Kako su prevrnuli i naglavce okrenuli Rusiju! Strijeljanje u peterburškom stanu, u Gogoljevoj ulici. Bio bi neminovan dolazak kućnog čuvara stva. »Tko je pucao, zašto je pucao?« — Sablin se sjetio, kako je iza onoga, kad je Ljubovin odapeo na njega, odmah u čitavoj pukovniji nastala uzbuna. U stanu korneta Sablina je netko pucao... Dogadjaj!... A ovamo udara metak za metkom; susjedne sobe pune su komunista i crvenih gardista, pa da se barem tkogod zainteresira, o čemu se radi... Kad se to započelo? Otkad se u Peterburgu može nesmetano pucati? Da, još u ono doba, na početku rata, kad su zimi god. 1916. na zaledjenoj Nevi kraj petropavlovske tvrdjave učili pucati iz strojne puške. Zatim u vrijeme privremene vlade, u vrijeme »velike beskrvne«, kad je blagodušni knez Ljvov sjedio u Marijinskom dvoru s histeričkim Kerenskim, po svim ulicama grada grmjela je pucnjava. Ubijali su časnike i redare. Onako tek... Upitao je tkogod: »Čini se, da se pucalo?...« »Da, vojnici su ubili časnika...« U prijašnje vrijeme nije se smjelo ni psa tako na ulici ubiti. No ono je bilo za »prokletoga carstva«, pod dvoglavim orlom, a sada je — sloboda. Pucnjava u stanu — i to je jedna »tekovina revolucije«, kao i oskvrnjivanje maloljetnih djevojčica i mrcvarenje ljudî, koje je zamijenilo smrtnu kazan.

Pucnjava kraj uha, česta i bijesna, uznemiravala je Sablina, no u isti čas ga je i smirivala. On je strastveno želio, da Koržikov ne pogodi u Marusjinu sliku. Ne može sin da puca u sliku materinu. Mistika? Pa neka je i mistika! Ali ako on promaši, onda to znači, da ja imam pravo, a ne on. To znači, da Koržikov nije kunić, koji bi se rodio iz sluzi, nego da je u njemu besmrtna duša. Opoganjena, odvratna, ali besmrtna, zato se izmedju njega i već mrtve Marusje provlače nevidljive niti i dopiru do Sablina. I sedmo je tane promašilo, a slika se nije ni maknula.

— A, podlačino! reče Koržikov, pričekaj samo! Obračunat ću ja drugojačije... Pričekajte, tatice! Ne klikćite. Vaša će pjesma tek doći. Hej? — krikne viteški, kako je u svoje vrijeme i Sablin znao viknuti, — hej, ljudi, drugovi, ovamo!

Crveni armijci nagrnu u sobu.

— Vam-pu! Gotovo? upita Koržikov.

— Jest gotovo, dluže komesalu, odvrati Kitajac. Žuto njegovo lice bilo je bezizražajno.

— Kao u Harkovu? Hoćeš li sadrti? upita Koržikov.

Kitajac zaklima glavom. Kose njegove oči bile su bez života, a splošteno, masno lice izgledalo je kao obrazina.

— Odvucite, drugovi, generala u kuhinju. Odvežite ga! zapovjedi Koržikov.

Crveni armijci jurnu prema Sablinu. Bili su zamazani i otrcani. Zaudarali su po znoju i isparivanju nečista tijela te Sablin, iznemogavši od svega toga, umalo ne izgubi svijest. Pred očima mu se zamaglilo. Nije jasno razabirao ljude. Sve, što se dogadjalo, činilo mu se snom. Odvukoše ga kroz sobe i preko hodnika u kuhinju. Štednjak je bio sav ražaren. Na njemu je u velikoj posudi klokotala i ključala vrela voda. Sablina privedu k štednjaku. Oko sebe je vidio lica, koja su žudjela za nekim

novim, nevidjenim prizorom. Crveni armijci su gledali čas Sablina, čas Koržikova očekujući novi ispad, koji će podražiti njihove konopske živce.

Kuhinja je bila jasno osvijetljena svijetlom trostruke svjetiljke. U kutu je, zagradivši se jastucima, na postelji sjedila preplašena Avdotja Markovna.

— Drugovi! reče Koržikov. — Jesam li ja u licu sličan generalu?

— Slični ste... Veoma slični... Kao jaje jajetu! začuli se glasovi.

— Drugovi, ovo je moj otac. On je nekad obeščastio radničku kćer i odbacio ju. Ja sam njezin porod, a on me je zaboravio. To je bilo onda, kad je u Rusiji vladao car, i kad je gospodi sve bilo dopušteno. Što je zavrijedio?

— Smrt! zabruje glasovi.

Koržikov se nasmiješi i uhvativši Sablina za šaku, podigne mu ruku.

— Drugovi! reče. — Vi vidite, kakove ruke ima ovaj buržuj?

— Kao gospodjica, reče ridji vojnik, koji je čvrsto držao Sablina, obuhvativši ga otraga preko grudi.

— Ovim rukama, govorio je Koržikov zvonkim glasom, — opletala je njegova preuzvišenost vojnike po gubici u slavu cara i kapitalista.

Na kuhinjskim vratima skupljali su se komunisti, koji su stanovali u kući, a s njima i dvije ženske. Postepeno su se natiskivali u gomili i ulazili u kuhinju.

— Drugovi! nastavi Koržikov. — Ovaj general nije htio da prizna radničko-seljačku vlast, nego se preobučen krao Kaljedinu i Kornjilovu. Ja sam ga uhvatio i predao narodnomu sudu. Narodni sud ga je osudio na smrt.

— Ispravno! zabruje crveni vojnici i komunistički glasovi.

U kuhinji nastade odmah tišina. Sablin je čuo, kako je jedna ženska šapatom zapitala: — »A hoće li ga odmah ovdje i ubiti? Veoma zabavno...«

Ni na jednom licu — a Sablin ih je pred sobom vidio više od desetak — nije razabrao nikakove sućuti. Na licu Avdotje Markovne odražavala se samo smrtna zaplašenost, pa se samo tresla u sitnim, grozničavim drhtajima. Jedna djevojka, omotavajući se u skupocjeni Tanjin orenburški rubac, pristupi bliže. Sablin ju prepozna. Bila je Paša, Tanjina sobarica. Ugojila se, a crveni joj obrazi nabrekli. Bila je bosa, a iznad koljena visjele su suknje sa skupocjenim čipkama iz Tanjina miraza.

— Ta su gospoda, reče Koržikov u zatihloj kuhinji, — nosila uvijek bijele rukavice. Mi smo im se, prosti narod, gadili. Mi smo za njih bili kao nečiste životinje.

Sablinu se mračilo pred očima. Nije više vidio gomile, nije vidio kuhinje. Do njega je ključala voda u posudi i drvo je pucketalo. Jasno je razabirao Pašino lice s kolutima ispod očiju, sito, zadovoljno, puno žarke ženske radoznalosti. Vidio joj je ramena, ogrnuta sivkasto-rumenkastim rupcem, pod kojim je tako često vidjao suhonjava Tanjina ramena.

— Mi ćemo skinuti generalu njegove bijele rukavice! čuo je glas iznad sebe. Ali glas je zvonio nekako muklo, a lica su mu dolazila kao kroz maglu. Bilo je kao u parnom kupalištu, kad se ispusti velika para i kad se voda zalije u uši i oči, a glasovi se čuju muklo, pa iako govore blizu, ne mogu se razabrati.

— Svucite generala! zapovjedi Koržikov.

Crveni vojnici svuku sa Sablina kaput, prsluk i hlače, skinu mu cipele i čarape. Sablin je nejasno shvaćao, da dolazi svršetak, no saznanje mu je otupjelo i tijelo izgubilo osjećajnost. Stojao je bosim nogama na podu, a nije osjećao poda.

Skupina ukućana primakne se bliže.

— Dakle će ga ovdje usmrtiti! reče Paša. Radoznalost i pohota blistale su u njenim smedjim očima.

— Vam-pu! reče Koržikov. — Na posao!

Kitajac pridje gomili i protisne se do Sablina. Izvadi Sablinovu ruku iz vojnikove ruke i stisne je kod lakta svojim čvrstim, bakrenastim prstima. Iza toga učini isto s drugom Sablinovom rukom. Krv je prestala pritjecati u prste i oni mu obamru.

Nato Kitajac brzom i oštrom kretnjom uroni obje ruke u vrelu vodu.

Gomila se trže. Sablinovo lice problijedi na smrt, oči mu se razrogače i krupne suze poteku mu niz lice. Usta se rastvore, ali on ne pusti ni uzdaha. Sve su oči bile uperene u njegovo lice. Samo Kitajac je brižno gledao u posudu s vodom.

— A, buržuj! Ni kriknuo nije! prošapće ridji crveni gardist, pun mržnje. Mladež je gledala Sablinu pravo u lice i tupo soptala.

— Pa zar ga ne boli, što li! reče netko.

— Gospode! Tvoja volja! prošapće Paša.

Vladala je kobna tišina. Čulo se disanje ljudi, klokotala je voda u posudi, dok su se Sablinove ruke bijelile u njoj, zamirući. Jasno je, kao na blagdan, gorjelo električno svijetlo.

Koržikov je ushićeno gledao Sablinu u lice... »Znaju umirati ti prokleti buržuji«, pomisli.

— Dlži tako! reče Kitajac zabrinuto, predajući Sablinove ruke ridjemu gardistu. On dohvati nož. Na žutom, nečistom licu od topline štednjaka i od pare izbiju mu kaplje znoja. Polagano, pritišćući svom snagom nož, proreže kožu na Sablinovoj ruci i počne je obrezivati naokolo. Krv je počela kapati ispod prstiju crvenoga armijca i padati u tamnim kapljama u vrelu vodu.

Postalo je još tiše. Sablin više nije vidio gomile vojnika, koja je stajala oko njega. Stajao je na nogama. U ušima mu je zvonilo. Glavom su mu

jurile nesredjene misli. Podbradak mu je drhtao. On je naprezao svu snagu svoje volje, da ne zastenje.

Obrezavši kožu, Kitajac je pomno počeo skidati i polagano izvlačeći rasparenu ruku iz posude, sadirao s nje kožu.

Gomila se primakne još bliže i pritajivši disanje, promatrala je to kao neki pokus.

— Gospode! Sa živa čovjeka sadrli su kožu! prošapće Paša.

Bila je tako blizu Sablinu, da je on osjećao miris masti, kojom je namazala kosu. Od tog mirisa sljepljivala mu se usta. No njezina lica, ni svojih ruku Sablin nije vidio.

— Prsti! prsti... prošapće Paša. Kako su tanki! Kosti se vide.

— S noktima se skinula i koža, prošapće netko u blizini.

Kao kroz maglu osjeti Sablin neprijatnu hladnoću na rukama i oštar bol. Izvade mu ih iz vrele vode.

Iza toga udare ga po licu nečim toplim, kožnim i mokrim i on začuje drzak Koržikovljev smijeh.

— Tatice, ove ću rukavice obući, kad budem grlio svoju sestricu.

Iza toga Sablin dugo nije ništa razabirao.

XLVI

Sablin se prenuo od zime. Vodili su ga bosa po snijegu. Dvojica su ga držali pod ruke, dok ga je treći gurao otraga. Išli su ulicom. Sablin je vidio nad glavom tamno nebo i rijetke zvijezde. Velike kamene kuće bile su tamne. Pod nogama se oštro bijelio snijeg. Upravo pred licem stršile su njegove ruke. No Sablin ih nije prepoznavao. Crni prsti bili su rašireni i boljeli su ga oštrom boli.

Za Sablina nije bilo ništa čudno u tome, što su ga vodili pod ruke bosa i samo u rublju po zasnježenoj ulici noću. On se domišljao da prolazi svojom, Gogoljevom ulicom. Odlazio je nekamo noću. Bos s izranjenim, zauvijek nesposobnim rukama. Najčudnije i najružnije misli vrzle mu se glavom.

»Tako bi se mogao nahladiti«, pomisli. »U zimi bez kabanice... Koža na rukama nikada ne će ni izrasti. Trebat će po svoj prilici odrezati ruke... Zašto to?... Vode me u smrt. I prehlada i ruke ne znače ništa prema smrti«. Pa ipak nije mogao sebi predočiti smrti, to jest onoga, kad ničega više nema... Odavde su odvozili i Vjeru Konstantinovnu. Bio je sunčan dan i mirisalo je po jelovini, kojom je bio posut pločnik... Pred licem joj je bio velik vijenac bijelih ljiljana i ruža. Vijenac, koji je poslala carica. Na njemu je bila bijela i crna vrpca. Vjetar se poigravao tim vrpcama. Uporedo s njim išao je Kolja u crnoj odori i šljemu s bijelom perjanicom; s druge strane Tanja u žalbenom odijelu. Oboje je plakalo...

Sablin nije plakao...

Odavde je on kretao na dvoprežnim saonicama, u koje su bili upregnuti kasači s mrežicama, a s njim i Vjera Konstantinovna, da slušaju cigansku glazbu. Zima ih je grizla za nos i za uši. U ono doba i zima i snijeg bili su drugačiji.

Bili su onda ljudi. Gdje su sada? Gdje je Kitty? Gricenko, Macnev? Oni, koji nisu umrli. A možda su i oni poumirali. I njih su »unijeli u gubitak«, po Lenjinovu nalogu. Zašto? Zar su bili nevrijedni? Rjepnin, kneginja Rjepnina, Paltovi, Valerski, Nina Vasiljevna Rotbek... Izmedju stotine bliskih i poznatih lica iznikne pred njim na čas Pestrecov, no i taj mu je postao nepoznat i tudj. Bože, Bože! Što se dogodilo? I život se evo svršio. I muke, i križni put, i smrtna kazna, a nitko ne zna! Paša je gledala radoznalim očima i mrzila ga... Ona ista Paša, koja je onda, kad se prvi put vratio sa ratišta i kad ju je poslije večere kod Paltove pozvao ujutro k sebi, pristupila k njemu i gledala

ga zaljubljenim očima žene, spremne da mu se preda. Tada je on bio bogat gospodin, heroj, georgijevski vitez, general. Tada je bio lijep muškarac, sit i njegovan, u potpunoj snazi svojih četrdeset godina...

Sada je on — buržuj!

Kako je to jednostavno. Tek što su oduzeli vlasništvo, sve se preokrenulo stubokom. Slobodno je pucati u sobi, sa živa čovjeka sadirati kožu, vrijedjati ga i ubiti.

I njegove muke i smrt ne znače ništa. Nitko ne će za njih saznati, niti će ih vidjeti.

Po svoj prilici bio je u vrućici. Nije potpuno jasno shvaćao, što se s njim dogadja i na časove uopće nije osjećao bola u rukama.

Udju kroz vrata. U dvorištu bučala su dva teretna automobila, a od te teške buke boljelo je u ušima. Noge su klecale. Po klizavim, zamazanim stepenicama spuštali su se u nekakav podrum. Nejasno su sjale malene električke svjetiljke, obješene na uzicama o strop. Osjećao se odvratan miris gnjile krvi, a ljudska su trupla ležala u prljavom rublju. Muklo su odjekivali metci.

Čovjek u koži približi se k Sablinu.

— Postavite ga! rekao je.

Sablina postave uza stijenu. Bio je tako slab, da se ledjima naslonio uz opeke zida. Stijena ga je neprijatno hladila kroz košulju. Sablin nije više ništa shvaćao. Obuzimale ga tlapnje. Prividjao mu se pakao. Čovjek u crno obučen, s kapom spuštenom na zatiljak, pridje k njemu.

Na izgužvanoj i naherenoj kapi bila mu je crvena zvijezda. Kretnje su mu bile spore. Kao da je sustao od velikoga posla, teško je disao. Oči su mu plamtjele bolesnim, grozničavim plamenom. Mlado lice bez brkova bilo je blijedo.

— Hoho! Kako su ga obradili! reče on... Bijeli gardist!

Sablin je jasno razabrao tu riječ. Svidjela mu se.

— Hoćete li sami svršiti, druže? upita onaj. — A i strašno sam se umorio. Danas nije bilo nikakove emocije. Sve sami časnici. Nitko nije molio, nitko puzao na koljenima. Nitko se nije bojao. Dosadno je to.

Sablinu je godilo to slušati. »Nitko nije molio. Nije puzao na koljenima... Časnici...«

»I ja sam časnik«, pomisli, podigne glavu i uspravi se.

Pred njim se ukaže Marusjino lice. No Sablin shvati, da je to lice Koržikova i podade svojim očima hladan, miran izražaj.

— A umiju i umirati Sablini! reče Koržikov, a Sablin osjeti hladan dodir samokresa na svojoj sljepočici.

Vani su muklo brujali i bučali teretni automobili. Sav se život usredotočio u malenoj brzometnoj daščari, gdje je vonjala gnjila krv, gdje su vlažne opeke hladile pleća i gdje su bose noge propadale u sluzavu krv. Naokolo ležala su mrtva trupla. Kraj stijena skupljali se crveni armijci s puškama, a dva čovjeka u kožnim odijelima kretala se kao gospodari usred toga kaosa.

»To je Rusija!« pomisli Sablin.

Ništa više nije osjećao, ništa vidio, ni čuo.

U osvitu zimskoga dana crveni su gardisti tovarili na dvorištu izvanredne komisije (»črezvičajke«) trupla usmrćenih na teretne automobile.

Iznosili su za noge i za glave gole mrtvace i metali ih u automobil. Krv je tekla i padala na zablaćeni snijeg.

— Gle, ovo je general Sablin! reče visok, lijep vojnik, primajući na automobil truplo u okrvavljenom rublju.

— Vi ste ga poznavali? zapita ga onaj, koji mu ga je dodao.

— Kako ne bih! Duša od gospodina! Bio je to dobar i hrabar časnik. Vodio nas je na juriš na njemačku bateriju.

— A kako su ga sadrli! Pogledajte, druže, s ruku mu je skinuta koža.

— Da... Iznakazili ga. Žao mi ga je. Bio je vrlo dobar gospodin!

— Danas više nema gospode, reče onaj prvi surovo. — Što se cerite? Zar ne znate, gdje se nalazite? Još će i vas uza zid postaviti.

Vojnik uzdahne i reče:

— No dajte dalje! Vrijeme je i da se krene. Već sviće zora...

XLVII

Tamo, na horizontu, more je tako umiljato i modro, da ne možeš otkinuti očiju od njega. Lak i topal vjetrić dopirkuje odande i donosi miris proljeća. Bijeli galebovi kruže nad vodom, a modro gusto nebo objesilo se poput sjajne koprene nad vodama i bolno je motriti njegovu duboku modrinu. Tamo, iza mora, mora da je život, a ne robija, tamo je spas i zaštita od ljudske zlobe, od smrtne kazni, od prljavosti, od tifusa, od ušiju, od mržnje i prezira prema ljudima... Tamo su oni saveznici, koji će shvatiti, koji će priznati, koji će nahraniti, odjeti i spasiti. Ta oni su to dužni! Ne će moći da ne ispune svoju dužnost... Sad oni vide i shvaćaju sve...

More ulazi u zaliv. S lijeva su visoke gore bijelim pećinama priletjele k samoj vodi. Sitno, zeleno rašće hrastova grmika osulo je grebene i duboke kotline. Po vrhuncima zelene se šume. Na osrednjem brežuljku dižu se visoki bijelo-sivi dimnjaci cementne tvornice, a pod njima raštrkali se

crveni krovovi tvorničkih zgrada. To je »Standard«. Od Standarda urezuje se u sinje more uska, kamena presrt s niskim svjetionikom na kraju. S protivne strane, s desne obale, približuje mu se isto takova presrt i tvori grlo luke. U luci voda nije tako modra. Valovi u njoj imadu boju stakla za boce, a pokraj pristaništa, koje se tamno, sa tri zapreke urezuje u luku, ključa voda kao malahit i puna je bijele pjene i mrljâ.

Nadesno su se bregovi odmakli od mora. Niži su, položitiji i još vedriji. Iz vrtna zelenila iskaču malene kućice Staničke; vide se velike i tamne zgrade kupališta i lječilišta, bijele kuće ulicâ i bogate vile, koje su se odmaknule od gradske žurbe i utonule u nježno zelenilo medju drveće u proljetnom nakitu. Velik hram stoji na trgu, ulice se stječu prema zelenoj močvari, koja dijeli grad na dva dijela.

Na lijevoj strani od Standarda vide se stroge željezničke zgrade, spremišta, tračnice i crveni vagoni. Drveće je ovdje rjedje i jače se osjeća miris grada i luke, a manje radosti lijepih ljetnikovaca, kupališnih zgrada i širokih zelenih položina. Sve se zgusnulo k samome moru. Tračnice su zašle na presrti i vlakovi kao da misle skočiti u vodu. Mjesto kućâ — ravnateljstva su i poslovnice, no i pred njima bijeli su bagremovi raširili svoje neravno granje, obasuto nježnim pahuljičavim lišćem.

Taj grad nije nikad mislio ni o ratu, ni o krvi, ni o patnjama mnoštva. U njemu su se dimili parobrodi; iz golemog elevatora tekle su po rukavima bujice bijele pšenice u brodske spremnice i mirisalo je oplodnim mirisom sjemenja. S mora dopirao je miris širine i slobode. U luci osjećao se zadah ugljena i nafte. U modrom nebu veselo su lepršale ruske zastave s trgovačkim oznakama, sa sidrima na kraju bijele pruge; crvenile se engleske zastave, vidjeli se šareni krstovi švedski i danski i poprečne pruge francuskih zastava. Buka dizalâ, brodske si-

rene, raskidani pokrici opaljenih Levantinaca »vira«, »majna«, miješali se s topotom kopita teretnih konja po kamenom pločniku, s dovicima nosača, zviždukom parostroja i zveketom odbojnih ploča i vagonskih lanaca. Na pristaništu stojali su lijepi faetoni, u koje su bila upregnuta po dva velika, ali lagana konja i zagasiti crnobrki kočijaši žurili se i vukli po prašnim, rdjavo popločanim ulicama razvozeći dame, odjevene u bijelo i ljude u kaputima od sirove svile, bijelim hlačama i u papučama.

Tako je bilo prije rata, skoro isto tako i za trajanja rata, a tako je bilo i u doba republike. Kratka boljševička vladavina ostavila je čitave gomile mladenačkih trupla u vrtu lječilišta, grozotu i mržnju kod svih, zaprljane kuće, a onda se sve smirilo. U luci su stojali parobrodi pod parom. Prema Standardu i prema cementnoj tvornici klizali se motorni čamci, urezujući brazde u malahitnu vodu zaliva; na obzorju su krstarila jadra ribarskih ladjica i galebovi su uz kriku lebdjeli nad modrim valovima. U gradu je vladala užurbanost. Svuda su se vidjeli ljudi s trobojnim ruskim bojama, u otrcanim vojničkim kabanicama i košuljcima. Pred velikim kućama sjedili su ranjenici, ulicama su se orile ruske pjesme i krepko su stupale dobrovoljačke čete i satnije. U planinama su četovali »zeleni«, no to je malo koga uznemiravalo. Život je ovdje otimao, što je mogao. Radile su komisionalne poslovnice, prosipao se »carski«, »Kerenski« i »donski« novac, jele se bijele žemičke i sladoled, objedovalo se u gostionicama i svratištima, nešto se kupovalo, nešto prodavalo, nešto izmjenjivalo. Najviše se izmjenjivalo . . .

Kasnije su se na pristaništu mjesto zapuštenih ruskih brodova s turobno objišenom andrejevskom zastavom pojavili zelenkasto-sivi gorostasi pod crvenom engleskom zastavom, ispruganom bijelim prugama; na ulicama se pojavili zelenkasti frenči i

hlače, koje su dopirale do koljena; javila se potreba ljudi, koji bi znali engleski; pojavile se bijele novčanice s likom Gjurgja Pobjedonosca i westminsterske opatije, ruski divljaci, podivljali u stepama i na teškim zimskim pohodima, te se stali raspoznavati u bijelim funtama i jorgovanastim francima.

Nekako odjednom, pod jesen godine 1919., istisnuli su ruske kabanice i košuljce engleski frenčevi i kabanice, koje su poput vreća padale na ruska ramena. Pojavili se teški tankovi i krepko su počele ozvanjati pločnicima cipele, podložene čavlima.

Nalikovati na Engleze, služiti Englezima, za tim su se mnogi počeli zanositi i suncem opaljeni mladići orlovska pogleda stali se zamišljati u to, o čemu ranije nikad nisu ni mislili: — S usta ljudi, koji su prije govorili o navalama i izvidnicama, o hrabrim pustolovinama i slavi; koji su žalili i tugovali za palim drugovima, stale se otkidati čudne i njima tako malo pristale riječi: — »Ja sam povoljno prodao . . .« »razmijenio sam funte« u »zvončiće«, a »zvončiće« sam u Rostovu promijenio u »donske«, a ovdje mislim kupiti franke . . .« Ljudi s poštovanim kozačkim bradama i velikim žuljavim zemljoradničkim rukama tiskali se u vlakovima izmedju Harkova, Rostova i Novorosijska, nešto prodavali, nešto kupovali, držeći predmete svoje trgovine u nevelikim kožnim kovčezima. Lica su im bila požudna i zabrinuta.

— Kraj izbornog sistema i kraj narodne vlade, govorio je visoki suhonjavi vojnik i starešina zemljana lica, — ako se sâm o sebi ne pobrineš, propast ćeš. Ta »Kolo« ti ne će dati nikakve vojničke mirovine za tvoj poslanički rad. Treba da se sâm osiguraš za starost. Tko zna, što još može biti!

— Čuje se, govorio je s nekom sućuti klimajući glavom njegov suputnik, orijaš ridje brade

skoro do pojasa u lakom kozačkom zobuncu, — da je Kiskenjkin Mamant već otišao od Orla.

— Ništa zato, stanico, ne boj se! Oni će kolima svoje odvesti, pa ne će propasti, objasni sa smijehom vojni starešina.

Kramarska nacija tek se dodirnula netaknute rodne zemlje i već ju je zarazila svojom strašnom bolešću, koja je nosila naziv »business« (trgovina).

I bila je ta bolest strašnija od tifusa. Engleski frenči i smedje kabanice izgrizali su rusko stanovništvo jače od uši i duboko se zabijala u glavu zabrinuta misao o potrebi vlastitog blagostanja.

Modro more bilo je u daljini puno tajanstvena milovanja i mamilo je u daleke čarobne krajeve. U luci su stojali tamni parobrodi. Po rukavima elevatora teklo je mirisavo oplodno žito, udarala su dizala i polako se okretale ručke istovarujući zamotke, u kojima su bili sivo-zeleni frenči i meke, široke kabanice.

XLVIII

Dogodilo se to neočekivano i s munjevitom brzinom. Objave »dobarmije« (dobrovoljačke vojske) bile su kratke i suhe. »Pod pritiskom pretežnih protivničkih sila naše su čete zauzele nove položaje južno od Harkova...« Ukrajina se pod generalnim gubernatorom Dragomirovim rastapala poput sladoleda na suncu za toploga dana. Nitko nije očekivao, da će se tako pojaviti opasnost za Taganrog i Rostov. Dični »Osvag« (»osvjedomiteljnoje agenstvo«; obavijesna služba) — nastavljao je po večerima prikazivati na kolodvoru u magičnoj svjetiljci slike Denjikina i generala Briggsa, prizore iz ulaska u Harkov i zauzeća Kijeva, žrtve črezvičajke, odvažno i nasmijano lice znamenitoga ustaše Škure, no stanovništvo se nije više skupljalo pred njom, nego se žurilo k izlogu, gdje je na obojenom

zemljovidu šarenim zastavicama bila označena nova fronta. Ta je fronta padala s neobičnom brzinom, kao što pada barometar prije oluje. Sve češće se stalo spominjati novo, dosad nepoznato, ime Budenoga, a primitivni kozački jahači i ponajbolji konjanici čitavoga svijeta odjednom su s nekom zaplašenošću govorili o naletima nepoznata narednika nižegorodske dragunske pukovnije.

Prva lastavica, koja je doletjela u Novorosijsk »odande«, sa fronte, koja se povlačila, bio je Dmitrij Dmitrijević Katov.

On je decembarske, poput ljeta tople večeri, sjedio u Novorosijsku u kolibi malena dvorišta sestre milosrdnice Aleksandre Petrovne Rostovceve u društvu Nine Vasiljevne Rotbekove i pripovijedao svoje utiske.

— Rostova i Novočerkaska ni pod koju cijenu ne će predati, govorio je gutajući slaninu, — ataman i Vojno kolo svečano su izjavili, da ne će ostaviti Dona... Bojevi se ipak vode ispod samoga Novočerkaska... Ja sam sretan, što dobro poznajem engleski jezik i što mi je pošlo za rukom da se smjestim ovdje kod njihove misije. I vama, Aleksandra Petrovna, preporučujem, da se spremite i otputujete.

— Ali kamo? upita Nina Vasiljevna.

— Ah, mila Nina Vasiljevna, pa kamo hoćete. Na Prinčeve otoke, u Jugoslaviju, u Pariz... U Argentinu... Samo što dalje odavde.

— Pa zar ovdje može biti ikakove opasnosti? upita Aleksandra Petrovna. — Zar mi nemamo vojsku? Ta to su samo časoviti neuspjesi.

— Ne vjerujte Osvagu. To je ona ista stara metoda — sve zatajivati. Uvjeravam vas: stvar stoji vrlo rdjavo. Kozaci ne će da se bore, kubanska Rada (vijeće) nezadovoljna je s Denjikinom i rovari medju Kubancima. Svi su naši heroji ispali kao jednostavni pljačkaši. Škuro...

*

— Nemojte, Dmitriju Dmitrijeviću, govoriti o Škuru! upane u riječ Nina Vasiljevna, — ja ne ću nikada zaboraviti, kako me je spasio i izveo iz Kislovodska. I nesamo mene. U ono doba, kad se sve bojalo i bilo spremno da bježi i da se preda, on je sa svojim »vukovima« stupao kroz puščanu vatru i zaštićivao nas. On je vitez, Dmitriju Dmitrijeviću!

— Ah, to su za me ženski vitezovi, mršteći se s nekom odvratnošću reče Katov... Ruskih vitezova danas nema. Vitezovi su samo Englezi. A Rusi su — podlaci, podlaci, podlaci, triput podlaci. Mene je stid, što sam se rodio kao Rus. Evo vam moga savjeta: — na Prinčevo otočje pred Carigradom!

— Na Prinčevo otočje, ponovi zamišljeno Nina Vasiljevna. — Kako je to čudno. Dok sam s Nikom bila još mlada, neprestano smo maštali o tome da odemo na neko vrijeme na Prinčevo otočje. Čarobnom pričom, nekakovim otočjem Princese Mašte, činilo nam se tada otočje u Mramorskom moru. Sve nas je privlačilo onamo. A sada — onamo je otputovalo već mnogo Rusa iz Odese i iz Krima, a meni se nekako ne da... Pa što da ja tamo radim?

— Šeširi! Šeširi, draga Nina Vasiljevna; ovi isti vaši umjetnički klobuci, kakove nosi čitav Novorosijsk... ja bih rekao beaumonde (otmeni svijet), ali njega nema. To su sve žene novorosijskih spekulanata! usklikne Katov.

Nina Vasiljevna uzdahne.

— Kako je to čudno! reče ona. — Mjesec decembar, noć, mjesec i toplina. Danas su se na Voroncovskom prodavale ljubice. More prekrasno bliješti pod mjesečinom, a crvene, zelene i bijele svjetiljke brodova bacaju trepetljive odraze... Tako je divno!... A sve je nekako neveselo i teško pri srcu. Bože, kad će se dokrajčiti to nestalno lutanje po bijelome svijetu! Iz Petrograda u Kijev, pod zaštitu Nijemaca, a odatle opet u Kislovodsk.

Iz Kislovodska pješke, u laganim cipelicama i svilenim čarapama u Anapu, a onda pod okrilje Francuza u Odesu. Odande jezovito putovanje u ribarskoj ladjici ovamo! Ja ne mogu da gledam raspojasanih njemačkih vojnika s onim njihovim kacigama, zabačenima na zatiljak i sa cigarama u ustima, dok su na ulicama prodavali boljševicima puške i mitraljeze; ja drhćem, kad ugledam modrikastu francusku kabanicu i sjećam se, kako su smeteno bježali ti vitezovi iz Odese, kad se približavala gomila ulične klateži. Nikad ne ću zaboraviti, kako su me grubo odgurnuli od ograde francuskoga parobroda i umalo ne padoh u more. Odese ne ćemo nikada oprostiti Francuzima. A bojim se i ruskih vojnika i kozaka. Vjerujem samo časnicima. Zar mi je doista sudjeno da se i u njima razočaram?

— Reći ću samo jedno: požurite se nabaviti kartu za Carigrad! ponovi Katov.

Iza dvije sedmice Katov je već tajanstveno i u uho saopćio Aleksandri Petrovnoj, da je vidio članove »državnoga«, kako je on nazivao članove vrhovnoga kozačkoga kola, koji su sa zavežljajima i zamotcima zabrinuto lunjali po Novorosijsku i raspitkivali se za parobrode.

— Doba je, rekao je. — Ja znadem, po čemu to miriše. Kad kapetan ostavlja brod, treba da putnici to već mnogo prije učine.

... Vunena vrpca na prozoru »Osvaga« padala je odviše naglo, a da bi čovjek mogao ostati miran. Javljalo se o pobjedama generala Pavlova i Donaca na Maniču, pa se naglo ispražnjivao Jekaterinodar. Neki »očevidac«, došavši pješice iz Rostova, pripovijedao je, da su sve pruge zatrpane teretnim vagonima, napunjenima raznom imovinom. On je vidio u vagonu, što su ga vojnici razbili, pokućstvo od kadife i nadjevenoga tigra, a kraj vagona vukli su se pješke i na taljigama po neprohodnom blatu ranjenici, žene i djeca.

Stepom je kretalo čitavo kalmičko pleme sa starcima, ženama i djecom; sa čoporima i stadima bikova kretale su čitave goleme kalmičke stanice. Kalmici ne htjedoše da ostanu čekajući sigurnu smrt od boljševika, već su krenuli ispred vojske, koja je naglo uzmicala. Nitko nije znao, kamo idu. Nitko nije izdavao odredaba. Glavno zapovjedništvo mijenjalo je svoje osnove gotovo svaki dan. Čas su išli u Gruziju, čas prema Novorosijsku, da se ponovo sakupe za bitku, ali je već bilo jasno, da se ne će boriti.

Oni, koji su bolovali od tifusa, umirali su na kolima i u blatu cestâ. Žene su ostavljale mrtvu djecu na noćištima, a ujutru su bez suza i bez jecanja ponovo kretale s golemom gomilom, u kojoj su se pomiješali ljudi svih zvanja i svih staleža.

Onaj »očevidac« pričao je Aleksandri Petrovnoj, da su kozačke muke bile tako velike, te bi on, na njihovu mjestu, postao upravo precrvenim, a ne samo crvenim.

Potkraj februara počeo se Novorosijsk puniti bjeguncima i vojničkim odjeljenjima.

Postalo je jasno: — dogodila se katastrofa.

XLIX

Braća Poležajevi s Oljom i s Jermolovim išli su posljednji iza začelnicâ ruske vojske. Pred njima je bio golem kozački vojni zbor. Nekoliko desetaka tisuća konja razgazilo je cestu i na svaku vrstu ležali su leševi izgladnjelih i parnulih konja. Što su se većma Poležajevi približavali Novorosijsku, sve su češće nailazili na konjske leševe. Tu i tamo ležale su napola razodjevene skupine ljudi: dobrovoljaca i bjegunaca, ženâ i djece. Nailazili su na niske, nabrzu ruku nabacane grobne humke bez krstova i bez natpisa. Ležala su kola s polomljenim kotačima, razbiti sanduci, puni krpa i domaće sit-

neži. Tamo, gdje se cesta primicala željezničkoj pruzi, vidjeli su se beskrajni redovi crvenih vagona i hladne, napuštene lokomotive.

Širok i bogat kraj jurnuo je naglo da traži kod mora spas, a vukući sa sobom kroz vijekove nakupljeno bogatstvo, nadajući se, da će ga spasiti i da će se s njim i njegovom pomoći smjestiti negdje na novom mjestu. Gdje će biti to mirno »negdje«, na to nije nitko pomišljao. Budućnost je bila nejasna, sadašnjost mučna i svatko se žurio, da se što prije ukloni takovoj sadašnjosti.

Sinje more — bajka ruskoga djetinjstva, čaroban kraj, koji mora da se razastire negdje iza gorâ, iza dolina, iza sinjih mora, silio je stotine tisuća da krenu k morskoj obali. Za većinu se sav smisao toga puta svodio na vječno živo rusko: »možda«, »na sreću«, »nekako već«. Svejedno je bilo, kamo se ide, jer se nije moglo ostati. I bilo je kao u priči — podješ li nadesno, naći ćeš smrt, nalijevo, zadesit će te — mučenička pogibija, ravno — konja ćeš izgubiti. I pošli su ravno. Dogodilo se nekako tako, da u času nesreće nigdje nije bilo prijatelja. Gruzija se nakostriješila bodežima, i spremala se sa strojnim puškama na doček; otraga je Kuban ispraćivao udarima u pleće, dok su saveznici šutjeli i grdili ruski narod. A ruski narod, iznemogavši u borbi, lišen državnoga gospodara i izgubivši vjeru, kidao se u krvavoj nedoumici, ne znajući što da radi i kamo da se krene. Vodje bez ugleda šutjeli su. Vlade i izborna demokracija žurile se, da se same osiguraju i odu što dalje, iskorišćujući svoje poslaničke prednosti, a narod: časnici i vojnici, kozaci i kalmici, otupljeli u neprekidnim bojevima, izmučeni tifusom, gladni i bosi, lutali su zapavši u potpuno ravnodušje.

Nitko nije znao, zašto odlaze, nitko nije znao, kolika je snaga neprijatelja, koji ih progoni, nego su išli tjerani nagonom: — bez zapovijedi, bez

noćišta, bez stanoredja; išli su samo zato, da spase sebe i svoje porodice.

Olja je za te dvije godine narasla i sazrela. Oči su joj od podnesenih patnja postale velike, a lice mršavo, ali su joj ruke za to postale jake, a noge čvrste. Počela je da nalikuje na one kozakinje, s kojima je živjela i pomagala im u poljskom radu. Kravčenkovi su nju i Jermolova skrivali za čitavo vrijeme boljševičkoga gospodstva. Olja je njegovala Jermelova i kad su dobrovoljci 2. augusta godine 1918. zauzeli Jekaterinodar, Jermolov je zdrav i čio, ponovo stupio u redove dobrovljačke vojske.

Put se spuštao u široku dolinu. U daljini bliještalo je modro nebo, sa parobroda u pristaništu uzdizao se dim i vidjele se bijele kuće u Novorosijsku. Neki momak u dugačkim hlačama ugrezao je na raskvašenom mjestu s kolima, natovarenima kojekakvim stvarima i nije znao, što da radi. Na kolima je ispod suncobrana sjedila mlada žena u bijeloj odjeći. Momak je podsticao konja dlanom po boku i neprestano ponavljao: »Nuder draga, hajde! . . . No, hajde, mila!« Ali je konju ponestalo snage, umorio se i samo repom odmahivao.

— Ostavite ga! reče Pavlik — zakasnit ćete na parobrod i pasti u ruke crvenima.

— A kako ću sa stvarima? zapita momak smeteno, — to je sva naša imovina. Držite, da ćemo zakasniti? . . . Što dakle da radim? . . . Nitko nam nije ništa rekao. Živjeli smo u ljetnikovcu . . . To je sve, što smo mogli sakupiti. Vi mislite, da ne ćemo dobiti putnu kartu? Mi bismo htjeli kajitu.

— Ostavite sve, reče Jermolov, — jer ćete inače i sami propasti.

Lice dame steglo se od bola. Ona zaplače. Mladi čovjek stajao je u blatu šireći nemoćno ruke. Položajevi i Olja prodju pokraj njih. I dugo su još čuli s ceste: »Mila, hajde, hajde! No hajde, mila!«

— Koliko je već ovako poginulo ljudi poradi stvari! reče Olja.

— Sva se borba vodi samo o vlasništvo, reče Pavlik.

Udju u grad. Ulice, koje su vodile prema moru, morska obala i molovi, kraj kojih su stojali parobrodi pod dimom, sve je bilo puno jahaćih konja. Jedni su stajali osedlani, a drugi bez sedla, nažuljanih, velikih hrbata, s okrvavljenim visokim šijama i poradi mršavosti ispalih rebara. Gnjedi, ridji, vrani, sivi zgrudali se na stotine, od gospodarâ ostavljeni, nisu ni reda poremetili stojeći po šestero. Tu je bilo malene kljusadi, velikih ružnih glava, no prevladavali su visoki, zadonski konji, kojima po ratnim svojstvima nema ravnih u čitavom svijetu. Stotine godina brižno su ih timarili i odgajali u slobodi maničkih i jegorlickih stepa; za vrijeme rata su sve zadivili, sačuvani u punoj svojoj snazi i ljepoti, a sad su donijeli kozake do sinjega mora preko proljetne, razgažene stepe, preko snijega i mećave, preko riječnih razliva. Sada su stojali kao vojnici na straži i čekali smrt. Medju pukovnijama stojala su stada rasplodnih kobila sa čistokrvnim ždrijepcima, koji su se kupili oko njih. Do nogu koščatih kobila privijala se omršavljela ždrebad. Čitavo konjsko bogatstvo ruskoga carstva bilo je satjerano ovamo u nadi, da će se spasiti od crveno-armijske ruke. Tu su stojali konji sa žigom »D. V.«, vojničke provaljske staje, sa slovom »K« — iz znamenitih Koroljkovskih zimovališta, sa znakom udice na lijevom stegnu, sa srcem, probodenim strelicom . . . U posebnoj skupini stojalo je dvanaest ždrijebaca. Unatoč svoje mršavosti sačuvali su blagorodnost čistokrvnih konja i sjaj tanke, svilene dlake. Kraj njih je uzbudjeno hodao vremešan čovjek u bijelom, širokom kaputu i kratkim sivo-modrim hlačama sa crvenim ušivkom. To je bio znameniti uzgajatelj konja Sebrjakov sa svojim najboljim trkačima. Ti ždrijepci bili su nje-

gova porodica. Oni su već dali potomstvo, koje je proslavilo njegovu staju; drugi su upravo počeli trčati, no već su bili na glasu. On ih je ljubio kao djecu. Sakupili su se oko njega. Jedan, svijetloridj, jak, postariji ždrijebac stavio mu je gubicu na rame i promatrao ga golemim ahatnim okom. Sebrjakov je u tom oku čitao duboku konjsku misao, koju je shvaćao. Mlad gnjedast ždrijebac, stojeći nešto podalje, osedlan, približi se odjednom k starome i položivši svoju izvajanu glavu ridjemu na vrat, uperio je isto tako pogled svojih blagorodnih očiju u staroga konjara. Kao da su pitali Sebrjakova: »No, što je? Kako je riješena naša sudbina?« Starac je gledao čas konje, a čas se okretao prema moru. Od mora je, gurajući se izmedju konja, trčao prema njemu neki čovjek. To je bio njegov sin. Ridji ždrijebac ugleda ga prije nego starac, naćuli malene uši, pridigne glavu i tiho zarže. Kao da je ponovo zapitao: »No, što je?«

Svi konji podignu glave, nakrenu lijepe, tanke, smedje, gnjede i tamne uši prema moru i svi zaržu, prigušeno pitajući.

Starcu klone glava na grudi.

— No što je, Pepo? zapita on mladića.

— Konjâ nikako ne primaju. Mene i tebe obećaše pričekati pola sata. Hajdemo! Jedva sam se protisnuo izmedju konja. Hajdemo, oče! progovori mladić zasopljen.

— Dakle ne primaju, veliš, konja? upita starac tiho.

— Ne primaju, oče. Ja sam sâm bio na brodovima. Nesamo da nemaju više mjesta za konje, nego ne bi mogli ni mačka primiti.

— No, pa dobro! Idi ti, Pepo! Idi, rodjeni... A ja ću odmah!

Starac prekrsti i poljubi sina.

— Evo, reče mu, — uzmi torbu. U njoj ima novaca... Trči, rodjeni, reci, da pričekaju... A ja ću odmah... S njima se moram oprostiti.

Sin počne neodlučno da silazi prema moru.

Kad se udaljio na podrug stotine koračaja, približi se stari konjar ridjemu ždrijepcu. Odvede ga na stranu i postavivši ga ondje, odmakne se. Ždrijebac je stao kao za ogled. Podigao je blagorodnu glavu i naćulio uši. Prednje noge, vitke i čiste sastavio je zajedno, a zadnje rastavio i odmaknuo rep. Znao je, da ga rado gledaju.

»Da«, mislio je starac, — »takav je bio god. 1909., kad je na utrci trogodišnjakâ dobio sve prve nagrade. Takav je bio, kad je u Moskvi pobrao nagrade i zadivio sve na utrkama sa zaprekama. Takova sam ga izveo na sverusku izložbu, okružena sa šesnaest trogodišnjaka, iste boje i iste dlake s njim, njegove djece. Takova konja nema, a ne će ni biti. Ti ćeš mi oprostiti, Benaresu?«

Starac izvuče iz džepa težak revolver, pridje ždrijepcu i stavi mu cijev u uho. Ždrijebac pokorno podmetne uho starcu, kao da shvaća svu neizbježivost operacije.

Muklo prasnu hitac. Ždrijebac trgne u stranu i teško grune na zaprašenu cestu. Starac problijedi i klone. Pristupi gnjedome. To je bio njegov ljubimac. Njemu ravna oblikom nije bilo na čitavom svijetu. Nedavno su Englezi na utrkama u Rostovu uživali u njemu i divili se, kako može biti u Rusiji takovih konja.

— Zbogom, Rustane! reče starac. — Oprosti mi. — I drhtavom rukom ustrijeli svoga ljubimca.

Starčevo lice požuti, a nabori, koji su se jedva vidjeli, prekriju gustom mrežom zaprašeno lice. Oči su mu se ovlažile. Približi se trećemu. Bio je to zlaćani ridjan, sin Benaresov i Gorinjin, trogodišnji ždrijebac. Opazivši starca, ispruži prema njemu nježnu sivu gubicu i stane mu lizati ruku, u kojoj je držao revolver. Na njemu je bilo sedlo starčeva sina. Taj konj bio je mezimac porodice. Penjao se na verandu njihove kuće u stepi, zalazio u sobe i u jedaćoj sobi jeo šećer sa tanjura. Pozna-

vao je svoje ime, kao pas, a poznavao je i sve članove porodice.

Starac je gledao konja, kako mu liže ruku i plakao je. On je sve na njemu ljubio. I vitko, sjajno tamno-sivo kopito, i vitku pruživost tanke noge s istaknutim žilama, i jaku izbočenu grud, i tanak vrat, i blagorodnu glavu. Mora ga ubiti! No on ga nije mogao ubiti. Tako mu je dječinski povjerljivo, tako konjski ljubezno, bez ženske lukavosti, bez ljudske himbe, nesebično lizao ruku mlad ždrijebac, da je ruka s revolverom klonula i starac je zaplakao.

Kad je podigao glavu, bezumlje se odrazivalo u njegovim očima. Ode do ubijena Benaresa i sjedne na njegovo truplo.

— Oprosti, Gospode! prošapće. — Ti si mi ih dao, ti mi ih i oduzimlješ!

Polako digne revolver k svojoj glavi i isto onako, kao što ga je stavljao ždrijepcima, stavi ga i sebi u uho...

Tijelo se trzne. Bijela kapa pane na zemlju. Krv se prolije po kaputu i starac se sruši s mrtva konja.

Sin dotrči k njemu. Pljesnu rukama, skoči na mladog ridjeg ždrijepca i pojuri u punom skoku kroz ulicu, gurajući se izmedju konja, što su se natiskivali medju kućama. Posljednji parobrod pod engleskom zastavom odmicao se od mola. Na molu stojali su u gustom čoporu ridji kozački konji. Natiskivali su se prema molu i gledali velikim tamnim očima kozake, koji su izlazili na palubu. Neprestano su čekali, da će doći po njih, pa da će i njih povesti. Skinu mostiće, odvežu užeta. Zašumi vijak na parobrodu, pretvarajući modru vodu u malahit.

— Zbogom, rodjeni! povikne jedan kozak.

Izmedju gustih konjskih tjelesa s vjetrom uzbibanim grivama, poput zrele raži u ljetu, podigne se jedna konjska glava. Vrat se istegne napred, raširе se sive nozdrve, uši se naćule i plamenom

bljesnu oči na suncu. Zarže. I čitava pukovnija konjâ podigne glave, ispruži vratove napred, naćuli uši, raširi nozdrve i žalbeni rzaj prelije se poput vala po čitavom pristaništu...

— Zbogom, rodjeni! — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Plakali su kozaci. Posljednji dijelak otadžbine, posljednja veza s rodnim krajem — propadala je.

Konji su stojali na molu i ispruživši napred glave čekali su... čekali...

L

Na krmi parobroda medju kozacima, nalaze se tri žene: Olja Poležajeva, Aleksandra Petrovna i Nina Vasiljevna Rotbek. One sjede na zamotcima i zavežljajima, na starim, zamazanim sedlima i plaču, gledajući na obalu, prekrivenu konjima.

— Gledajte, netko juri na konju! reče netko izmedju kozaka.

— Na ridjanu.

— Ne će stići.

— Zar ga ne će pričekati?

— Treba reći kapetanu! začuli se uzbudjeni glasovi.

— Već su mu govorili.

— A kako su mu govorili? Ruski?

— I francuski i engleski su mu govorili, reče Aleksandra Petrovna.

— Njemu bi, sestrice, trebalo na kozački način reći; lakše bi razumio.

— Brod odmiče.

— Gospode! To ne može da bude. Ta to je naš časnik. Dobrovoljac! usklikne Olja.

— Kozak! doda stari reditelj.

— Kapom maše!... Bacio se u vodu... Pliva...

— Da barem zaustave parobrod.

— No, čamac, ili pojas?... Ta poginut će krštena duša.
— A zar ih je malo sada poginulo?
— Gledao sam, kako Kalmici djecu bacaju u vodu.
— Pa što će s njima? Hrane nema, a nemaš ih kuda ni odvesti.
— Tvrd narod... Koliko ih je poginulo!
— Čitavo pleme izginulo je utaman.
— Pliva morem. Eh, i konja ima dobra ispod sebe...
— Parobrod stoji.
— Treba krenuti natrag...
— Sâm pliva. Konj je utonuo.
— Eh, rodjeni!
— No, brzo čamac! Čamac! Pojas bi trebalo baciti.
— Ja ću se sama baciti u pomoć, ustajući usklikne Olja.
— Ne luduj, Olja!
— Valja imati živce od konopa.
— Utonuo je...
— Nije, ne vidi se iza valova. Eno, vidite ruku.
— I sasvim je blizu.
— Ne, utonuo je... Ne vidi se više.
Krenuli su punom parom.
Parobrod je prolazio pokraj zaliva. Prošli su kraj svjetionika. U vrtovima se pokazaše crveni krovovi i bijeli dimnjaci cementne tvornice. Zašumi i zapljuska udarajući o bokove broda sinji val, s bijelim hrptom, šire se razmaknule obale, stada konjâ u gradskim ulicama i na molovima slila se u ridju crnu mrlju i jače je počeo iskrama odsijevati odraz sunca na modrim valovima.
— Zbogom, Rusijo! reče netko.
— Pričekaj, vratit ćemo se još...
— A eno plove i drugi brodovi. Vidite dim.

— Zaplovila je Rusija. Po morima, po morima je zaplovila! Eh, rodjena...
— I pod tudjim barjakom, pod tudjim imenom krenula je na skitnju.
— A ipak se nije predala židovima. Nije se pokorila.
— Eh, rodjeni. A kad će biti kraj?
Ostatci Rusije plovili su po sinjem moru, da dočekaju bolje dane, da se negdje sklone, da odahnu i... da se ponovo počnu boriti za slobodu pod prekrasnim dvoglavim orlom.

LI

Bilo je žarko podne. Nebo se gustim modrilom bez oblaka nadvilo nad morem. Ispod maglene koprene, ispresijecane dimom, modre poput zrele šljive, drijemale su na horizontu ljubičaste gore na maloazijskoj obali. Obala je bila ružičasto-zlatna, kao da je iskićena biserom krijući u svojoj udaljenosti čarobne priče tajanstvenoga istoka. Izmedju obale i ostrva protegao se širok zaliv. Na modrim valovima drijemala je nepomično siva, teška, glomazna oklopnjača, a pod bijelim jadrima plovio je mimo ostrvo velik brig sa tri jarbola.

Ponosno se napela njegova jadra, bacajući sjenu i ružičast odraz u modru morsku dubinu. Voda se pred njegovim kljunom razbijala u bijelu pjenu i činilo se, kao da se čuje zamišljeno njezino šuštanje pod bijelim, zlatnim ukrasom urešenim kljunom. Kao galeb nad morem, kao mašta u času razmišljanja, kao priča iz djetinjstva, mamio je vitkošću svojih jarbola i užeta, pa su od njega strujala poetička mladenačka maštanja i činilo se, da plovi u čarobne krajeve nevidjene ljepote.

Braća Poležajevi, Olja i Jermolov pratili su njegov prekrasni lijet zamišljenim pogledima.

Sjedili su na humku, na kamenoj terasi bogate kuće, na malenom ostrvu usred gajeva rascvalih

mandula i bresaka, usred narandžâ i mramornih vila. Nad njima se nepomično nadvilo lišće bijele akacije i grozdovi mirisavih cvjetova ispunjavali su opojnim mirisom uzduh. Dvije krošnjate dracene rasle su kraj terase, a pokraj kamenom obloženih stepenica svojeglave agave razbacale su na sve strane debelo zupčato lišće, pa se činilo, da je živo, ljepljivo i strašno poput zmija. Blijedo-ružičaste ruže cvale su u vrtu. Nešto niže, iza željezne rešetke, blistala se na suncu bijela, kredastom prašinom pokrivena cesta, pa je upravo peklo oči gledajući taj blještavi trak. Od časa do časa prokasali bi preko nje bijeli oslići, noseći na modrikastim sedlima od baršuna nakićene Grkinje ispod velikih šešira, ugojene Grke u bijelim ili jorgovanastim odijelima od flanela s rubom na hlačama, zavrnutima kod gležanja. Bosonoge Turkinje trčale su za oslima. Zvonak smijeh i veseli glasovi razlijegali se svečano i veselo naokolo.

S onu stranu ceste bio je ljetnikovac. Kroz široko rastvorena vrata, obložena rascvalim glicinijama, u ljubičastom sumraku, čudnim se nekim prividjenjem pričinjala dvorana s mramornim podom, a unutri su dvije djevojčice u kratkim, bijelim haljinicama i bosih nogu, obuhvativši se mršavim rukama, po zvukovima nečujne glazbe plesale čudan ples, nalik na polku. Činilo se, da nisu žive, nego da su freske staroga Pompeja, koje su ovdje uskrsnule, te se giblju u ljubičastom sumraku, na mramornom podu prazne dvorane.

Iza ljetnikovca raširila je svoje zlatno gran' prozirna mimoza i stvorila prividan okvir, kroz koji je gledalo sinje more i obala, zapjenjena tihim šapatom valova, blagovalište sa stolićima, a nad njima grane velikih plutnjača.

Naokolo je vladao blagdan čarobna proljeća. Plovili su, šumeći teškim kotačima, veliki bijeli brodovi, prepunjeni šareno i jarko odjevenim narodom. S pristaništa domahivali su rupcima i veselo

dovikivali pozdravne riječi. Veselo su se razilazili po zlaćanim puteljcima u gajeve ravnih pinija parovi s malenim zamotcima, a njihove su kretnje bile lagane i gipke, kao kretnje košuta. U žarkom uzduhu kucao je cilik mandoline i grčka je pjesma prpošno lepršala oko stolićâ, natkrivenih platnom. Magarci su odnosili došljake u gore, odakle je pucao neiskazano lijep vidik, odsijevajući bisernim obalama kraj gustog i tamnog morskoga safira.

Maleno je otočje bilo udešeno za prolazne ljubavne utjehe. Nazvali su ga »Prinčevim otočjem«, a more su nazvali Mramornim, i na njima su stajali ljetnikovci samo bogatih ljudi, vrtovi puni mirisna cvijeća, blagovališta i kavane, veseli oslići za uspon u brda, da se odande nasladjuju vidicima na oba kontinenta staroga svijeta. Na njima su se nalazile plesačice, ptice pjevice i glazba je svirala, zvonila gitara i orila se pjesma iz svake taverne.

Ovamo, k obalama nježnoga mora, pod duboko modro nebo, sklonila se strašna i bolna ruska tuga, bjegunačko siromaštvo. Ljepota vidika nije ih razblaživala, nego je vrijedjala. Miris uzduha, nasićena cvjetnom prašinom, nije opajao, nego je budio očaj saznanja o svojoj nesreći. Nisu ih zanosile djevojčice, koje su plesale, ni cilik gitare i mandoline, nego je sve izazivalo neku mučnu tugu za izgubljenom Otadžbinom.

U toj krasoti, usred narandžinih i limunovih gajeva, maštali su nesretni bjegunci o bijelim brezama, o tankolistim ivama, o zelenim livadama, pokrivenima šarenim sagom skromna cvijeća ruskih ravnica. Promatrajući ljubičaste gore, što su vrhuncima tonule u maglici modra neba, mislili su o beskrajnom prostoru modro-žutih stepa, o oštrom vonju dima iz djubrišna goriva. Slušali su pjesme Grkâ, poskočne jecaje gusalâ, a sjećali su se laveža seoskih pasa u stepi za zimnje noći i maštali o modrim snjegovima i malenim kolibicama, koje su svjetlucale žutim svijetlom prozorâ.

Na kameni podnožak kraj terase, okružen ružičastim grmljem, udje djevojče od neko sedam godina. Lice joj je bilo zagorjelo i mršavo s velikim modrim očima. Na glavi rasla joj je prekrasna pepeljasto-rusa kosa, koja joj je prekrivala čitava pleća gustim valovima prirodno izlomljenih pramenova. Imala je na sebi ružičastu odjeću, kojegdje poderanu i ni izdaleka čistu. Tanke nožice bile su gole i izranjene na kamenju. Njezino je lišce s malenim, nabreklim usnicama i prkosno uzvinutim nosom očaravalo. No oči su gledale nedjetinjski ozbiljno, turobno i zamišljeno.

Svojim modrim očima pogleda Poležajeve, Olju i Jermolova. Jermolov i Pavlik bili su u izgužvanim engleskim frenčima s naramenicama Kornjilovske pukovnije, u izgaženim i nakrivljenim čizmama; Nika je bio u starom kaputu, u odijelu, kupljenom na dražbi i slabo prikrojenom. Nalikovao je na radnika.

Djevojčica se zaustavi pred njima, pogleda ih još jedanput, kao da želi utvrditi svoje utiske i to ju zadovolji.

Postavila se u stav, zabacila ruke unatrag i zapjevala dječjim, pravilnim, još slabo izgradjenim glasom, vješto izgovarajući riječi:

Pile prhavo,
Neobučeno,
Krenulo ulicom še-etat;
Uhvatili ga,
Uzaptili ga,
Putnicu rekli poka-azat!
»Nisam kadetski,
Nisam sovjetski,
Nit sam pučki komesa-a-ar...«

— Gdje si naučila tu pjesmu? upita je Olja.

— U Kislovodsku, teta me jedna naučila, odgovori djevočica, obarajući oči i stavljajući mali prst na usta. — Znam ja i drugih pjesama.

Udesi ozbiljno lice, skupi obrve i zapjeva:

Za svetu Rusiju
Sad borimo se mi,
I za nju ćemo svi
Krv mladu proliti!
I rov već tu je,
Taneta zuje...

Prekine pjevanje i objasni:

— U Novorosijsku me je učio pjevati časnik, koji je živio s mamom.

— A gdje ti je mama? upita Olja.

— Mama se utopila, odgovori djevojčica bolnim glasom.

— Kada?... Gdje?...

— U Odesi. Htjeli smo otputovati, kad su dolazili boljševici. Sjeli smo u čamac, mama se već uhvatila za mostić, a Francuz ju odgurnuo. I utonula je. Tako nisam više vidjela moje mamice... Mene su uzeli Francuzi. Oni su me i dovezli ovamo. I oni su me učili pjevati. Znam jednu dobro.

Djevojčica zapjeva ponovo, posve pravilno svladavajući vješto francusko izgovaranje:

Allons, enfants de la Patrie,
Le jour de gloire est arrivé,
Contre nous de la tyrannie,
L'étendart sanglant est levé...

— A gdje si učila francuski jezik? upita Olja, kad je djevojče svršilo pjesmu.

— Mama me učila. Mama je bila Francuskinja. Ona je u Petrogradu pravila šešire. Umijem i ja.

— Što ti umiješ?

— Praviti cvijeće. Mama me je jako voljela.

— A što radiš ovdje?

— Ništa. Pjevam. Potucam se po ruskim društvima.

— A gdje stanuješ?

— Nigdje.
— Kako nigdje?
— Gdje me dobri ljudi smjeste.
— Kako to?
— Kao i ptice. Ptičice Bog hrani, pa ne će ni mene ostaviti, ponovi nečiju frazu.
— Pavlik, Sergeju Ipolitoviću! usklikne Olja uzbudjeno, — ja ću je uzeti. Njoj valja pomoći. Kako se zoveš?
— Anela.
— Anja. Draga... Jesi li danas štogod jela?
— Nisam još. Danas mi nekako ništa ne polazi za rukom.
— Čekaj! Mi ćemo te nekako nahraniti.
— Dajte mi čaja i dvopeka. Ne trebam ništa drugo, reče djevojčica.
— Hajde k nama. Ah ti, sirotice moja... A kako si lijepa djevojčica!

Preko puta, pred otvorenim vratima, obloženima glicinijama, u ljubičastom sumraku na mramornom podu plesale su zagrlivši se dvije bosonoge djevojčice. Nešto podalje blijeŝtala se zlatom i briljantima obala, a o nju je zapljuskivalo tamnomodro, gusto, toplo more.

LII

Ne ćeš da promijeniš svoju odluku, Niko? upita Olja. — Jesi li se tvrdo odlučio?
— Jesam, odgovori Nika kratko.
— Ali, ako te prepoznadu?... reče Jermolov.
— Onda će me ustrijeliti, a možda i udariti na muke. Dobro znam, kako je nemilosrdna sovjetska vlast. Ali mili, rodjeni moji, vi znate, koliko me različitih uzroka sili, da se toga prihvatim... Ustrijelit će me, a zar ne bih mogao i u ratu pasti? Dakako, da to nije svejedno. Drugačiji su doživljaji, ali... Ja držim, da je to svakako potrebno za spas Rusije. Osim toga vi znate, da ja imam i svojih li-

čnih razloga... Sablinova Tanja je ondje... reče on muklo.

Braća zamukoše. Gore na balkonu jela je djevojčica dvopek i pila čaj, što joj ga je Olja donijela. Od akacije širio se opojan miris. More i daleka obala s ružičastim gorama činila se kao čarobna dekoracija.

A kako ste odlučili? upita Nika. — Kada i gdje će biti svadba?
— U Carigradu za mjesec dana, odgovori Olja.
— A onda?
— Serjoža i Pavlik će na Krim k Wrangelu. Čini se, da ćemo se tamo ponovo boriti.
— A ti?
— Ne znam. Ja ne ću da im smetam. Ne ću da im budem na teret. Vidjet ću. Možda ću ostati ovdje. Ovdje je Rostovceva, Rotbek, a čini se, da će se naći i kakav posao. Proživjet ću. Ženama nema mjesta u tvrdjavi. A Krim je tvrdjava. No ipak, Niko, ne ćeš li se i ti predomisliti? Kako te teško puštam od sebe. Što misliš raditi tamo? Kako ćeš raditi?
— Znam i sâm, da će moj rad biti težak. Trebat ću da služim pod crvenim barjacima treće internacionale i da nosim Antikristovu pobjednu zvijezdu... Možda ću morat i krvavo krštenje primiti. Ali... Prvo, treba sve znati... Mi tako malo znamo. Da se uzmogne neprijatelj pobijediti, mora ga čovjek najprije upoznati i istražiti njegove slabe strane. A mi ne znamo ništa. Prije svega: — revolucija ili pobuna dogodila se u martu 1917., a koja je bila posljedica u oktobru? Ako je to revolucija, onda valja čekati, kako će se razviti; valja trpjeti i boriti se s pomoću odgajanja naroda. Ako je pobuna, onda je valja ugušiti odlučno i nemilosrdno, povratiti se u prijašnji položaj, k monarhiji i onda odstraniti sve razloge, koji su tu pobunu izazvali. No to se može razabrati samo u Rusiji, u krvavom sovjetskom, vrelom kotlu... Drugo je pitanje, koje

me isto tako muči: tko su naši saveznici, a tko neprijatelji? Imamo li mi uopće saveznika i prijatelja, ili su nam svi neprijatelji? Sve ono, što smo vidjeli kod Engleza i Francuza, sve je dvomisleno. A što onda, ako oni nisu uz nas, nego uz njih? Što se dogadja u Rusiji: — razoran rad masona, koji su uzeli sebi za zadaću, da razruše Rusiju, da unište najbolje ljude, a onda da zavladaju nad čitavim svijetom; ili su sve te priče o »knezu pljačkašu«, o tajanstvenom sinedrionu sedamdesetorice mudraca, o tajnim ložama i zamršenoj hijerarhiji — samo plod uobrazilje živčano nesredjenih ljudi, a pred nama se razvija tek do krajnosti zaoštrena borba kapitala s radništvom? Tko su — Lenjin i Trocki? Naprosto ludjaci i zlikovci, koji iz čistog slavohleplja, iz sadizma prolijevaju ljudsku krv, ili su to poslušni sluge nekoga višega, koji ih nagoni na uništenje Rusije. Mi ništa ne znamo. Jesu li oni zavrijedili samo konop ili ih valja polako paliti na ognju? Što je crvena vojska? Njezina bit? Pavliku, Jermolove! Ta u njoj služe ruski časnici; i tamo žive ruski ljudi! Mi smo vidjeli zarobljenike. Eh, ne! Nije to ono!! Valja ući u njihove vojarne, valja se sprijateljiti s njima, steći njihovo povjerenje i doznati, kako su oni postali takvi? U mom srcu bit će znak krsta, u duši molitva Bogu za milost. Na ustima: — hulenje na Boga... Ali ja ću otkriti srce svoje mnogima i sablaznit ću mnoge. Idem da propovijedam Kristovu riječ u kraju podivljalih ljudi... Ne vjerujem u to, da bi ovdje što bilo od toga. Oni isti ljudi, oni isti pomoćnici, Englezi i Francuzi, iste metode, ona ista »nova taktika i nova strategija« — ja se bojim, da će katastrofa biti još teža od novorosijske... Ja sam se, draga Olja, Pavliku, Serjoža, rodjeni moji, zaželio Petrograda, sjevernoga neba i bijelih noći. I ne mogu... ne mogu više. Odlazim sada sâm... No, može biti, doskora će nas biti tamo mnogo, pa ćemo udariti po ranjavom mjestu... Možda ću tamo naći Sablinovu Tanju... i spasiti je...

Svi zamukoše. Sinje more zapljuskivalo je o zlatnu obalu. Daleke, ružičaste gore izgledale su kao slika čarobne priče. Modrooko djevojče u ružičastoj odjeći stajalo je medju grmljem, pokrivenim ružama. Zelena gušterica pritajila se na mramornoj stepenici. Ulicom su trčali oslići sa crvenim sedlima, a za njima derani. Lak vjetrić nosio je miris ljubičastih glicinija i ostrvo je bilo napunjeno mirom i krasotom, no na srcima tih mladih ljudi pritajivala se bura. Ah, što valja raditi? Kako i gdje je bolje umrijeti za spas Otadžbine?... Svoj mladi, svoj prekrasni život prinosili su na oltar Otadžbine i nisu znali, gdje će ta žrtva donijeti uspjeha, gdje je taj oltar, na koji ga valja položiti za spaljivanje.

Djevojčica je pjevala:

Allons, enfants de la Patrie,
Le jour de gloire est arrivé,
Contre nous de la tyrannie,
L'étendart sanglant est levé...

Njezinu majku odgurnuli su Francuzi u vodu, a ona pjeva marseljezu... Sama je na bijelom svijetu; tek joj je sedam godina, pa pjeva!

U grmlju cvrkuću ptice, debeli bumbar zuji nad crvenom ružom; kraj busena narcisa smirila se žuta ptičica i Otac njihov nebeski hrani ih. Pogled, uperen u ružičaste gore donosio je smirenje. Bura se na srcu stišavala. Nebo, koje se bljeskalo iza gore, donosilo je smirenje. Bura se na srcu stišavala. Nebo, koje se bljeskalo iza gora, govorilo je o vječnosti i o krasoti. I postajalo je jasno, da će se Jermolov oženiti Oljom Poležajevom, a zatim će zajedno s Pavlikom krenuti na frontu k Wrangelu na Krim; Nika ide da traži Tanju i da poradi na ozdravljivanju ruskoga naroda u samoj sovjetskoj republici. Tako treba...

Djevojčica pjeva medju ružama one pjesme, koje su je naučili u Kislovodsku, Novorosijsku i Odesi. Djevojčica pjeva, a ispod nje dvije druge

djévojčice u okviru od glicinija, u ljubičastom sumraku plešu, a na trgu se sivi oslići pod crvenim sedlima u svom trku približuju već bunaru, i more zapljuskuje — svuda ključa život...

U ružičastoj maglici, prekrivene modrim maškom, kao zrele šljive, drhću daleke gore i prividjaju se na njima paome, karavane deva i vitki minareti...

Privijajući se tijesno jedno uz drugo na stepenicama balkona, sjedi četvoro mladih Rusa... tri mladića i jedna djevojka, premišljajući o sebi i o Rusiji!...

Preveo dr. **Maksimilijan Petanjek.**